

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDAȚIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul III – Nr. 15 martie 1994

32 pagini 400 lei

Vinzătorul de otravă pentru șobolani

Societate și instituții

Michael Shafir
Obbie Moore
Richard Hall

Aspecte ale tranziției

Gail Kligman
Varujan Vosganian

Interviu cu Claude Karnouh

Romulus
Brâncoveanu

Pagini economice

Aurelian Crăiutu

Politică internațională

Valentin Stan
Dan Opreșcu

Texte fundamentale

Isaiah Berlin

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHITĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMÁS

Fundatia Societatea Civila

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:

Liviu ANTONESEI
Aurelian CRĂIUȚU
Smaranda MEZEI
Costea MUNTEANU
Dan PAVEL (redactor șef adjunct)

Graphics:

Tomnița Florescu

Economist:

Alice Dumitrache

Desktop Publishing:

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

SFERA POLITICII

încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv pe autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

* Editorii își rezervă dreptul de a edita materialele, conform uzanțelor internaționale.

* Ultima zi de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 1 (intîi) a fiecărei luni. Articolele vor fi însoțite de un scurt „curriculum vitae” și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Pentru cititorii din străinătate costul unui abonament anual este de 50\$ sau echivalentul acestei sume.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament pe 6 luni este de 4.000 lei (inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165. Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

Contents

3. Society and
4. Institutions

The editors
Michael Shafir

8.

Obbie Moore

10.

Richard Hall

The Romanian Extreme Right in the Post-Communist Period
Democratic Initiatives from the Non-Governmental Sector in Romania
“What Shapes the Role of the State in the Post-Communist Eastern Europe?”

12. Aspects of

Romulus Brâncoveanu

13. Transition

Varujan Vosganian

14.

Interview with
Claude Karnoouh

16.

Gail Kligman

Second Games
How is the Memorandum Applied?
“The Rural Elites Should Be Reconstructed”

18.

Cezar Bîrzea

The Social Legacy of Communism
Women, Children and
Womanization of Poverty (II)
Reforms, Crises and Transitions in Central and Eastern Europe (II)

20. Economical
Pages

Aurelian Crăiuțu

22.

Virgil I. Ionescu

For an Institutional Perspective of Transition
Ordo-Liberal Economical- Political Principles

24. International

Valentin Stan

26. Policy

Dan Opreșcu

27.

Paul Blendea

Euro-Atlantic Security
Something about Africa(IV)
Consulting Moscow

28. Books and
Authors

Bogdan Popescu-
Necșești

Jean Noel Kapferer – Zvonurile.
Cel mai vechi mijloc de informare din lume

28.

Virgil Ionescu

Daniel M. Hausman, *Filozofia științei economice. Antologie.*

29.

Laurențiu Ștefan Scalat

Ortega Y. Gasset, *Revolta maselor*

30. Fundamental
Texts

Isaiah Berlin

Two Concepts of Liberty

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă • București, Tel.: 614.08.27

NUME, PRENUME.....
ADRESA.....
ORAȘ..... COD POȘTAL.....
CĂSUȚA POȘTALĂ.....
FORMA PLATĂ ☐ Numerar ☐ CEC ☐ Dispoziție plată ☐ Carte credit
ABONAMENT ☐ 1 AN ÎNCEPÎND CU.....
☐ LUNI
SEMNĂTURA.....

Dacă doriți un abonament la revista noastră, SFERA POLITICII, vă rugăm să decupați acest cupon de abonament și să-l trimiteți pe adresa redacției:

Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
Revista „Sfera Politicii”, București

Împreună cu dovada plății prin mandat poștal (sau prin intermediul oricărei filiale CEC) în conturile fundației SOCIETATEA CIVILĂ, deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466026422.

Cititorii din străinătate se pot abona depunând costul abonamentului anual în conturile noastre deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466022840, sau trimițând un cec (money order) pe adresa:

Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
Revista „Sfera Politicii”, București

Acest număr
a fost ilustrat cu gravuri din albumul
Gravuri a tranzeză din Sec. 17
Cabinetul de Stampe, Editura Meridiane,
București, 1983.

Revista se poate procura din rețeaua librăriilor HUMANITAS în orașele București, Iași, Timișoara, Sibiu, Pitești, Bacău, Slobozia, Piatra-Neamț, Brașov, Craiova, prin rețelele de librării și difuzorii de presă din orașele Focșani, Suceava, Oradea, Rîmnicu-Vîlcea, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Arad, Tîrgu-Mureș, Galați, Deva, Satu-Mare, Miercurea-Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Buzău, Alba Iulia, Bistrița.

La sediul redacției puteți procura, din stoc, numerele anterioare (1-7, 11-12) ale revistei.

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Societate și instituții

Viața politică (democratică) se desfășoară în câmpul de tensiune dintre puterile statului și societatea civilă. Legătura dintre ele este mijlocul de instituțiile sociale și de procedurile democratice, iar unitatea lor nu poate fi asigurată decât de existența unei culturi politice în care valorile coexistă. Am acordat un spațiu larg în paginile revistei noastre analizei structurilor și forțelor care participă direct la putere. Vrem să lărgim câmpul analizei, luând în considerare factorii care concurează articularea unei societăți democratice și dinamice la formarea unei culturi politice și la consolidarea instituțiilor. Deoarece

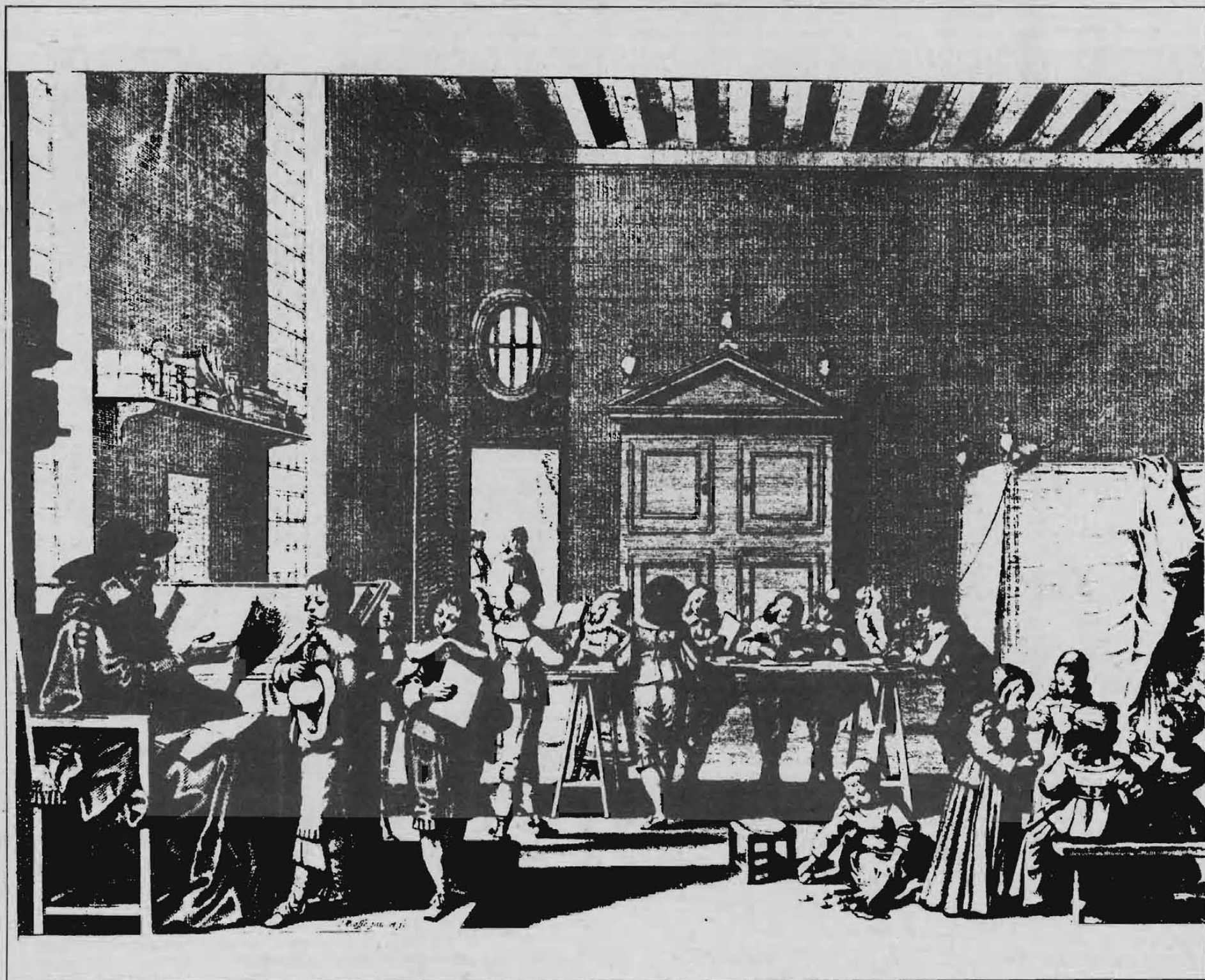
pentru care un spațiu apreciabil este rezervat articolelor în limba engleză.

Toleranța societății democratice, precum și frustrările perioadei de tranziție au facilitat apariția radicalismului politic. Eșecul comunismului atenuază mult radicalismul politic de stînga; în schimb, mai ales din motive de fanatism anticomunist, s-a dezvoltat neîngrădit (singura limitare vine din echilibrul impus de proceduri, întrucît radicalismul este și anti-democratic) radicalismul politic de dreapta. Ridicolul unor personaje precum Marian Munteanu sau Corneliu Vadim Tudor nu este perceput de către masele fascinate de o

interne care se dezvoltă cel mai liber, cam anevoios, însă impecabil, este acela al organizațiilor nonguvernamentale. Peste tot în lumea civilizată, în manualele de științe politice, capitolele consacrate organizațiilor nonguvernamentale se îngroașă, iar asta se întâmplă în legătură atât cu viața politică internă, cît și cu cea internațională. Tendința este esențială pentru realizarea scopurilor demonopolizării centrelor de putere și în punerea în practică a teoriilor statului minimal. Analistul Obbie Moore relevă cititorilor fenomenul cel mai puțin vizibil din dezvoltarea democrației în România, a cărui importanță esențială începem s-o

amprenta conceptuală și metodologică a celor mai actuale dispute de idei și ipoteze ale științei politice. Temele care se găsesc în grupajul "Societate și instituții" (pag. 3-11), pot fi regăsite și în interviul acordat în exclusivitate Revistei *Sfera Politicii* de Claude Karnoouch, ca și în eseul tînărului cercetător Aurelian Crăiuțu "Pentru o perspectivă instituționalistă a tranziției".

Sîntem convinși că ecoul discuțiilor începute de autori nu se va stinge odată cu tipărirea intervențiilor acestora, așa că adresăm invitația savanților politici din diferitele generații de a intra în dialog cu cercetările publicate de noi, precum și de a ni se

este vorba de subiecte implicînd partizanatul sau subiectivismul, am apelat în acest număr mai mult la analiști occidentali, a căror expertiză o constituie România. Interesul tot mai mare pe care *Sfera Politicii* îl sîmtește peste hotare este pentru noi un criteriu de apreciere a calității și seriozității demersului nostru, drept

asa-zisă *charismă* (care este de fapt la ei curajul de a fi agresiv în turpitudine). Analistul Michael Shafir (de la Institutul de Cercetare al postului Radio Europa Liberă, din München) face un inventar atent al arsenalului doctrinar și strategic al partidelor radicale de dreapta.

Sectorul din sfera vieții politice

întelegem treptat. Richard Hall este un analist politic din "ultimul val", format la înaltele școli americane, și care a avut șansa de a întîlni între maeștrii săi cîțiva *political scientists* sau analiști de origine română (pe Vladimir Tismăneanu și Matei Călinescu, în primul rînd); analiza făcută de el instituției statale poartă

adresa cu texte conținînd puncte de vedere complementare sau chiar contradictorii. Faptul că analiștii străini se ocupă de fenomene românești neglijate de către cercetătorii autohtoni constituie un motiv în plus de a aborda aceleași subiecte, cu argumente și o expertiză comparabile calitativ. □

(Editorii)

The Romanian extreme right in the post-communist period

MICHAEL SHAFIR

Viewed from the perspective of the last twenty-five years of communist rule in Romania, the presence of the radical Right on the country's political map following the collapse of communism is hardly surprising. The Ceausescu version of "national communism" was probably unmatched elsewhere in the region in its efforts to entrench legitimacy of both party and ruler on nationalist symbols and on a political discourse that, for all practical purposes, resurrected the interwar political of the extreme Right. Party hagiographers had, in fact, hailed Ceausescu as one who had "restored the dignity of the nation" by allowing official historiography and other forms of "superstructural" activity to be manipulated into becoming the servile instru-

ons of both nation and party. In the course of so doing, these opportunists proceeded to push aside personal and cultural rivals who might have blocked their way to the apex where "worldly goods" were being distributed by the power holders.¹ Furthermore, the policies of "Romanianization", pursued by the regime in actual practice and directed against the national minorities (the Jews at an earlier stage, the Hungarians at a subsequent and much longer stage) were certainly not out of line with the basic belief-system of the inter-war radical Right.

The emergence of that sub-category of the radical Right which I have elsewhere termed as "radical continuity"² was, against this background, not unex-

ing their strength from the same segments of the electorate, and both have been subjected to scrutiny by Romanian and foreign analysts.³ In a nutshell, what the parties of "radical continuity" are advocating is a continuation of the Ceausescu line in foreign and internal policy, but with a stronger emphasis on the xenophobia of the former regime. Although with different regional emphasis, they both appeal to a population frustrated by the hardships of the "transition" period and particularly its reluctance to allow the equal deprivation of the Ceausescu times to be replaced by selective deprivation, to that population's reluctance to see freedom of choice take the place of authoritarian paternalism, and to its unhappiness at witnessing illusions of

Ceausescu period as one of "great accomplishments". They are, in general, untainted by any significant measure of collaboration with the former regime. And they display an overtly adverse attitude towards Ceausescu's political successors, striving to return to what could be called the genuine roots of inter-war Romanian right wing activism, bypassing the communist interlude.

The Movement for Romania

Historians and political scientists who analyze the unfolding of proto-fascist and fascist ideologies and movements distinguish between the "tradition-

ment of the regime, in exchange for giving vent to the strong nationalistic imprint which much of the interwar Romanian intellectual political sub-culture had been imbued. Originally welcomed by the bulk of the intelligentsia, which had had to suffer nearly two decades of denationalization and "cultural Sovietization", these policies eventually opened the door wide to opportunists who were eager to pose as the champi-

pected. This subcategory encompasses two main political formations: the Greater Romania Party (GRP) led by Corneliu Vadim Tudor, Ceausescu's former court poet, and the Party of Romanian National Unity (PRNU), led by the extreme-nationalist Cluj mayor Gheorghe Funar. Both are represented in parliament, where the existence of the incumbent Vacaroiu government depends on their support, both are basically deriv-

"nationalistic grandeur" being usurped by harsh internationalist realities. And both parties have strong links with the former secret police, the Securitate.

Precisely because the GRP and the PRNU have kept under the magnifying glass, my today will concentrate on the other sub-category of the radical Right, which, I label as "radical return". Unlike the parties of "radical continuity", parties of "radical return" do not view the

al" and the "radical" or "revolutionary" Right. In the interwar European (though not in the American) context, the former is also known as "conservatism". The traditional Right is characterized, among other things, by a negation of egalitarian or socialist values. That negation, however, is one that is pursued without attacking or negating the institutional framework of parliamentarism. It is therefore a negation that is "within system". The "radical Right", on the other

hand, pursues the course of negation of democratic values. The distinction, to be sure, refers to "ideal types", for the roots of the ideology of the radical Right can often be encountered in its "traditional" counterpart⁴. In a seminal discussion of the radical Right, Zeev Sternhell defined it as being characterized by "a refusal of individualism, of capitalism, of liberalism, of Marxist determinism and of its Social-Democratic variety, of the democratic disorder and of bourgeois mediocrity". Above all, Sternhell mentioned, members of the radical Right conceive the individual as a "social animal, as an integral part of an organic whole", which is the ethnic national state⁵. One deals here with the "organic view of history", which necessarily excludes from the national community anyone who does not belong to the ethnic nation. This view is primarily entrenched in communitarian values, perceived as being shared by past, present and future generations and as creating a transcendental community of *Blut und Boden*.

In the context of post-communist transitional Romania (but probably in the larger East European context as well) both the traditional Right and the movements of "radical continuity" should be distinguished from movements of "radical return", which are characterized by an effort to resurrect the values on which "national essence" had been defined by interwar fascist movements. The traditional Right (mainly represented in Romania by the National Peasant Party, Christian Democratic and by the National Liberal Party⁶ advocates individualism and, unlike the parties "radical continuity", it supports a quick transition to the market reforms, leading to capitalism. The traditional Right views democracy and a "civil society" as the *sine qua non* condition of the only acceptable order of things in the polity and, consequently, it supports respect of human rights. It rejects Marxism as an ideology and occasionally advocates the disqualification of individuals who had been involved in the imposition of totalitarian communist values and persecutions from participation in the political life of the polity; however, the traditional Right is merely the ideological adversary of Social Democracy, not its "deadly enemy", and collaboration or compromise with the parties of the moderate Left (or with "Centrist" parties) is viewed as legitimate and, in some cases, as even warranted. In short, the traditional Right fits into what Hans Rogger termed as "classical conservatism": it is "temperate, compromising and opportunistic, dedicated to inherited [in this case precommunist] institutions and values, to privilege (or at least to social and economic stability) and fearful of mass politics and mass.⁷ Not so the movements of "radical return".

The most illustrative example of a "radical return" party in post-communist Romania is the MGR. The party was set up by Marian Munteanu in late 1991, being officially registered with the Bucharest tribunal on 23 December. In March 1992 the new party launched its own publication, which is called *Miscarea*. To anyone familiar with modern Romanian history, the name of the publication was bound to raise more than one eyebrow, for "the movement" is colloquially associated with the inter-war Legionary Movement (also known as the Iron Guard). At first sight, the program of the MFR does not necessarily place it in the category of "radical return."⁸ Some of the program's facets might place it in the category of the traditional Right. For example, it is stated that the MFR stands for a state based on the rule of the law, and that it intends to "collaborate and pursue a dialogue with all the democratic parties." Furthermore, the program states, the MFR's "economic orientation" rests on the promotion of a "market economy".

Some of these declarations of intent, however, appear to be on a lot more shakier ground when the program begins discussing the party's ideology. Defined as National Democracy, this ideology is said to be "thoroughly based on solid metaphysical grounds" and to orient itself according to "an exemplary model". The instrument through which this doctrine will be implemented is said to be the "New Generation" (capitalized in the original), which is "duty-bound to assume responsibility for political action". The "solid metaphysical ground" mentions turns out to be other than the revival of the organic view of history, with its emphasis on communitarian values, and of that brand of religious fundamentalism that had been the distinction mark of the Iron Guard among fascist movements. The Romanian nation, the program states, is linked by generation bonds to its past and to its future. The past is best represented by the communitarian values of the village, which had survived history's idiosyncrasies and represent what is the "classic Romanian civilization". Past and future generations are linked by a "spiritual unity" represented by their "Christian [Orthodox] faith; by 'linguistic unity'; by the 'uninterrupted presence in a distinct geographical space'; by a common 'social organization-the village community'; and by a 'harmonious, unitary and stable set of traditions, as well as of cultural, judicial, artistic, economic and political values'".

All this sounds strikingly close to the views advocated in the inter-war period by Nicolae Iorga, a Romanian historian and politician, who was the chief theoretician of the organic view of history in the Romanian lands.⁹ Iorga, who was assassinated by the Iron Guard in November 1940, was certainly not an exponent of the radical Right. Nonetheless, his staunch nationalism and particularly his organic view of history were taken over by the exponents of the radical Right to such an extent that some regard his liquidation as an act of "patricide". It was Iorga first set up a National Democratic party and Munteanu is aware of the precedent. According to the leader of the MFR, however, Iorga had lacked political talent (presumably unlike Munteanu himself), which explains his lack of success. Nonetheless, the ideational "elements of National Democracy were powerfully present the youth in the inter-war period".¹⁰ It was this generation, it must be emphasized, that made up the bulk of Iron Guard supporters.

The only "exemplary model" mentioned in the program is that of Eminescu. The document does not specify whether it is the xenophobic facet of Eminescu's heritage that is considered "exemplary". But the program does mention that "Romanianism" is a central value of the MFR. "Romanianism" was one of the key elements in inter-war radical Right ideology.¹¹ It is around the belief in "Romanianism" that the "New Generation" must, among other things, forge its identity. But the "New Generation" itself is a rather problematic term, again bringing up associations with the inter-war radical Right. One should bear in mind that, like all fascist movements, the legionnaires exalted young age and saw themselves as a movement of and for the young, who will, they believed, do away with the corruption characterizing the democratic system. Viewed from this perspective, the program's attack on "politicking" (*politicianism*) and its call on the young generation to restore "purity" resembles, at one and the same time, both the legionnaires' disdain for the democratic system, which they viewed as being inherently corrupt and corruptive, and their religious terminology.

There is, indeed, too much in common between the MFR's program and the ideology of the inter-war radical

Right to be a matter of mis- or over-interpretation. Suffice it to compare the program's main tenets and the organizational structure of the MFR, as well as some of Munteanu's pronouncements, with the Legion's "Six Fundamental Laws", which *Miscarea* published in its issue No. 5, in December 1992.¹² Any lingering doubts, however, were dispelled in early 1993, when the MFR's monthly published an "open letter" addressed by Munteanu to the former members of the Legion. Different times, the MFR leader wrote, call for different strategies. However, "We are streams in one and the same river".¹³

By the time this letter had been published the lingering doubts should have been anyhow long clarified, for it had become obvious in the meantime that Eminescu was by no means the only person to be held up as a model. Other highly praised personalities said to have had a positive influence on the inter-war young generation included Nae Ionescu (a chief exponent of the idea of Orthodoxy as the essence of the Romanian nation), Mircea Eliade and Petre Țuțea, all of whom had served as mentors of the radical Right.¹⁴ But it was in Munteanu's repeated refusal to condemn the Iron Guard and his obviously admiring remarks on the Guard's "Captain", Corneliu Zelea Codreanu, that the linkage to the Legion was best reflected.¹⁵

The organizational structure of the MFR also attests to this linkage, strongly resembling the legionnaires' "nests." At grass-roots level, there are the so-called "polycentric organization", made up of three to fifteen members. According to the party's statutes, the leaders of these organizations are not elected; rather, in what resembles the *Fuehrerprinzip* they are supposed to be a sort of "organic" outgrowth of the group and to achieve leadership through "consensus". Anyone who wishes to be admitted as a member has to pass examinations which test, among other things, the candidate's adherence to the values of "Romanianism". As has been the case with the "nests", members must demonstrate that they are "morally worthy" of being accepted; that they are prepared to live in "austerity and modesty"; and that, once admitted, they will "resist any pressure" to violate the party's statutes.¹⁶

Like the Legionnaires, the MFR has a "Senate" made up of members of the older generation who distinguished themselves in the struggle for national ideals and who are supposed to "guide" the movement. Likewise, the MFR has a "Veterans' Corps, made up of 'anti-communist fighters, former political prisoners, people who dedicated their entire lives to the national struggle' - a euphemism for the old Iron Guardists.¹⁷ The MFR Senate was headed for some time by professor Ilie Bădescu, a sociologist who is one of the founding fathers of the school of "protochronism", on which the Ceausescu regime based much of its nationalist appeal.¹⁸ In an article (said to represent "integrally" the views of the MFR), Bădescu advocated in 1992 a fascist-style restructuring of Romanian society along "corporate" lines, headed by a "chief of state" who would stand above all social cleavages and in whose description (one who has "put on the eremitic garment of eternal Romanianism") one could hardly fail to recognize a joint Munteanu-Codreanu portrait.¹⁹ Eulogistic portraits of Mihail Manoilescu, the inter-war Romanian politician and social scientist whose advocacy of corporatism had combined with a strong pro-Axis views, were published in *Miscarea* in October and November 1993. Nor does the MFR lack the regimental element; whereas Codreanu's people were known for their green shirts, Munteanu's disciples wear white shirts with badges displaying a variation of the symbol of the cross.

Unlike the GRP and the PRNU, the

MFR's pronouncements of the "national question" have been apparently moderate. Reports from sources whose reliability cannot be doubted, however, have it that in private Munteanu makes shockingly anti-Semitic and other anti-minority remarks. And occasionally, *Miscarea* "forgets itself" and reflects the face of its leadership's belief-system. In spring 1993, for example, it remarked with what purported to be an ironical tone that literary critic Zigu Ornea, who is a Jew, was incapable of understanding the values of such a great culture as Romania's. Ornea's attacks on the inter-war "traditionalist" political and literary currents, according to yet another article in the MFR monthly, attested to his playing the "physician" who wishes to "cure" Romanian heritage of its best. But, the author went on to say, his "diagnosis is part and parcel of the Kommintern nostalgia" for that which, in a "Satanic deed", had destroyed the values of "Romanianism".²⁰ The GRP weekly *Romania mare* (which has also often attacked Ornea, emphasizing his ethnic background) would have obviously subscribed.

There is, however, an important difference between the GRP and other parties of "radical continuity" on one hand, and the MFR and parties of "radical return" on the other hand.²¹ The MFR denies any merits to "national communism". Munteanu is unwilling to pay any tribute to Ceausescu's nationalist policies for two main reasons. First, in his eyes genuine nationalism can in no way be associated with communism, since the latter is by definition and internationalist doctrine disregarding national specificity. Ceausescu's nationalism is therefore considered to have been merely a "fake" nationalism, and, according to Munteanu, one cannot be a Romanian and a communist at the same time. Second, a genuine Romanian nationalist doctrine must, according to him, incorporate the Orthodox religious element, for the two are indivisible. What Romania needs, Munteanu stated in December 1991, was a "genuine Right", one that left no room "for ambiguity".²² The genuine Romanian Right, according to an article published in *Miscarea* by George Scarlat (a student) can only be "profoundly national", driving its "vigor" from Eminescu and best embodied in the past by the Legionary Movement. In post-communist Romania, Scarlat went on to say in what was an open attack on the leaders of the traditional Right, "politicking" is practiced by old-aged politicians who cannot even listen to Codreanu's name being pronounced without staring "to shake". Not so, however, the young generation, which is willing, if need be, to employ "the Legionary organizational technique" to bring about the implementation of "the purity of the National Idea."²³

The Party of National Right

Several other political parties that emerged after December 1989 can be viewed as belonging to the category of "radical return." Not all these, formations, however, merit equal attention. For example, a so-called National Legionary Party, whose setting up was announced shortly before the 1992 elections (in which it did not participate), was probably no more than a cheap electoral trick mounted by the ruling Democratic National Salvation Front (DNFS), as the ruling Party of Social Democracy in Romania (PSDR) was then called, which wished, on the eve of the ballot, to scare off voters disillusioned with its performance but at the same time wary of the wary of the prospect of a revival of the extreme Right.²⁴

Other parties of "radical return" how-

(continuare în pag. 6)

(urmăre din pag. 5)

ever, deserve closer examination. In April 1992 the young journalist Radu Sorescu launched the Party of National Right (PNR). The party's "Manifesto to the Country" was published in the first issue of *Noua dreapta* (The New Right) a publication which went on sale in early 1993. The manifesto states that the PNR promotes the "ethnocratic state", which "excludes (national) minorities from its midst as long as they refuse to be assimilated by the Romanian nations." The ethnocratic state, it is further specified, is the "institutionalized materialization of Romanianism." As such, it rejects democracy, for democracy is entrenched on individual rights "regardless of race and religion." The foundations of the ethnocratic state, on the other hand, rest on "the will of the Romanian nation." Public office is therefore to be in the hands of "genuine Romanians" alone. Members of the national minorities that would prove "disloyal" to the ethnocratic state would be deported.

In what was obvious argument entrenched on communitarian values, the manifesto went on to state that mankind can only fulfill itself "within the framework of the state" and that, consequently, "human rights" were but a fiction "of the cowardly and the weak." A special subchapter in manifesto deals with the problems of the national minorities. The Gypsies, are said to be "at war with the Romanian nation" and the manifesto proposes to set up "reservations for their isolation" as a "last (final?) solution." Hungarians are "cruel, vengeful and irredentist" and "if one million Hungarians refuse to abide by the state order, [then] one million Hungarians must be expelled [from the country]." So must be all "immigrants" who had come to Romania after the overthrow of the former regime (particularly from the Middle East) and who are said to be heading "organized crime" in the country. Like the MFR, with which it shares many traits, the PNR advocates the setting up of a "corporatist state". In foreign policy the party "does not recognize the legitimacy of European forums (i.e. the Common Market and its instruments set up during the Cold War" because they promote an "international world order" that does not "take into consideration the will of nations." Instead the PNR advocates a Romanian "military and economic orientation towards Germany and Japan." In other words, what is envisaged is a revival of the Second World War "Axis", minus Rome.

Unlike the Gypsies and the Hungarians, Jews are not specifically mentioned in the manifesto. But the PNR's attitude towards them can be derived from the manifesto's description of the "offensive of Romanianism", where it is stated that the Romanians' Latin "national spirit" is incompatible with "Judeo-masonic mercantilism." The latter is what lies at the foundation of democracy, which transforms the nation into the "slave of the great international finance."²⁴ *Noua dreapta* deemed some negative reactions to the PNR's manifesto in the independent media to reflect the "selling out" to the "Judeo-masonic occult". The authors of the attacks on the PNR were said to be "notorious mercenaries, who cash salaries straight from the synagogue's cashier."²⁵

In the same issue of the PNR monthly, another article purported to salute the existence of "brothers-in-arms" on the Right-wing political spectrum of Israeli politics, personified by the Likud party. The author, Constant Calinescu, however, then went on to query the Likud in what was a tiresome repetition of the usual clichés of Jews as agents of communism, combined with religious anti-Semitism:

But what do we do, *Kameraden*, with your Jewish communist, atheist brothers

who are fermenting disorder? What do we do about the hundreds of LEFT WING Bolsheviks, terrorists, activists, Komminternists, KGB-ists, who had killed hundreds of thousands of Romanians, "who had liquidated" our grand parents and parents, our brothers and sisters? What do we do about the Jewish communists who turned our children into orphans and made them hunger, who implanted death in our bones, who cut off the hand with which we hoped to make the sign of the cross before passing away? These, as well their lackeys who are still here, among us, or elsewhere (because many had found a comfortable nest in your very midst, in prosperous Israel, after having drowned THREE of our generations in an apocalyptic blood bath) are now accusing us of being RIGHT WING Legionnaires, fascists and communists. Why are they not accusing you being RIGHT WING fascists, as you indeed are, and to your honor? Why are they not throwing you into jail, when you pray in your Temples? Why are you not asking them: "Listen, you kikes (because I was told they are called this name there as well), what did you have against those Christians?" How can you bear them among yourselves? Is not your blood freezing in your veins? Don't they give you the creeps? And what if, one dawn in history, their heirs will feel like doing onto you they had done onto us, as they surely will? Won't you, then, come asking us for help? And help we shall! Our faith orders us to come to your aid. But you, Jewish RIGHT WING *Kameraden*, do you indeed think and feel as we do? I still have to see a genuine, RIGHT WING Jew who places a flower on the tomb of a Romanian peasant killed by Jewish communists... I still have to see that one single Jew who shades a tear for those many Romanian soldiers and intellectuals whom he killed. I still have to read in your newspapers that Jewish curse on, or that Mosaic reproach against, Ana Pauker, Nikolsky, Brucan, Trotsky, Marx and Lenin.²⁶

The editorial in the April 1993 issue of *Noua dreapta* was signed by Sorescu, who wished to assure his readers that "We are not what we seem to be", that is Legionnaires or fascists. But the issue's "cover story" was an article written in 1937 by the Iron Guardist politician Alexandru Cantacuzino, the title of which (reproduced on the cover) read "Pull out your guns, you lazy bums." Like other legionnaires of the time (Emil Cioran, for example), Cantacuzino was calling on his fellow-Romanians to take up arms and impose their will on history. Whether by accident or not, *Noua dreapta* announced in the same issue the setting up of a para-military organization called "The Civic Guards." Cantacuzino's article was accompanied by a photo showing Codreanu decorating Cantacuzino who, as an introduction to his tract put it, "had grasped that violence was necessary for the purification of the nation." Sorescu, in any case, aspires to Antonescu's, rather than to Codreanu's mantle. He was called the "Conducator" (capitalized) of the National Right, thus resurrecting an aspiration that seemed to have died off with Ceausescu's "borrowing" of Antonescu's title.

Other "Radical Return" Formations

On 27 November 1992 it was announced in Bucharest that a new political party, calling itself New Christian Romania (NCR) had been recently set up.²⁷ The party's leader, Serban Suru, a thirty-five-year-old teacher, had called a press conference on the anniversary of Codreanu's assassination in 1939 on the orders of King Carol II. Suru revealed

that the NCR had been officially registered as a party six months earlier and that it was of "Legionary orientation." Among those present were members of Codreanu's family and the niece of Ioan Mota, one of the "martyrs" of the Iron Guard, killed in January 1937 in Spain while he was fighting as a volunteer on Franco's side. The niece, Gabriela Mota, recited poetry written by two famous Legionary poets, Aron Cortus and Radu Gyr. Some prominent old members of the Iron Guard were also present in the audience, and among the demands expressed on the occasion was one for Codreanu's "canonization". Had the audience consisted only of elderly survivors of the Guard, one might have tempted to dismiss the gathering as a nostalgic get-together of "old comrades"; but many of those present were young, and some of them were recognized as members of the MFR. It was this generation, one of the old Iron Guardists stated, that must "carry on the torch". In early 1993 a public memorial service for Mota and Vasile Marin (the other "martyr" of the Guard killed in Spain) was held, for the first time since the end of the Second World War, in the southern Transylvanian town of Orastie. It was once more remarked that those attending the ceremony were a mixture of the very old and the very young.²⁸ Not much has been heard about the activities of the NCR since its foundation, but Suru has personally been involved in a campaign of rehabilitation of the Legionary movement that marked the year 1993. Among other things, he organized in Bucharest, in June, a meeting at which old members of the movement attempted to whitewash any crimes committed in the past and to present the Iron Guard as the embodiment of pure patriotism and Christianity. Suru told the gathering about a new exhibition recently opened in what used to be the headquarters of the famous Fifth Directorate of the former *Securitate*. The exhibition, organized under the auspices of the Association of Former Political Prisoners and called "The Persecuted Book", was basically an occasion to introduce visitors to the writings of Codreanu, Mota and other prominent leaders of the movement. Visitors could purchase tapes with a speech delivered by Codreanu in 1937, on the occasion of the tenth anniversary of the foundation of his movement, and with Iron Guardist songs.²⁹

Prominent among those who attended the above-mentioned Orastie memorial service were members of the Christian Democratic Union-Sibiu Convention (CDU-SC). The CDU-SC is a splinter of the Christian Democratic Union (CDU), a party set up by exiled Romanians in Germany in late 1989 and officially registered in Romania in January 1990, after Ceausescu's overthrow.³⁰ Some of the founding members of the CDU had a Legionary past. In 1990 the party's leader, Mihai Grama, was warned by the then-minister of Internal Affairs, Mihai Chitac, that the organization was in danger of being outlawed, because many of its members were propagating Legionary views. As a consequence, Grama, according to a former Iron Guardist who is now a member of the CDU-SC, stated that anyone can be a member of the CDU, even communists, but not Legionnaires. Other adversaries of Grama in the CDU, however, claim that he himself has a legionary past. Be that as it may, soon after setting up the new splinter party, its founders began publishing the monthly *Puncte cardinale*, which openly defends the Legion and is calling for the continuation of its tradition by the younger generation.

And some of this generation seem to be responding. According to the young Constantin Iorgulescu:

"Who is capable of producing today a new elite of self-sacrifice like the League of the Archangel Michael? Today, we need it more than ever... Corneliu Co-

dreanu was a man who elevated a whole generation, deflecting its path from the road to communist perdition onto the path that turned the country's face to God. After seventy-five years of self-sacrifice and neverceasing persecution, after being sneered at, calumniated, and crushed time after time, after being disbanded, today the Legionary Movement remains the only moral force capable of opposing communism."³¹

An editorial in the same issue sought to clarify the CDU-SC's position vis-à-vis the Legionary Movement. Insofar as the past is concerned, it said, the history of the Legion must be "correctly presented and understood", with all its achievements and failures. At present the movement does not exist as a "functioning political structure" and the moment is not ripe for reviving what the editorial called "integral legionism". However, when it comes to the future, one must not rule out rule out "the eventual resurrection of legionism" in forms "suitable to the new realities". Moreover, it was stated, "we believe... that only a future Christian Right, young, clean and realistic, can accomplish the major fulfillment of our national destiny". It is for those member of the young generation "who have ears to listen" that we wish to prepare the paths for a national orientation", the editorial concluded.

Finally, in June 1993 a political formation called "For the Fatherland" was registered with the Bucharest Tribunal. The formation had originally requested to be registered under the name "Everything for the Country", which was the title of the Legionary movement's political arm between the years 1935 and 1938. Precisely for this reason, the request was turned down, but the court objected only to the name and not to the party's statutes, which were deemed to be in line with the letter of the law. The party's leader is Nistor Chioreanu, a former prominent Iron Guardist who, for some time after Codreanu's death, was considered to be third in the hierarchy of the movement.³² A spokesman for the party said in early September 1993 that the formation intended to claim all the property that once belonged to the Iron Guard.³³ □

NOTES:

1) See Michael Shafir, "Political Culture, Intellectual Dissent and Intellectual Consent: The Case of Romania". *Orbis* Vol. 27, No. 2, 1983, pp. 393-420 "The Men of the Archangel Revisited: Antisemitic Formations Among Communist Romania's Intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, Vol. 6, 1948, pp. 222-243; and Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1991).

2) See Michael Shafir, "The Movement for Romania: A party of Radical Return", RFE/RL Research Report, No. 29, 27 July 1992 and "The Revival of the Political in Post-Communist Romania" in Joseph Held (ed.) *Democracy and Right-Wing Politics in Eastern Europe in the 1990s* (New York and Boulder: Columbia University Press and East European Monographs, 1993), pp. 153-174.

3) There are far too many Romanian sources on this topic to accommodate a footnote. An outstanding analysis is George Voicu, "Discursul Nationalist", *Sfera politică*, No. 5, April 1993, pp. 4-5, No. 7, July 1993, pp. 20-21, and No. 11, November 1993, pp. 22-23; Among Western sources see Juliana Pilon, *The Bloody Flag: Post-Communist Nationalism in Eastern Europe: Spotlight on Romania*, (New Brunswick: Social Philosophy and Policy Center, 1992); and Michael Shafir, "The Greater Romania Party", Report on Eastern Europe, Vol. 2, No. 41, 1991, pp. 25-30, "Growing Political Extremism in Romania", RFE/RL Research Report, Vol. 2, No. 14, 1993, pp. 34-39 and "Extreme Nationalist Brinkmanship in Romania", *ibid.*, No. 21, 1993, pp. 31-36.

4) See Zeev Sternhell, *La droite révolutionnaire* (Paris: Editions du Seuil, 1978).

5) Zeev Sternhell, *Ni droite, ni gauche*: (Paris, Editions Complexe, 1997), p. 60.

KORTV LANA

Quem quæso sociam, forsan videretur in urbe
Atq, fero socium quem volo nulls adest.

Le ab
auden
excludit

6) See Shafir, "The Revival of the Political Right".

7) Hans Rogger, "Afterthoughts" in Hans Rogger, Eugene Webber (eds.), *The European Right: A Historical Profile* (Berkeley: California University Press, 1969) p. 576.

8) See *Miscarea*, No. 1, March 1992.

9) See William O. Oldson, *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, (New York and Boulder: Columbia University Press and East European Monographs, 1973).

10) See the interview with Munteanu in the independent weekly *Baricada*, Nr. 17-23 March 1992.

11) See Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s* (Oxford: Pergamon Press, 1991), pp. 75-94 and *passim*.

12) On the organizational structure of the MFR see also *Miscarea*, No. 2, February 1993.

13) *Ibid.*, No. 1 January 1993.

14) See the interviews with Munteanu in *Cotidianul*, 3 March 1992, *Opinia studenteasca*, No. 1, February 1992 and *Baricada*, No. 11, 17-23 March 1992. Practically every issue of *Miscarea* published in 1993 carried a portrait and excerpted from the writings of the mentors of Romania's radical Right ideology.

15) For details see Michael Shafir, "The Movement for Romania: A Party of Radical Return", *RFE/RL Research Report*, Vol. 1, No. 29, 17 July 1992, pp. 16-21.

16) See *Miscarea*, No. 1, March 1992 and No. 2, February 1993. The Statutes were published in *ibid.* No. 1, March 1992.

17) See *Ibid.*, No. 2, September 1992.

18) See Verdery, *op.cit.*, pp. 156-164.

19) *Miscarea*, No. 2, September 1992.

20) *Ibid.*, Nos. 4 and 3, respectively, April and May 1993.

21) *Baricada*, No. 52, 24 December 1991 and No. 11, 17-23 March 1992.

22) *Miscarea*, No. 2, February 1993.

23) For details see Shafir, "Growing Political Extremism".

24) See *Noua dreapta*, No. 1, 1993.

25) *Ibid.* No. 2, April 1993.

26) *Ibid.* Emphasis in original.

27) On the NCR see *Tineretul liber*, 12 December 1992; *Romania libera*, 14 December 1992; *Totusi iubim*, No. 49, 8-14 December 1992; and *Romania mare*, No. 136, 29 January 1992.

28) *Cotidianul*, 14 January 1993.

29) On the meeting organized by Suru see *Libertatea*, 28-29 June 1993; *Cotidianul*, 28 June 1993; and *Ora*, 29 June 1993. On the exhibition see *Adevarul*, 10 May 1993. The recording of the Codreanu speech and the legionary songs is on a tape that the author has managed to obtain from a visitor of the exhibition.

30) On the CDU and the CDU-SC see *Tineretul liber*, 5 July 1991 and 23 March, 23 July and 4 August 1992; *Romania libera*, 18-19 July 1992; *Dreptatea*, 22 August 1992; *Ora*, 8 December 1992; and *Radio Bucharest*, 5 January 1993.

31) *Puncte cardinale*, No. 11, November 1992.

32) See *Tineretul liber*, 15-16 May 1993; *Cotidianul*, 17 May 1993; *Adevarul*, 22 May 1993 and 11-12 June 1993; *Romania libera*, 17 June 1993; *Nu*, No. 115, 28 June-5 July 1993; and *Cuvintul*, No. 27, 6-12 July 1993.

33) *Azi*, 8 September 1993.

(Conference held at the Woodrow Wilson Center, Washington, D.C., 2 February 1994)

((continuare în numărul viitor))

Michael Shafir is a Senior Analyst with the Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute in Munich, Germany. Dr. Shafir was born in Romania and received his Ph.D. in Political Science from the Hebrew University of Jerusalem in 1981. He taught political science at the University of Tel Aviv and was director of foreign news at Kol Israel and deputy director of RFE's Audience and Public Opinion Research. Michael Shafir's latest book is *Romania: Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, published by Frances Pinter, London, 1995.

Democratic initiatives from the non-governmental sector in Romania

OBIE MOORE

U.S. Government - funded democratic initiatives to countries in Central and Eastern Europe have been concentrated in four areas of priority: (I) rule of law; (II) independent media; (III) democratic governance and public administration; and (IV) political and social process.

Analysis and Evaluation of a Democratization Project

The IFES Civic Education Project for Romania which was awarded by U.S. AID to the International Foundation for Electoral Systems, began in July 1992. Since that time, it has established a Civic Education Resource and Training Center, the purpose of which is to provide training for recognized civic leaders to develop essential skills and understandings necessary for implementing democratic reforms and structures, with particular emphasis on the regional and local level.

Thus far, the Project has organized and conducted through this Resource Center twenty different "Civic Leader" seminars related public forms in cities throughout Romania which have been attended by more than 1200 Romanians. These one-to-five day programs, identified in-country as the IFES "Vocea Civică" ("Civic Voice") program, are designed to bring together recognized leaders from the town or region (including mayors, prefects, national government officials, and members of Parliament, the town council, labor unions, non-governmental organizations ("NGOs"), student organizations, minority groups, and political parties) to identify and develop a strategy for solving local problems and, in this process, to strengthen emerging democratic structures. Topics presented at these seminars typically include such concepts as the civil society, democratic leadership, human rights and the rule of law, citizen access to the legislative process, entrepreneurial opportunity, economic privatization, and environmental protection.

The presence at these seminars of both governmental and non-governmental experts from various disciplines (including human rights, ecology, law, minority affairs, economics, small business, and others) has provided local citizens the opportunity to publicly debate and gain understanding of complex and difficult problems generated by the transition to a democratic and free market society. Likewise, governmental officials have gained valuable exposure to the effects of their actions (or inactions) on residents of communities far-removed from the daily events of the central government in Bucharest. Thus, these Civic Leader seminars have generated better communication not only between citizens and central government officials, but also among other competing societal sectors, such as local and regional officials, political activists, and the emerging independent non-governmental sector.

In addition, to foster greater credibility for the IFES Resource Center and the NGOs with which it has associated, it has been essential to communicate the purposes and objectives of the Project to key government authorities, including representatives of various ministries. As a result, there has been an increasing level of willingness among representatives of the government to openly encourage and actively support the Project and other civic education programs. It is hoped that will provide greater legal and political standing for Romanian NGOs

and their activities.

During the project term, the Project acquired significant civic education resource materials. To date, the IFES Resource Center has obtained over thirty democratic-related publications/materials (translated into Romanian) that are now distributed to each seminar participant. The project has also acquired over forty-four civic education related video cassette tapes, most of which have been dubbed into Romanian. These video tapes are shown at our seminars and loaned to NGOs and public educational institutions for use at various programs.

Eventually, it is intended that the resource materials (book, video tapes etc.),

vate organizations working to sustain efforts to advance democratization in Romania.

Indicators of Project Success. Although there are no measurement formulas to suggest, there are several associated occurrences based on the experience of the IFES Civic Education Project for Romania, that should provide some indication of success, at least for most civic education-related projects.¹

First, at the conclusion of each seminar, participants in IFES "Vocea Civică" seminars are required to complete detailed evaluation forms. These provide the quickest assessment of the success of each seminar. They have proven helpful

ations also have provided invaluable indications regarding the quality and usefulness of civic education books and materials and video tapes distributed and viewed at seminars throughout the country.

Second, as more seminars are conducted and various groups become aware of the relevancy of the topics addressed, there is an increase in the number of persons who desire not only to attend but also to organize such seminars. From the first seminar conducted by the IFES Project, there has been more requests for seminars in towns throughout the country than the Project has been able to accept. In addition, if the seminars are

proving to be successful, the level of attrition in attendance during the course of the seminar should likewise decrease.

Third, a successful project, under most circumstances, should receive increasing amounts of favorable news coverage. Positive news articles about the IFES Project have appeared in over twenty-five newspapers in the country. In addition, three thirty-minute programs have been produced and telecast on national television in connection with seminars that were conducted in the Romanian cities of Braşov, Alba Iulia, Sighişoara, and Oradea. Participants at IFES seminars have been interviewed by Radio Free Europe, Voice of America, Romanian national radio, and several independent regional television stations.

Fourth, projects that are rising in stature should have an increasing level of participation by both local national experts and other in-country foreign consultants. The IFES Project, recognizing the importance of utilizing existing resources and avoiding a duplication of effort, has made repeated use of generous offers of assistance from U.S. nationals working in Romania for such U.S. AID-funded programs as the American Bar Association CEELI Project, the National

Democratic Institute for International Affairs, the Harvard Institute for International Development, the Environmental Training Project for Romania, the International Republican Institute, and the Cit-

office equipment (copier, fax machines, computers, printers) and furniture will be contributed to establish a Romanian-staffed Civic Education Resource Center, which will continue to provide logistical and technical support to public and pri-

in revising our seminar content. For example, as a result of numerous suggestions made in such evaluations, the Project revised its seminar topics to include citizen actions to enhance environmental protection. In addition, participant eval-

izens Democracy Corps.

In addition, on appropriate occasions, representatives of European Community PHARE Program and privately-funded international programs such as the International Human Rights Law Group, the Dutch Helsinki Committee, and the Jaan Tonisson Institute of Estonia have participated in the IFES Civic Leader and NGO-related programs. The use of such in-country experts has an immediate and beneficial effect to the Project by increasing the perspectives from which seminar topics are presented and makes an important statement regarding the ability of diverse organizations to cooperate and work together to achieve common goals.

Also, the IFES seminars and related programs make regular use of Romanian experts representing both government institutions and non-governmental associations. In addition to the benefits expressed above regarding the use of foreign experts, the use of Romanian has the effect of providing a regular forum for *bona fide* Romanian leaders in government, academia, and non-governmental organizations which often serves to expand their reputations or increase interest in their respective non-governmental organizations. In addition, these seminars have served as models for emerging NGOs that are now organizing and conducting their own civic education seminars.

Fifth, a most important indicator of success for such democratic initiatives is the degree to which there are follow-up actions generated by the program. If a seminar teaches and stimulates indigenous organizations to carry out their own follow-up activity, the project is deemed to be realizing a desired multiplier effect.

For example, recently the IFES "Vocea Civica" Project organized a three-day Civic Leader Seminar in Baia-Mare, Romania, entitled "The Civil Society—Creating the Legal, Political, Environmental and Free Market Structures for a Democracy". At the conclusion of the seminar, the seminar participants held their own meeting which lasted 2.5 hours during which they developed a plan to hold a public rally that addressed the environmental health realities caused by polluting factories in the region. The purpose was to influence public opinion and increase pressure on government authorities for more action to abate the pollution. The rally was held one week following the seminar and was a success. It was attended by over 500 supporters, many of which passed out leaflets and symbolically wore gas masks. The rally program, Romanian national radio, and the local TV and radio stations in Baia Mare covered the rally in their regular broadcasts.

And sixth, the IFES Project plans to send additional questionnaires to a select group of seminar attendees, geographically dispersed, to determine the level of follow-up activities that were generated as a result of their attending an IFES "Vocea Civica" seminar. These questionnaires, ideally distributed within 6 to 12 months after a seminar, should provide some indication regarding the extent to which local organizations and individuals have continued to advance democratic initiatives in their communities.

Sustainability: The Ultimate Indicator of Success

International funders recognize that democratization is a process and, by definition, is never completed. Even the most mature democracies continually revise their processes of government. But the ultimate goal of democratization initiatives must be sustainability. Only when indigenous associations within a society "maintain and strengthen democracy without external support" is democ-

racy a sustainable fact.² At that point, support for a particular democratic initiative is no part of the primary emphasis for a U.S. AID development plan for that particular country.³

Sustainability Linked to a Strong NGO Sector. Non-governmental associations engaging in voluntary civic actions are typically described as the "third sector", with of course public, or state, and private, or for-profit endeavors comprising the first and second sectors of a society. The voluntary or non-governmental sectors in Central and Eastern Europe are not "products" of the breakthroughs of 1989. Such non-governmental actions were in existence prior to World War II and the degree to which they played a role in the development of civic action varied significantly from country to country.⁴ Thus, recognizing that democracy is a learned practice, it should be appreciated that the effort needed to sustain a democratization project is linked to the country's previous experiences and experiments with democracy. For example, this suggests that the chances for sustainability of a democratic assistance project (all other factors being equal) is higher in Poland than in Russia, because of Poland's experiences during World War II, and higher in the Czech Republic than in Romania, because the degree of totalitarianism experienced during the Ceausescu regime.⁵ But it is understood that the rebirth of voluntary activities in post-communist societies in the region has been "inspired and supported" by foreign and international organizations, increasingly present in the region following the systemic changes which began in 1989.⁶

Clearly, the progress of a democratization project proceeds along a learning curve. Most all projects at the outset suffer from judgment errors and misunderstanding. There are significant infrastructural problems throughout the region that make communications difficult and strong networks of associations slow to develop. It is my belief that the democratic practices that result are fragile and easily set back or interrupted. However, over time, democratic actors such as NGOs can develop confidence and achieve greater sophistication, which can be greatly facilitated by a concurrent improvement in the stability of a supportive democratic system of government.⁷

To enhance prospects for sustaining foreign-sponsored democratic initiatives in Romania, it is essential that the necessary legal and financial structures regarding the operations of Romanian NGOs be put in place or more clearly understood. NGOs are the best-suited actors to carry out such democratic initiatives as the IFES Project after a foreign consultant or international financial support has been withdrawn.

However, Romanian NGOs must first take steps essential to enhancing their own stature and public support. By combining effort, NGOs could influence the legislative process by putting forward agreed upon legal reforms. The two primary legal areas affecting NGOs that need to be reformed are the (i) registration and governance juridical persons, which includes associations and foundations; and (ii) "sponsorship" rules which determine the extent to which business entities and individuals are able to receive tax deductions for contributions to NGOs.

An excellent assessment of the laws and regulations affecting the status of Romanian NGOs and their activities related to democratization, is provided in a written assessment of meetings and research conducted in Romania in May 1993 by personnel of the Washington D.C.-based International Center for Not-for-Profit Law.

The Romanian NGO Sector Remains in Need of Outside Assistance. To obtain fair answers to the above-discussed questions relating to the legal and finan-

cial structures of Romanian NGOs, and for NGOs to have meaningful input in the political process affecting the outcome of these decisions, a continuation of foreign assistance is needed. NGOs need a shift in emphasis from focusing on their own autonomy and independent actions to building coalitions among themselves for limited purposes. It is increasingly understood among Romanian NGOs that the purposes of NGOs include not only self-help activism, but also promoting and advancing a larger democratization process. A primary need of NGOs is alignment with an umbrella organization or group of umbrella organizations that could perform a networking function among existing and newly established NGOs.⁹

The IFES Project, as part of its original project design, is attempting to provide a NGO clearinghouse function by creating a loose structure of cooperating NGOs that have participated in IFES seminars and programs over the past 1.5 years. Other areas that have been identified for joint cooperation among NGOs working to advance to civil society, with assistance from the IFES Project, include: (I) joint planning of seminars among NGOs; (II) monthly meetings/informal gatherings for NGO representatives at which distinguished guests (e.g. founders, parliamentarians) are invited; (III) develop a database of names of speakers (by categories of expertise) for the planning of NGO seminars (both Romanian and international speakers); (IV) develop a nation-wide database of seminar participants (names and addresses for future planning); (V) provide logistical and technical assistance (including equipment use and loans) to NGOs; (VI) promote information sharing through a regular published information sheet ("NGO Bulletin Board"); (VII) jointly plan an annual NGO Forum (the first to be held in February 1994); and (VIII) offer NGO access to a European E-mail network system.

In addition, NGOs need to increase efforts to establish linkages with government agencies. The NG sector in Romania, for numerous historical reasons remains significantly linked, at least in perception—if not in fact, with the activities of the opposition political parties. Few successful efforts have been realized to integrate NGO actions with programs of the current government. A recent exception is the sponsorship by the Ministry of Youth and Sport of several of the 41 youth foundations which received in 1990 state property that had previously been owned by the 41 district communist youth organizations.

In addition, NGOs should increasingly seek out personnel in government ministries, such as the Ministry of Culture, whose interests and activities are those of a true "civil servant". For example, at a minimum, various ministries have access to state-owned facilities that could easily be made available on a regular basis for use as seminar locations for NGOs.

Before establishing these linkages, NGO leaders and incountry foreign consultants should give attention to an article prepared by Professor Alice Johnson of Case Western Reserve University in April 1993. The article, through a historical assessment and four case-studies, presents a typology of Romanian non-profit organizations which provides meaningful guidance regarding future relationships between government and the voluntary or NGO sector in Romania.¹¹

By Romanian NGOs engaging in regular, shared activities in a laboratory-like environment, the chances will be greatly enhanced for the emergence of a stable and productive NGO sector that is reflective of Romanian culture and its view of the role of government.

Until such time, foreign assistance, including long-term consultants, will be required to achieve the level of coopera-

tion and understanding that is needed among representatives of government and the increasing number of NGOs in Romania, long-unfamiliar and distrusting of one another, to activate a true civil society.

Conclusion

Democracy is a learned process and can be spread significantly by foreign-funded civic education programs such as the IFES Project. U.S. Government assistance programs cover a wide range of activities in Central and Eastern Europe. Measuring the level of democratization of a specific country remains difficult to achieve with any degree of certainty; but quantifying the success of a single democratic initiative project is even more difficult. Nonetheless, there are significant steps that can be taken to increase the likelihood of such individual projects and to maximize international resources.

The ultimate indicator of success of democratic initiatives in the region is sustainability. At that point, only then should foreign support be withdrawn. Greater emphasis should be given as this juncture in Romania's development to assisting NGOs function as a more unified force in the democratization process. At this fragile stage, the importance of foreign-sponsorship of NGOs must not be underestimated. International experts are needed to continue providing leadership and encouragement to the delicate network of NGOs that are now increasingly aware of their role to advance democratization. Without such assistance, it is feared that the NGO sector would languish and never obtain the critical mass that is necessary to fully establish a thriving voluntary, NGO sector in Romania. □

NOTE

1. These indicators are by no means intended to be exclusive; rather, these are most easily identifiable to this Project as demonstrating a reasonable likelihood of success.

2. "Building Democracy: USAID's Strategy", p. 29.

3. *Id.*

4. "The Voluntary Sector in Post Communist East Central Europe", by Ewa Les (1993) (hereinafter "The Voluntary Sector"), p. 10. This article provides a useful history of the voluntary sector in Central and Eastern Europe.

5. See "On Democratization", p. 13.

6. "The Voluntary Sector", p. 10-11.

7. *Id.*

8. See "Report of Romanian Assessment Visit", by L. Irish, C. Durham, and K. Simon, International Center for Not-for-Profit Law, (May 21, 1993) (hereinafter "Report of Romanian Assessment Visit").

9. See "Report of Romanian Assessment Visit".

10. The most recent of these seminars was held in Suceava, Romania on December 7-10, 1993.

11. "The Emergence of Nonprofit Organizations in Romania: International Support and the Third Sector Role", by Dr. Alice Johnson, Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio (April 24, 1993).

This is a fragment from the paper presented by the author at the Conference entitled: "Internationalization and Democratization: Central Europe in comparative Perspective", Bucharest, Romania, December 15, 1993.

OBBIE MOORE is Foreign Assistance Contractor at International Foundation for Electoral Systems in Bucharest, Romania. He studied at the University of Oklahoma School of Law and at the University of Georgia School of Law and worked as an attorney at companies from Washington, D.C. Currently he is project manager for the Civic Education Project for Romania, under a cooperative grant agreement by the U.S. Agency for International Development.

"What Shapes the Role of the State in Post-Communist Eastern Europe?"

RICHARD A. HALL

The relationship between democracy and the size, structure, and role of the state is hardly a linear one. A weaker state does not necessarily provide for a stronger, more stable democracy. On the other hand, there is ample historical evidence that authoritarianism and the large, pervasive, multi-dimensional state go hand in hand—although the direction of causation remains unclear. Much of this evidence comes from Eastern Europe itself. It is therefore not enough to examine factors which affect the establishment of consolidated democracy, or pressures for authoritarian rule. We must also investigate what shapes the role of the state in post-Communist Eastern Europe.

We can separate the factors which influence the role of the state in post-Communist Eastern Europe into three categories. The first category includes contemporary, internal causes such as ideology, politics, and economics. These factors are in many ways specific to post-Communism. Both foreign and domestic observers of Eastern Europe have focused much of their attention on these internal influences. The second category consists of structural, external (international) factors which will shape the state in Eastern Europe. These factors have been neglected in discussions on the fate of the East European state, even though they probably will have a longer-term impact on the region. The third category encompasses historical factors specific to the region, as well as some frequently overlooked, contemporary factors. This paper suggests both which factors we must look at, and in what way these factors could hamper efforts to remove the state, or help the state recapture lost ground in the region.

Internal factors: Ideology, Politics, and Economics

How elites and masses view the state affects its role. In the wake of communism's wrenching and prolonged crisis, and its sudden and total collapse, it was expected that both politicians and electorate in post-communist Eastern Europe would likely be leery of the state. The surprisingly strong showing in 1990 of political parties calling for the withdrawal of the state from politics and economics seemed to confirm this ideological consensus. Indeed, across the political landscape of post-1989 Eastern Europe, the question was always just how minimal the state should become. Even where the movement away from the state was at its least pronounced, as among the leaders and electorate of Romania's National Salvation Front (FSN), the state's pervasive role in politics, economics, and society was scaled back in comparison to the communist era. Given that the starting point for Eastern Europe was communism, and given the limited choice of workable alternatives on the ideological spectrum, a movement toward neo-liberal, democratic views seemed inevitable (Francis Fukuyama's statement of this view is perhaps the most renowned). It is increasingly clear, however, that the attitudes of both political elites and the masses towards the state, were neither as fixed, nor as deep as we had assumed.

Politics also motivates attitudes and actions concerning the role of the state. For both new political parties and communist reformers, the withdrawal of the state from society, and the reduction of its size and functions, were necessary to

perative in order to win votes in 1990, given the mood of the electorate. Now in power, some political elites interpret the reduction of the state's role as a redistribution of their own political power to those in the opposition. A bitter struggle in which political elites in power maintain and politicize the state for their own purposes almost inevitably seems to influence those in opposition to also see the state as a political instrument. Sadly, there are signs of this occurring in the region, particularly in Romania.

In any country, the state of the economy and the success or failure of a regime's economic policies influence the attitudes of both elites and masses towards the role of the state. The centrality of economic reform to the post-communist transition therefore can strongly impact the future role of the state in Eastern Europe. Many observers believed that although the benefits of marketization and privatization might be slow in developing, they would continue to grow and sustain both electorate and elite opinion concerning the move away from the state. Members of Western governments and international economic aid agencies, as well as quite a number of Western scholars, reiterated what is essentially the neo-liberal economic view of how democracy is born. However, the precipitous fall in the standard of living of many East Europeans, and the perception that the so-called transition is never-ending, has led them to once again look to the state as their savior. Political elites, themselves increasingly skeptical of how long the transition will last, and aware of these attitudes in the marginalized section of the electorate, have begun to hawk the state as a solution for society's ills.

The surprisingly impressive victory of the post-communist left in Poland's

state, and subsidization of agriculture and struggling industry. The Polish case demonstrates that attitudes towards the role of the state are not necessarily linked with the aggregate state of the economic transition. Individual perceptions of the economic transition amongst those marginalized groups in the economy (pensioners, unemployed university graduates, women laid off from state industry in disproportionate numbers, the urban proletariat fearful of the future of their state run firm) may be completely at variance with the overall success or failure of the economic transformation. In the fragmented post-communist political spectrum, they too can coalesce into an electoral force impacting the destiny of the state in Eastern Europe.

Structural, external factors

The importance of structural, international factors stems from the uniquely integrationist and anti-statist character of the East European revolutions. The East European revolutions differ fundamentally from the two dominant forms of "social revolution" which have characterized the 20th century until now. By "social revolution", I am referring to revolutionary outcomes (Charles Tilly), or structural change (Theda Skocpol), and thus include so-called "revolutions from above" (such as discussed in the work of Trimberger; e.g. Nasser's Egypt) in this definition. The designation, pro-statist or anti-statist, identifies the direction of change in comparison to the character of the previous regime. (Therefore, while the state in Romania remains very strong, the direction of change during the past four years has been anti-statist in comparison to conditions under the Ceaușescu regime.) Both these prevailing forms of 20th century social revolution were anti-status quo towards the existing international political and economic order, and pro-statist. The first type was imperialist (e.g. the Soviet Union), wishing to spread the revolution to other nations. The second type was isolationist (as in many Third World cases), determined to insulate the country from external political and economic influences which might impede revolutionary changes and threaten regime survival. Inevitably, both types of revolution ne-

I define the state here according to the concepts of Max Weber, Theda Skocpol, Theodore Lowi, Bert Rockman, and others. The state is the permanent, singularly legitimate, bureaucracy controlling a given territory. The state performs a host of functions, including administrative, distributive, productive, regulative, and extractive ones (what we commonly think of as "the bureaucracy"), and it provides internal order and external security (by way of the police, military, intelligence, and security services).

demobilize what might constitute a bureaucratic obstacle to successful reform and political supremacy. In practice, this is what happened, but it also became clear that scaling back the state too precipitously might mean a loss of competence, effectiveness, and perhaps even, political stability. Furthermore, even new anti-communist political parties (the Hungarian Democratic Forum - MDF - is one example) came to see the rump, communist state bureaucracy as a useful tool and ally against those out of power. The removal of the state from society may initially have been seen as an im-

recent elections proves this shift in attitudes towards the state may occur even where overall economic indicators show the transition to have been successful on many fronts. Even though the new Polish government appears committed to the privatization process, the wishes of its electorate will probably slow the withdrawal of the state and perhaps even help it reclaim some lost ground. Those who voted for the Democratic Left and former communist-satellite Peasant Party appear to have done so in part because they desire the benefits of the welfare

uses regime.) Both these prevailing forms of 20th century social revolution were anti-status quo towards the existing international political and economic order, and pro-statist. The first type was imperialist (e.g. the Soviet Union), wishing to spread the revolution to other nations. The second type was isolationist (as in many Third World cases), determined to insulate the country from external political and economic influences which might impede revolutionary changes and threaten regime survival. Inevitably, both types of revolution ne-

cessitated a strong-state, and the ideologies surrounding them therefore were, or became, pro-statist.

The East European revolutions differ from these two historical brands of 20th century revolution in that they have been neither hostile to the international status quo (attempting to overturn it or to isolate domestic politics and economics from it), nor pro-statist. This third type of 20th century social revolution is indeed integrationist (seeking incorporation into existing international political structures and the international market economy, often on disadvantageous terms), and anti-statist (seeking the removal and diminution of the state). The decisiveness of these characteristics immediately following the collapse of communism sets these revolutions apart from those of Southern Europe (Portugal, Spain, and Greece) during the 1970s, where the distance to be moved was neither so vast, nor the commitment to such directions so automatic. However, the combination of a social revolution which strives to be both integrationist and anti-statist at the same time, brings with it serious contradictions.

An integrationist revolution makes Eastern Europe particularly susceptible to, and even vulnerable to, the international political, economic, and military climate. The internal role of the state is determined at least in part by such structural, external conditions. There exists an ample body of literature on how international conditions shape the state, in particular the work of Otto Hintze (geopolitics), Karl Polanyi (economics), Charles Tilly, and Theda Skocpol. Such international conditions are variable and tied to contemporary phenomena. In the case of Eastern Europe, they include the openness of political and economic organizations to which East European countries seek entry; the overall state of the international economy and level of free trade; and the prevailing geopolitical order (bipolarity/multipolarity/etc.).

Many observers would argue that thus far the international political, economic, and military climate has favored the integrationist and anti-statist character of the East European revolutions. The various post-communist regimes in the region have had to loosen the grip of the state in all spheres of life in order for their nations to gain associate status to the European Community, admission to the Council of Europe, and economic assistance from the OECD and International Monetary Fund. Some of these changes have caused consternation within governing parties and rifts within ruling coalitions, not to mention criticism from the opposition. It has motivated politicians to act against their heart-felt ideological predilections, even when it has threatened their ruling political alliances. The efforts of officials belonging to, or close to (we are forced to acknowledge here the fiction of Iliescu and Vacaroiu's non-affiliated status), the Party of Social Democracy in Romania (PDSR) on minority rights and economic reform during 1993, demonstrate this phenomenon. Even for the least anti-statist of East European politicians, the cost of not adhering to international guidelines on the state's role is perceived as being too high – a loss of both economic capital from abroad and political capital from within.

Integration into the international market economy necessitates the production of modern goods of competitive quality. Communism's inability to deliver on promises of modern and high-quality goods has led elites and populations to see the private sector as the road to international competitiveness. While the post-communist East European countries attempt to rejuvenate state-run industry for the export market, much of the hope lies outside of the state. Exposure to the international market economy brings with it business and scientific knowledge, superior quality intermediate inputs, and the healthy incentive of competition. Thus, contact with the international

market economy should benefit the private sector in Eastern Europe, and weaken the hold of, and desire for, the state.

The end of the Cold War and the Warsaw Pact, suggests that military preparedness should be less important in the region. Without a perceived threat from NATO and the need to defend the fate of a global ideology, Eastern Europe's siege mentality should disappear. Since these militaries wish to free themselves of their role under communism, they should seek a leaner, more professional profile.

Although international conditions at this time may continue to encourage the removal of the state in Eastern Europe, signs are emerging that this may be only a temporary phenomenon. While the lines of future international political and economic blocs remain unfixed, Eastern Europe's window of opportunity for integration is clearly shrinking. The backlash of a revolution so heavily tied to its integrationist character, and yet with prospects of dissatisfying levels of political, economic, and military integration, is a cry for a return to the state in domestic politics. At present, those who openly profess the state as the solution and not the problem are marginalized at the extreme right and left of the political spectrum in Eastern Europe. Their belief in the state has little to do with the true state and influence of the international climate, since they view their particular nation as a permanent victim of external conditions. (While the Romanian regime may move at a snail's pace in an anti-statist direction with regards to the economy; continues to hamper the scope of independent, societal initiative; and has overtly increased direct politicization of the bureaucracy, it proclaims and seems to believe that is moving in an anti-statist direction. The day when it no longer does so may be fast approaching, however.) A number of observers have commented on how the extreme left and right in Eastern Europe are virtually indistinguishable in terms of their ideology in the post-communist era. Nowhere do they overlap more than in their view of the international climate and in their portrayal of their nation as a "victim" of "outside forces". The danger of these political groups is that should negative trends in the international climate strengthen, some from the center of the political spectrum may reconsider the state's role. These extremist formations, having already carved out this political space, may be able to exploit real external pressures and gain adherents from the center.

The countries of the European Community are consumed by their own internal difficulties and the challenges of constructing further union amongst the current membership. Those countries which wish deeper and faster union are concerned by how full admission of East European nations could derail their plans. Those countries pushing for rapid, full admission of the East European countries are the most obstructionist and least serious about the scope of European Union. And those countries which might be the most understanding of Eastern Europe's plight, the EC's most recent entrants, are also the chief beneficiaries of the EC's development and regional funds, and therefore, jealous of having to share them with the new East Europeans. An increasing number of politicians are also beginning to chafe at having to swallow Western legal and cultural concepts, particularly in what they perceive is a denigrating and even humiliating fashion. Moreover, there is a real danger inherent in the West's initial giddy embrace of Eastern Europe to join its organizations, Eastern Europe's sometimes painful attempts to align with Western political standards and ideas, and the possibility that after all of this, Eastern Europe will be left waiting at the door – delayed at the very least from entering, and tacitly postponed indefinitely. The space for "victim ideology", for a purpo-

sive isolationism borne of offended pride, seeping into national politics is great, particularly in the southern tier of East European states who apparently have even less of a chance for entry any time soon.

Economics in the post-Cold War era has perhaps more political consequence than ever before. This is not good when the centerpiece for both proponents and opponents of the post-communist transformation is the economic reform. The fact that this economic reform appears guided by the criteria of the IMF, World Bank, and other foreign advisers, ties the removal of the state from the economy, to integration into the most powerful international economic forums. It reform is successful, it is a win-win situation. On the other hand, failure is two-fold. The sustained weak condition of the international economy and the number of countries confronting structural, economic crises has prompted, and will continue to create pressures for, increased economic protectionism. While international trading blocs like the EC, NAFTA CARS, or the budding East Asian-North American arrangement may be directed primarily against each other, rather than at Eastern Europe, Eastern Europe could be a victim of discriminatory trade policies in the future. The cry in Western Europe against East European imports (particularly of agricultural goods) is already being seen. At the same time, the crush of Western imports upon domestic industry in Eastern Europe creates pressures for reciprocal discrimination in these countries. The standardization and elimination of loopholes (particularly in the realm of intellectual property rights) inherent in the latest GATT round may also work against the interests of the East European economies, taking away traditional avenues for upstart economies. Being shut out of such economic trading blocs also implies being shut out of some of the more influential bodies of political decision-making, today. The perception that marketization and privatization put Romania in a vulnerable international economic position, enabling outside powers to exploit the country for their own political and economic interests, can already be seen in the rhetoric of the extremist political formations. Perhaps most ironic and most indicative of the meaninglessness of the left-right ideological dichotomy in post-communist Eastern Europe is the increasing popularity of "world systems" (Immanuel Wallerstein) and "dependency" theory amongst those ideological luminaries of the far-right since these theories have strong Marxist overtones.

The end of Soviet hegemony over Eastern Europe and the collapse of the Soviet Union brought with them the end of bipolarity. This has meant that Eastern European states no longer need mobilize militarily against the NATO threat. Far from it, they seek to join it. Their security threat has not disappeared, however. In the vacuum left by the Soviet collapse, ethnic and border issues (dating from the redrawing of boundaries in the first half of this century) have filled the void and the states now mobilize against each other, the regional instability caused by the Yugoslav conflict, and the uncertain future direction of Russia and Germany. This is hardly a "return to history" in the region, whatever the apparent similarity of current conflicts and alliances to old ones. The impact of communist industrialization and migration policies in some countries has substantially reordered the content of what in form are historical disputes. NATO which now fears the impact of admitting the East European states might have on Russia's future direction, fuels the security dilemma and everyman-for-himself attitude in Eastern Europe. The fluidity of great power relations and Eastern Europe's loss of strategic and political significance (for the West the new threat appears to come from Asia, not Russia) will contribute to calls for a stronger state.

Historical and subtle contemporary factors

History also works against the continued anti-statist orientation of the post-communist transformation. East European states (I am referring here to the nation-state, or consolidated state as Charles Tilly calls it) were late in coming, dating at the earliest from the second half of the 19th century. Born in conditions of comparative economic backwardness (to the West) and constant geographical insecurity, the state in Eastern Europe grew up intrusive, bloated, and inefficient. The fact that in Eastern Europe ethnic identity preceded the birth of the state, whereas in Western Europe it was frequently the birth of the state which defined nationality, made the situation worse. Communism, far from being a break with concept of the state in Eastern Europe, proved merely to be an exaggeration of that concept. If the history of East European state is one of a large state, the current East European revolutions face an uphill struggle.

The attempt to remove the state is also affected by the role of the state in the transition from communist rule. The Romanian case gives strong evidence of this. Whatever actually transpired in December 1989, a spontaneous revolution or a coup d'état, the overthrow of Ceasescu and the installation of the new regime was secured by those state bodies charged with maintaining internal order and external security. From the start then, whatever the ideology of those who came to power, it was inevitable that at least for some time the movement away from the state would be constrained. As things turned out, this autonomous pressure against the removal of the state was strengthened by politicians who wished to limit the move away from the state.

Finally, an economic and political factor each deserve mention. As many in the field of international political economy have pointed out, the process of removing the state from the economy through privatization also creates some new roles for the state – most significantly that of tax collection. The absence of state action against dubious economic practices and even outright fraud can create a fertile terrain for the reentry of the state as savior – the case of Caritas is a potential example of this phenomenon. Dissatisfaction with the fragmentation caused by proportional representation within the post-communist context inevitably also shifts power from the political arena to the state arena. Actual power may shift as the political system is stalemated, while popular attitudes may increasingly call for the state to take up the ground that politicians seem unable to handle.

This paper has attempted to examine those forces which potentially influence the role of the state in post-communist Eastern Europe. It has placed particular emphasis on how these factors can act to help stem the move away from the state and even help it reconsolidate its power. In a country such as Romania, where the movement away from the state has been halting and shallow, the role played by these influences could have serious consequences. The state merits attention alongside the analysis of party politics.

This paper was presented at the Bucharest Social Science Research Centre's December 1993 Conference on "Internationalization and Democratization: Central Europe in Comparative Perspective."

RICHARD A. HALL (born in London, England, in 1966) is a PhD candidate in Political Science at INDIANA University. He is currently in Romania with an IIE-Fulbright Grant conducting dissertation research on the impact of the 1989 transition upon regime-state relations.

Jocuri secunde

ROMULUS BRÂNCOVEANU

Votul opoziției în privința Memorandumului cu FMI – împotriva și abținere – a fost interpretat ca o abdicare de la principiile sale politice, ba chiar ca un vot împotriva reformei. Opoziția ar fi greșit, chiar și numai pentru că a permis PDSR

primele două etape ale evoluției sale pe scena politică. Prima etapă, până la alegerile din 1990 și lunile imediat următoare, a fost una *insurecțională*, caracterizată de încercări repetate de răsturnare a puterii instaurate la 22 decembrie cu

tată, a tuturor oportunităților politice care se ivesc. Acest realism politic, dincolo de curgerea timpului care a eliminat celelalte alternative, este rezultatul modificării componenței opoziției (alături de partidele istorice sînt prezente în Parla-

ment, PAC și PL 93), al trecerii PD în opoziție și, paradoxal, al pătrunderii PSM și PRM în Parlament, fapt care a făcut, prin comparație, din PDSR un partid acceptabil al stîngii moderate. În acest proces se observă, pe de altă parte, un început de coagulare a clasei politice românești, care tinde să-și amenajeze condițiile proprii reproducției. Readucerea în discuție a temei reconcilierii naționale înțeleasă aproape exclusiv ca o for-

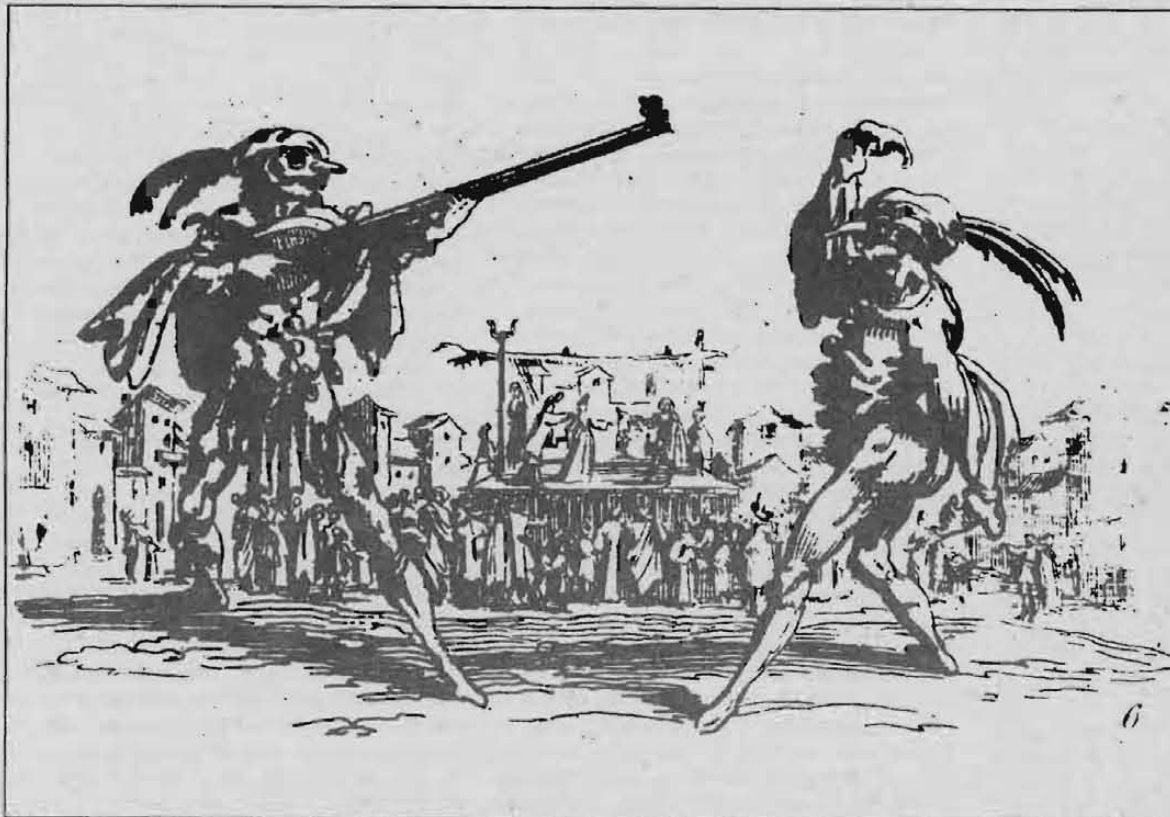
ca de reformă propusă de opoziție, logic, va fi sprijinită necondiționat de către aceasta. Respingînd Memorandumul, ca de altfel și mai recent cînd a contestat numirea unui civil în fruntea Ministerului Apărării Naționale, opoziția a blocat jocul "la două capete" al puterii și, lucru care mi se pare la fel de important, a refuzat să mai piardă puncte politice importante, în numele reformei.

Pînă de curînd, opoziția, și îndeosebi partidele CDR, se mobilizau imediat cum venea vorba de susținerea principală a tranziției și a reformei lăsîndu-se subjugată de ideologia acestora: terapie de șoc, privatizare, ajustare economică, finanțare externă, capital străin, stat de drept, clasă de mijloc, protecție socială, orientare politică, doctrină, program politic și economic, partid modern ș.a.m.d. – în timp ce puterea s-a consolidat în toate structurile politice și economice ale statului, făcîndu-și din problemele reformei și ale tranziției un simplu vocabular ideologic. Tranziția și reforma n-au fost altceva decît opiu pentru opoziție. Partidele acestora și-au luat în mod serios sarcina de teoretician colectiv și au trecut la elaborarea de programe, la rafinarea doctrinei, au definit economia de piață și economia socială de piață, au arătat pe intelesul tuturor ce înseamnă un partid modern și cum trebuie să arate, și n-au lăsat nici un domeniu fără un program și o politică alternativă la cele pe care puterea pretindea să le aibă.

Activitatea teoretică de lămurire a drumului pe care-l avem de parcurs pînă la noua așezare socială, definirea acesteia și chestiunea deductiei din principii a atitudinii în diverse situații au constituit marile probleme pe care opoziția și le-a asumat spre rezolvare. De cealaltă parte a baricadei, partidele și-au văzut de treaba lor călăuzite de un singur principiu: putere, cît mai multă putere! N-au uitat, totuși, să livreze opoziției obiectul muncii, concepte și strategii, pe care aceasta s-a întrecut să le analizeze și să le recunoască, principal, părțile bune.

Lăsînd dezbaterile teoretice și stabilirea idealurilor pe seama opoziției, puterea s-a înfățișat opiniei publice doar ca un experimentator al unor teorii aberante concepute de alții, pe care, silită de împrejurări, cu toate eforturile sale de împotrivire, n-are ce face și le aplică, cel puțin să se vadă, odată și odată, că nu duc la nimic bun. Cu ocazia votării Memorandumului, opoziția a blocat și acest joc secund al puterii, în care, sedusă cu propriile sale idealuri, se lasă la mîna acesteia.

În concluzie, dacă legăm aceste evoluții cu posibilitatea – declarată – de a colabora cu PDSR în vederea schimbării majorității parlamentare și chiar de a susține un guvern minoritar al acestuia, opoziția a renunțat la linearitatea atacului insistent și dezordonat de pînă acum asupra puterii pentru acțiuni cu variabile și alternative multiple de dezvoltare, cu speranța unor succese limitate, dar concrete. □

să pozeze în calitate de campion al reformei. Această interpretare conține cîteva vicii de argumentare.

Pînă de curînd, opoziția a acționat hipnotizată de obiectivele sale strategice, în principal răsturnarea puterii, fără să acorde atenție obiectivelor tactice, im-

sprijinul popular al mișcărilor de stradă. A doua etapă, de pînă la alegerile din 1992, a fost una a *radicalismului*. Opoziția a acceptat *status quo*-ul, dar a contestat legitimitatea puterii, refuzînd orice formă de recunoaștere sau de colaborare pe baza unui contract politic explicit. A

mă de parteneriat politic între beligeranții de pînă mai ieri, mi se pare un argument în favoarea acestui punct de vedere.

Așadar, votul opoziției în cazul Memorandumului a reprezentat consecința firească a noii sale strategii. Să ne reamintim că acordul cu FMI a fost tărăgănat vreme îndelungată, că aliații PDSR l-au contestat tot timpul, că partidul de guvernămînt a încercat să evite un vot direct etc.

Momentul aprobării Memorandumului se anunța ca unul deosebit de critic, care ar fi putut determina defecțiunea majorității parlamentare și chiar un conflict între ramura așezis conservatoare a PDSR și cea moderată. Opoziția n-a făcut decît să sancționeze acest moment. Votul ei însă, mi se pare semnificativ și sub alt aspect.

puse de oportunitățile politice ale momentului. Strategia sa a fost cu precădere *maximalistă* și a mizat pe transformarea momentelor critice în momente de criză, decisive în lupta pentru cucerirea puterii. Acest mod de a vedea lucrurile a marcat

treia etapă, începută după alegerile din 1992, care tinde să fie una a *realismului politic*, marchează trecerea la o *strategie minimalistă* (în raport cu obiectivele sale cele mai importante), axată pe mișcări tactice și pe valorificarea, oricît de limi-

Puterea a prezentat acordul cu FMI ca pe o soluție fără alternativă, plină de privațiuni și greutăți, dar care, accelerînd tranziția, mărind sprijinul extern, fiind și liberală pe deasupra, într-un cuvînt confundîndu-se pînă la identificare cu politi-

Cum se aplică Memorandumul?

VARUJAN VOSGANIAN

Scena politică românească a fost, în ultimele două luni, prea mult și fără rost ocupată de repetițiile la un spectacol care n-a mai avut loc: modificarea majorității parlamentare și a echipei guvernamentale. Alegerea datei de 6 martie pentru simulacrul de remaniere guvernamentală arată că restaurația etatistă ține nu numai de aspectele de fond, dar și de aspectele formale.

Având un guvern reînnoit dar, dintr-un anumit punct de vedere, mai vechi decât toate celelalte de până acum, putem părăsi pentru câteva clipe nivelul instituțional, meditănd la una dintre problemele importante ale actualului stadiu al tranziției și anume la implicațiile pe termen scurt și mediu ale aplicării Memorandumului privind politica economică a Guvernului României. În cadrul dezbaterilor prilejuite în Parlament și obligatorii pentru continuarea tratativelor cu Fondul Monetar s-a insistat prea mult pe aspecte procedurale și prea puțin pe probleme de conținut. Mai mult decât atât, după susținerea oferită de către cele două Camere ale Parlamentului, Memorandumul nu a mai făcut obiectul atenției oamenilor politici și comentatorilor de specialitate. Este o lacună a căreia articolul de față caută să-i aducă o mică îndreptare.

Analiza pe termen scurt

Cea mai importantă concluzie oferită de acest tip de analiză este că unele dintre principalele angajamente ale Guvernului, rezultate din textul Memorandumului au fost deja încălcate. Cităm din cuprinsul art. 12: "Guvernul va supune spre aprobare Parlamentului întregul proiect al legii bugetului până la sfârșitul lunii ianuarie 1994". La data la care scriu acest articol (15 martie) proiectul de buget nu a fost înaintat încă Parlamentului. În situația în care proiectul legii Bugetului de stat ar fi depus în aceste zile, el nu putea fi promulgat, ca text definitiv, decât abia la sfârșitul lunii aprilie sau chiar începutul lunii mai, situație care contravine gray disciplinei bugetare.

Aflăm, în cuprinsul art. 18: "Guvernul intenționează ca în 1994 să contribuie la finanțarea restructurării majorității întreprinderilor de stat (...) prin intermediul Fondului Proprietății de Stat a avut venituri în sumă de 84,2 mld lei, din care 58 mld dividende și 13,5 mld vânzări de active. Din această sumă s-au cheltuit pentru restructurare 32,8 mld lei - din care 19,7 mld pentru restructurări avicole și restructurări suine (am citat exact din documentul FPS) iar 50,3 mld sînt constituite în disponibil este... bugetul de stat. Așadar, sub oblăduirea majorității parlamentare, care nu a obiectat cu nimic în raportul asupra activității FPS din anul 1993, această instituție a devenit un fel de colector de profituri pentru bugetul de stat. Este o încălcare gravă a spiritului legii privatizării și a rosturilor pentru care FPS a fost creat. Iar această încălcare a fost făcută exact în aceeași perioadă cînd Guvernul negocia Memorandumul cu FMI, în condițiile în care executivul este reprezentat în Consiliul de administrație al FPS și știe foarte bine ce se petrece acolo.

Spune art. 32: "Guvernul intenționează să înceapă emiterea titlurilor de valoare pînă la sfârșitul lunii ianuarie 1994".

The government of Statecraft restoration in Romania managed to make an agreement with the International Monetary Fund, which was analysed until now only in its procedural aspects, but not in its content. The author demonstrates that actually the Memorandum hasn't got the political support of the parliamentary majority. However, the Memorandum can become a dangerous and anti-liberal tool in the hands of a government not strongly committed to reform.

Piața titlurilor de valoare nu a fost încă înființată iar legea pentru valori mobiliare și burse de valori nu a fost încă votată. Nu am înregistrat nici o poziție oficială a Guvernului prin care să-și manifeste nemulțumirea față de întârzierea apariției suportului legislativ, în vederea emiterii titlurilor de valoare.

Găsim în art. 50: "Legea falimentului (...) este prevăzută a fi aprobată de Parlament cu maximă prioritate și Guvernul va face eforturi pentru aprobarea acestei legi pînă la jumătatea lui februarie încît a depus-o la Parlament după această perioadă! Ocupîndu-se de proiect cu "maximă prioritate", Senatul, după ce l-a primit de la Guvern la data de 20 februarie, l-a dat uitării.

Citim la art. 54: "Guvernul recunoaște (...) necesitatea rezolvării urgente a problemei concurenței reale, inclusiv în ceea ce privește achizițiile și vînzarea de produse agricole, prin majorarea stimulentele acordate producătorilor...". Nu numai că Guvernul "n-a rezolvat urgent" problema monopolului de stat în achizițiile agricole, dar susține în aceste zile în procedură de urgență (numai în trei zile proiectul respectiv a fost mutat de pe poziția 41 pe poziția 5 în ordinea de zi a Camerei Deputaților) un proiect de lege depus de cîțiva deputați PDSR-PRM-PSM-PUNR pentru transformarea terenurilor IAS în domeniu public, precum, adică rezervațiile naturale, rîurile sau parcurile. Motivul: în acest fel terenurile respective vor putea fi excluse de la orice formă de privatizare.

Acestor cîteva exemple li s-ar putea

parlamentare. Aflu, totuși, că Max Watson, specialist al misiunii FMI în România, a considerat evoluția economică - în spiritul Memorandumului - drept satisfăcătoare. Dar, vorba unui banc la modă înainte vreme, probabil că de afară așa se vede.

Analiza pe termen mediu

În situația dată, acest tip de analiză, spre deosebire de cel precedent, este pur teoretic. În plus, fiindcă articolul de față este găzduit de *Sfera Politicii*, aș încerca să conduc această analiză pe următoarea chestiune: este Memorandumul un program liberal? Concluzia la care vom ajunge este aceea că acest document nu este de esență liberală.

Iată cîteva exemple care pledează pentru caracterul neliberal (și nu, totuși, antiliberal) al Memorandumului. Se preconizează o sporire a impozitelor și, mai mult decât atât, eliminarea scutirilor de impozite, inclusiv a celor prevăzute pentru societățile mixte în Legea privind regimul investițiilor străine. Politica fiscală este un important barometru al gradului de liberalism al unei politici economice iar liberalismul economic sustine diminuarea fiscalității și înlesniri fiscale pentru inițiativa privată. Memorandumul prevede, precum am văzut, contrariul.

Înțelegerile cu Fondul Monetar cuprind, de asemenea, o severă contracție bugetară. O politică de tip liberal ar fi preferat, mai degrabă, o politică bugetară expansivă, în care deficitul să fie folosit

Nefiind, așadar, un program liberal, Memorandumul poate deveni, în schimb, un instrument periculos în mîna unui Guvern nereformator. Căci aplicarea Memorandumului cere aplicarea unor măsuri dure (sporirea fiscalității, reducerea cheltuielilor bugetare, sporirea șomajului, închiderea unor întreprinderi, sporirea dobînzilor etc.). Aceasta înseamnă creșterea, pe termen scurt, a rolului statului în economie. Dacă aplicarea Memorandumului s-ar face prin gradualismul jumătăților de măsură, atunci, în mod paradoxal, s-ar accentua tocmai racilele economiei românești.

Cu siguranță, cele mai importante măsuri la care va recurge Guvernul, sprijinit de majoritatea parlamentară, vor fi sporirea impozitelor și eliminarea facilităților fiscale. O sporire a fiscalității, fără descentralizare bugetară, înseamnă sporirea rolului statului, accentuarea asimetriei economiei românești, cu efecte grave asupra dezvoltării economiei de piață. Accentul pus pe protecția socială ar putea degenera în populism dacă măsurile de acest fel ar fi puse în practică fără o reală reformă microeconomică. Înfrîparea unor mecanisme ale economiei de piață (concurență, bursă de valori, liberalizarea cursului de schimb etc.) ar fi inhibitate dacă în paralel nu s-ar proceda la restrîngerea proprietății de stat și accelerarea dezetațării și a formării noului capital privat.

Accentuarea măsurilor de tip centralist ale Memorandumului în dauna celor ce preconizează asanarea și modernizarea economică ar putea transforma Memorandumul dintr-un document neliberal într-unul antiliberal. Avînd în vedere prestațiile de pînă acum ale Guvernului și natura politică a partidelor care îl susțin, această teamă este justificată. □

adăuga numeroase altele cum ar fi blocul privatizării, întârzierea restructurării microeconomice, neliberalizarea cursului de schimb, neintroducerea dobînzii real pozitive, întârzierea legislației cu privire la impozitarea profitului etc. etc. Toate acestea ne conduc la concluzia că Memorandumul este tratat cu neseriozitate de către cei care l-au semnat și nu se bucură de susținerea politică a majorității

pentru investiții de capital sau, cel puțin, o politică bugetară neutră. Restrîngerea creditului este o altă măsură care contravine spiritului liberal. În fapt, spiritul neliberal al Memorandumului vine din faptul că el este axat, în primul rînd, pe lupta împotriva inflației. Fondul Monetar promovează accepțiunea clasică potrivit căreia inflația poate fi înfrîntă prin contracția masei monetare, chiar în condițiile recesiunii economice.

VARUJAN VOSGANIAN, born in 1959. Graduate of the Academy of Economic Studies (Department of Commerce), and of the University of Bucharest (Department of Mathematics). Member of the Romanian parliament, from the Union of Armenians, he is currently in a Ph.D. program. He has authored over 200 articles on political economy, politics and various essays.

“Ar trebui reconstruite elitele rurale”

– interviu cu Claude Karnoouh –

Care este traiectoria parcursă de România din 1970 până astăzi? Care sînt fenomenele generale pe care le-ați constatat de la prima vizită pînă azi?

Primul lucru care mi s-a părut interesant, poate ciudat, a fost arhaismul rural foarte dezvoltat într-o țară comunistă. A fost prima impresie. Au 42 de ani de regim orientat totuși spre industrializare, către modernizare. Mă refer nu numai la țăranii de la țară, din rural, ci și cei de la oraș, mentalitatea lor este surprinzătoare.

Se poate descrie această mentalitate?

Lucrurile clasice ale vieții occidentale nu erau considerate comportamente normale. Relațiile instituționale dintre indivizi erau fondate atît pe raporturi de tip feudal, cît și pe legături de rudenie. De exemplu, într-un sat oarecare, un țăran avea o problemă care nu se putea rezolva pe loc. Pleca la București și ajungea la un ministru. Pentru problemele pe care le am în meseria mea, îmi este suficient decanul sau un secretar al facultății, nu trebuie să apelez la un ministru.

Este nevoie să refacem statul: cum și de ce?

Se impune reconstruirea statului, a societății civile, începînd cu un partaj foarte clar între drepturile și obligațiile cetățenilor pe de o parte, iar pe de altă parte – drepturile și obligațiile statului, pentru că fiecare instanță a statului trebuie să aibă drepturi și datorii. Trebuie ca oamenii să știe că pe lîngă drepturi ale omului există și obligațiile pe care oricare cetățean le are față de statul care îl protejează și îi asigură libertatea. Ar trebui început de la bază, prin a determina responsabilii administrativi ca în același timp să se facă ascultări, dar să nu își depășească atribuțiile, puterile ce le-au fost atribuite prin lege. Am să dau un exemplu: este anormal ca în timp ce statul deține monopolul asupra alcoolului pe piață – unele prăvălii sau în halele alimentare – să se vîndă alcool. Sau carne. Fără nici un control, măcar igienico-sanitar. Administrația trebuie să devină un garant și pentru sănătatea cetățenilor, pentru competiția pentru o calitate mai bună etc. Totul trebuie reluat de la bază. Este o sarcină enormă pentru responsabilii politici români, atît guvernanti cît și din opoziție. Îmi pun însă o întrebare: sînt oare politicienii și responsabilii intelectuali dispuși să își asume această sarcină? A demara astfel de întreprinderi înseamnă timp, energie, întâlniri cu autorități din administrație, posibil să fie și înfruntări cu primăria sau cu alte autorități, nu pentru că ar avea o culoare politică sau alta, ci pentru că sînt autorități administrative. Trebuie ca oamenii să învețe că în unele situații ajung să se înfrunte cu autoritatea administrativă. Acest lucru se întîmplă peste tot în lume. Cred că ar trebui creat un sistem asociativ, de exemplu – pentru apărarea Someșului, pentru curățenia străzilor etc. Cînd oamenii vor înțelege că împreună au drepturi, dar și obligații, vom putea vorbi despre apariția societății civile. O societate civilă nu este decretată de guvern sau universitari: societatea civilă se construiește lent – luați exemplul țărilor vestice.

Societatea civilă la țară

Ați ridicat problema autorității. Refacerea statului înseamnă nu atît refacerea unei autorități, cum a fost cea dinaintea lui '89, de care lumea are oroare, cît de construirea uneia noi.

Claude Karnoouh: născut în 1940, la Paris. Studii: Paris – absolvent a două facultăți: fizică-chimie și litere; doctorat în antropologie socio-culturală.

În 1970 a făcut prima vizită în România; ulterior a revenit de mai multe ori, pentru studii de antropologie în Maramureș, Oaș, Bucovina; în ultimul timp a predat la Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj. Cunoaște bine România, a scris studii despre România, a publicat și patru cărți: *L'invention du peuple*; *Croniques de Roumanie* (1990), *Le rite et le discours: introduction à la lecture de la versification populaire roumaine* (1991), *Adieu à la différence: Essais sur la modernité tardive* (1993); *Consensus și disensiuni în România lui Ceaușescu, a fost tradusă și publicată recent și în România, de către Delta Press din Cluj.*

Autoritatea statului nu poate exista fără respectul legii. Societatea civilă nu poate fi refăcută, ori, mai degrabă construită, fără a cere oamenilor un minim respect al legii. În același timp, ar trebui create instanțe-tribunale administrative, consilii de conciliere etc. etc., care să garanteze că administrația și statului nu își depășesc atribuțiile, drepturile ce le sînt acordate prin lege. Nu vîd cum s-ar putea edifica societatea civilă fără respectul minim al tuturor pentru lege. Dau un exemplu: există mici comercianți care nu plătesc impozite. Pentru un francez, acest lucru este halucinant.

Cum vedeți societatea civilă în mediul rural?

Pornesc de la o remarcă empirică: în țările estice, mai ales în cele mai puțin obișnuite cu o administrație de stat prealabilă, comunismul a avut un efect mai degrabă invers ideii sale totalitare: a creat o societate anarhistă. Acest lucru ar trebui să le dea de gîndit analiștilor, care ar trebui să reconsidere conceptul de totalitarism, care dacă antrenează o societate anarhistă, este un totalitarism care nu a reușit. În același timp, dacă “e bine la mine, dar să moară capra vecinului” a devenit un mod de viață, este foarte dificil să construiești o societate civilă, pentru că aceasta presupune conștientizarea responsabilității colective. Se discută mult despre societatea civilă, intrarea în Europa etc., dar nu se spune că o societate civilă înseamnă drepturi și obligații colective. Și cînd spui obligații, spui modalități de a forța oamenii să-și îndeplinească datoriile. Cînd în acest sens se va manifesta o presiune: o presiune oarecare, toată lumea va tipa că este din nou totalitarism, stalinism, comunism. Or, istoria formării societății civile în vestul Europei se referă la o perioadă îndelungată de timp (500 de ani) în care artizani, meșteșugari, țăranii, comercianți etc., au luptat să își impună un număr de drepturi. Or, într-o societate țărănească, vechile legi colective – să le numim dreptul arhaic nescris – și drepturile unei societăți rurale moderne sînt în contradicție, din diferite motive. Scopurile nu mai sînt aceleași, nici mijloacele de realizare ale acestor scopuri nu mai sînt aceleași. Este un proces laborios, în care intelectualii ar trebui să se implice, dar ei nu își asumă nici un rol în această întreprindere. Dacă intelectualii vor să devină un model în societatea românească, locul lor nu este nici în seminarii din diferite locuri ale lumii și nici în conferințe exclusiviste, rolul lor este “în teren”, pentru a influența crearea unor asociații, a unor forme țărănești de reuniune, prin care oamenii să învețe să își apere drepturile personale și în același timp să apere un “bine” legat de proprietatea privată, care îmbogățește proprietatea privată, un bine care se referă în același timp la fiecare și la toți.

Țăranii încă nu au înțeles cît este de important ca drumurile lor să fie bune. Cu cît sînt mai bune, cu atît mai mult se ameliorează modul în care ei își transportă recolta, lucrează etc. Este vorba de rapiditate. Rapiditatea înseamnă timp cîștigat. Se pare că țăranii români nu au descoperit încă acest lucru. Ei nu au descoperit că timpul înseamnă bani. Este un proces îndelungat, care pornește de la baza socială, care trebuie motivată. Să ne gîndim, de exemplu, la formarea unor

sindicate țărănești, care, după știința mea, nu există. Aceste sindicate s-ar putea organiza în toate regiunile României, în funcție de specificul fiecărui loc, pentru că istoria agrară a țării noastre este eterogenă. Pe zone specifice, țăranii au interese diferite, care au nevoie să fie susținute, apărute, în fața guvernului, care își apără propriile interese, iar acestea nu corespund întotdeauna cu interesele țăranilor.

În același timp, țăranii ar trebui să fie ajutați să înțeleagă că o serie de elemente care le sînt utile producției în mica proprietate privată ar putea fi cumpărate și folosite în comun (tractoare, seminte etc.) cumpărate en-gros sau în comun ar avea un preț mai mic. Prețul cerealelor la hectar va fi mai mic, pentru că o comună sau un ansamblu de comune vor obține prețuri de producție mai mici.

Este foarte adevărat că regimurile comuniste au construit colhozurile, gospodăriile colective etc., dar să o recunoaștem pe cea dreaptă – erau locuri unde acesteia mergeau foarte bine sau bine, de exemplu în fosta Cehoslovacie, fosta RDG sau Ungaria, care în anii '80 ajunseser să concureze agricultura Italiei (care ocupa locul III în Europa, după Franța și Germania). În România, agricultura colectivizată era diferită, în sud mergea mai bine decît în Transilvania, din diferite motive: caracteristicile terenului; obiceiul micii proprietăți private în Transilvania crea taxe mari de producție (în lipsa unor forme de asociere a proprietarilor). În fosta R.D.G., agricultura colectivizată mergea foarte bine, pentru că nemții și-au pus calitățile – ca simțul ordinii, al datoriei, spiritul organizatoric etc., în slujba agriculturii, iar pentru satele nemțești rezultatele au fost foarte bune. În România, tradițiile sînt diferite: de exemplu, este dificil să transformi țăranii din sud, ieșiți de puțină vreme dintr-un statut de dependență în agricultori eficienți, indiferent care ar fi forma de agricultură, în timp ce țăranii din Transilvania, fie că sînt români, unguri sau nemți au deja de mai multă vreme un mod mai ordonat de organizare, nu numai personală, existînd în același timp o anumită raționalitate a producției agricole. Este suficient să citim din spiritele care au construit ideea națională la sfîrșitul secolului XVIII–începutul secolului XIX, ca de exemplu Gheorghe Șincai, care scria cărți pentru țăranii în tradiția luministă – citez cu aproximație *Sfaturi pentru îngrijirea unei plantații de pomi fructiferi*. În Transilvania exista în acele timpuri o populație educată în spiritul unei anumite raționalități a producției. Din momentul în care s-a instalat comunismul, elitele rurale au fost primele care au suportat șocul prului puterii de către comunisti, care au văzut în acestea dușmanul de clasă, mai ales în Transilvania. Aici elita rurală a fost distrusă fizic aproape în întregime. Ceea ce vreau să spun este că ar trebui reconstruite elitele rurale.

Rolul intelectualilor

Cum ar fi acest lucru posibil la sfîrșitul secolului XX?

Desigur, modelele occidentale de bunăstare, producție, consum etc., nu se po-

trivesc cu o societate care tocmai iese dintr-o colectivizare de peste 40 de ani. Reconstruirea societății rurale ar trebui să înceapă cu edificarea proprietății private medii, care ar putea deveni fundamentul dezvoltării societății civile rurale românești. Aceasta ar putea absorbi și populația migrată într-o industrie pe cale de restructurare. Fără elite și fascinați de un model consumist care anulează investiția, șansele sînt foarte mici. Este frapantă puținătatea antreprenorilor interni și capitalismul de bazar instalat acum în România; modelul actual este unul de “cursă scurtă”, care urmărește un profit imediat. O astfel de concepție despre capitalism este complet necapitalistă, total diferită de modul în care s-a format capitalismul occidental, care, pînă a deveni ceea ce este astăzi, a trecut printr-un proces îndelungat, auster de investiții și reinvestiții care vizau termene lungi și foarte lungi. În complexul proces de edificare a societății civile rurale din România, intelectualii ar putea avea un rol important. În România există sociologi: în institute, birouri, specializări în străinătate sau seminarii interne. Dar responsabilitatea socială este ca și inexistentă. Dacă vor să își asume un rol social, este mai puțin importantă prezența lor în lumea largă sau doar în universități, pentru a produce alți sociologi de birou, pentru care “teren” înseamnă un studiu de caz de 15 zile în rural, care nu are nici o influență asupra mentalităților locului respectiv, decît să acționeze efectiv pentru inițierea unor curente de opinie favorabile sindicatelor rurale. De ce nu sînt Camere de comerț în toate localitățile Transilvaniei, unde este un habitat foarte dens? Aici ar fi nevoie de sociologi, economiști, juristi etc., care ar putea deveni consilieri ai țăranilor. Dar așa ceva nu există. Și atunci, vin să vă întreb: cum se poate construi o societate civilă fără instrumentele care sînt instituțiile intermediare între stat și societatea producătorilor. Este ciudat să auzi intelectuali care susțin că trebuie să ajungeți la adevărata democrație, la alegeri libere etc., dar pentru a le avea, ei nu realizează că nu există nici un intermediar între parlament și populația activă, fără de care nu există nici democrație, nici alegeri libere etc., există doar discuții interminabile între parlamentari, jocuri politice, care de altfel există în toate parlamentele lumii. Iar acestea, pentru că, un lanț întreg de instituții democratice, care să nu fie etatizate, să nu aibă legături cu partidele politice, nu există. Aceste instituții ar folosi ca relee între nevoile sociale și toate instanțele care reprezintă statul, de la ministere la prefecturi. În ziua în care cel mai amărît țăran dintr-un sat de munte va ști că are drepturi, dar că are și obligații față de comunitatea în care trăiește, față de stat, atunci vom putea vorbi cu adevărat de existența societății civile în mediul rural.

Societatea civilă rurală nu se construiește în seminarii sau discuții savante între intelectuali fini care sînt cu toții de acord că această societate se va crea. A deveni consilierul unei societăți agrare nu înseamnă bani mulți, nu este nici un eroism să ascuți problemele pe care le au sîtenii cu vacile, cu primăria, cu polițaiul satului ori producătorii de unelte agricole, problemele cotidiene ale oamenilor sînt de multe ori minore, uneori par penibile, dar ajutîndu-i, s-ar putea efectiv construi ceva. Pentru a deveni consilierul acestor oameni ar fi necesare rezistență, abnegație, tenacitate. Am impresia că rezistența oamenilor care ar putea să-și asume responsabilități sociale este scăzută, calitățile de mai sus nu sînt răsplătite cu dolari ori seminarii internaționale sau interne, singura consecință ar fi crearea unei lumi diferite, poate mai bune, în sfîrșit, nu știu.

Cum vedeți relațiile interetnice, mai ales cu populația maghiară?

În general, este un subiect rău văzut de foarte multă lume. Întâi, trebuie să remarc un lucru: oamenii din alte părți ale României decât Transilvania sau Banat din sud, din București etc., nu înțeleg mare lucru, indiferent de atitudinile lor politice. Sînt foarte mulți oameni care sînt total împotriva ungarilor, fără să fi văzut un singur ungar în viața lor, fără să-i fi auzit limba sau să fi auzit că există literatură maghiară! Într-o analiză realistă, populația maghiară nu trebuie confundată cu partidul care pretinde a-i reprezenta interesele. Populația maghiară nu este același lucru cu U.D.M.R., care, ca partid politic are o politică arhaică, pentru că este un partid etnic. Cunoșc maghiari la Cluj care nu agreează U.D.M.R.-ul, mai ales oameni implicați în afaceri, cărora programul politic al acestei formațiuni nu le spune nimic, fiind mai interesați de Partidul Liberal, deoarece programul economic al liberalilor le apără interesele.

Pe de altă parte, în nici un caz nu se poate spune că populația maghiară ar fi un bloc compact, fără asperități. Între rural și urban există mari diferențe. La fel, adaug că populația maghiară și secuii din județele Harghita și Covasna constituie o lume diferită de cea a maghiarilor din zonele Cluj, Zalău, Arad ori Satu Mare. Nici în orașe populația maghiară nu este egală cu sine; există, de exemplu, două grupuri de intelectuali: unii sînt deschiși ideii de societate civilă, alții sînt naționaliști. Sînt diferențe mari, de care trebuie să se țină cont.

Din punct de vedere al legii, maghiarii din România au cele mai generoase drepturi ca minoritate culturală sau națională, cum spuneți voi, pentru că în Franța nu folosim acest termen. De la grădiniță pînă la universitate, cetățenii maghiari pot studia în limba maternă. Nu știu nici o țară în Europa sau în lume unde acest lucru să fie posibil. Marii democrați care sînt americani au votat nu demult împotriva introducerii limbii spaniole în învățămîntul statelor din sudul S.U.A., unde sînt zone în care populația hispanică este majoritară.

Din istoria Europei de Est se știe că frecvent revendicări de ordin cultural au mascat revendicări politice, iar sub lozincă dreptului cultural apare dreptul politic. Afta timp cît lumea este fondată pe recunoașterea internațională a statelor ca instituții fundamentale reprezentînd un ansamblu de cetățeni, este evident că nici un stat nu se va solidariza cu un grup oarecare de cetățeni. La scara unui viitor stat federal care va fi Comunitatea Europeană au început să apară tensiuni între membrii C.E. cu înclinații față de S.U.A. și cei care doresc să rămînă pe o poziție de apărare a intereselor C.E. Consider că este important ca drepturile culturale să fie garantate, dar în același timp statul trebuie să evite apariția unor derive care ar putea masca sub revendicări sociale, interese politice, care, în raport cu cetățenii majoritari s-ar putea transforma în privilegii. Ca iacobin, nu pot să concep o societate în care o minoritate oarecare, fie etnică, religioasă etc., să aibă drepturi superioare în raport cu majoritatea cetățenilor, pentru că acestea se vor transforma în privilegii, iar societatea civilă nu funcționează în raport cu privilegiile. Cunoșcînd situația din Cluj, unde există reprezentanți ai celor două tabere de extremiști, ați români cît și unguri, pot spune că însăși existența celor două grupuri este o șansă, manifestîndu-se extremismele, fiecare își păstrează rațiunea de a fi: dacă le privim îndeaproape programele politice pe care ambele tabere le au, constatăm că ambele grupuri extremeiste au niște viziuni total nerealiste asupra lumii în care România intră. Fie că sînt vise de întoarcere în spațiul minoritar, fie că se dorește o întoarcere la maghiaritate morală. În această lume este una foarte dură, ale cărei unice criterii sînt raporturile de forțe comerciale, discursurile politice ale celor două tabere nu sînt altceva decît praf în ochii ale-

gătorilor, făcîndu-i să creadă că acestea ar fi soluțiile. Or, în tot acest timp, interesele României sînt cu totul altele.

Integrare europeană și interese de stat

Care ar fi posibilitățile de integrare ale României în Comunitatea Europeană?

Integrarea României în structurile C.E. trebuie să se întîmple, acest lucru nu poate fi tratat ca un slogan. Am să încerc să analizez dacă și ceilalți posibili parteneri doresc acest lucru. În ziare occidentale precum *Wall Street Journal*, *The Economist* sau paginile economice din *Le Figaro* etc. obligate a fi serioase, întrucît se adresează investitorilor, se pare că integrarea economică a României nu este întrevăzută într-un viitor foarte apropiat, pentru un motiv foarte simplu și în același timp foarte complicat din punct de vedere economic.

Dacă Occidentul vrea cu adevărat să integreze țările Estului în ansamblul pieței va fi obligat într-o anumită măsură să plătească restructurarea economică a Estului. Or, dacă Occidentul face acest lucru, va fi obligat să ceară sacrificii propriilor cetățeni. Democrația postmodernă care funcționează acum în Apus este fondată pe un criteriu care legitimează orice guvern, indiferent de culoare politică: sensul existenței oricărui cetățean este creșterea permanentă a nivelului său de viață. Nici un guvern nu își poate permite să ceară sacrificii propriilor cetățeni, nu doar pentru că o asemenea decizie l-ar duce la cădere, însă și pentru că ar antrena căderea sistemului. În plus, ansamblul sistemelor economice ale Europei de Vest este într-o gravă criză, legată de revoluția tehnologică datorită informaticii. Pentru prima dată în istorie avem acest fenomen: creșterea gradului de modernizare a industriei induce scăderea locurilor de muncă. În sec. XIX - începutul sec. XX, modernizarea unui segment industrial anula locuri de muncă, dar crea alte nevoi, ceea ce ducea la apariția altor locuri de muncă, în alte sectoare. Informatica a bulversat acest mecanism și a pus în pericol enormele industrii integrate orizontal și vertical, care constituiau o bogăție a Vestului, pentru că a permis unor mici entități tehnice să facă lucruri care înainte solicitau întreprinderi enorme. Vestul se află într-o etapă aparent ciudată, dar explicabilă: cu cît se modernizează mai mult, cu aît numărul șomerilor săi crește și cu aît mai mult statul este obligat să suporte material acest șomaj crescînd, să în-

trețină oameni care nu produc nimic, dar care într-o măsură trebuie să fie întreținuți. Costul este enorm. Comunitatea Europeană numără la ora actuală 33-34 milioane șomeri. Dacă Estul se integrează în Europa Occidentală, nu vor mai fi doar 34 milioane de șomeri de întreținut, numărul lor va fi cu mult mai mare și toți vor trebui parțial susținuți material.

licește, pentru că într-o Europă unită toți vor fi egali. Pe de altă parte, transformarea economiilor fostelor țări comuniste, economii prost concepute și încă și mai prost gestionate de către comuniști, costă enorm. Economia și industria țărilor estice trebuie schimbate în totalitate. Iar Vestul nu are mijloacele necesare. Și pentru că nu are aceste mijloace, va face doar ceea ce poate: va integra ceva, va doza altceva, în maniera în care să nu se ajungă la mișcări sociale. Marea teamă de astăzi a Vestului nu sînt "revoluțiile de catifea", ci marile mișcări sociale, care ar putea periclita echilibrul geopolitic și social, și așa precar, nu doar al Estului, dar al întregii Europe. Există o realitate pe care Occidentul nu o recunoaște cu voce tare: nu a știut să își digere victoria asupra comunismului. Poate și pentru că această victorie s-a consumat cînd deja țările vestice intraseră în criză, iar căderea zidurilor Berlinului le-a arătat cît de profundă era această criză. Toate previziunile analiștilor au fost anulate de istorie; tot ce era previzibil a devenit imprevizibil și în același timp

Occidentului i s-a oferit ocazia de a percepe dimensiunile proprii crize, avînd revelația "regelui gol". A nu vedea criza Occidentului - fie din România, fie din oricare altă țară estică, ca și evaluările nerealiste asupra posibilităților apasene de susținere, nu ar ajuta cu nimic Estul, care trebuie să își clarifice șansele pe care le are în fața Europei de Vest. Pentru a putea intra în competiție, țările estice trebuie să facă excelente analize a ceea ce Vestul poate face pentru ele. Ceea ce intelectualii nu par să înțeleasă din relațiile internaționale este faptul că acestea nu sînt raporturi de prietenie, ci de putere. Statele nu au prieteni, statele au interese; cu cît analizezi mai corect situația țărilor occidentale, cu aît mai bine îți poți plasa propriile interese. România trebuie să își apere propriile interese, iar interesul major este de a ști cu exactitate care este situația țărilor din Europa de Vest, S.U.A., Japonia etc. Este bine să nu uitați că marea expansiune capitalistă de astăzi este spre Extremul asiatic. Marea putere capitalistă care se pregătește este China. Marii specialiști ai științelor politice nu au prezis nimic pentru China, dar pregătirea la care mă refer se face sub egida unui regim comunist.

Cum vedeți România în competiție cu celelalte țări ale Europei de Est?

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra țărilor din această parte a Europei, constatăm că unele au ieșit din comunism mai sărace decît altele. Cred că răspunsul poate fi găsit în situația lor dinainte de război, ca și în maniera în care aceste țări, din anii 1965-1970 au știut cum să folosească politica economică a Vestului. Este o politică a datoriei, aplicată de țările bogate în toată lumea, nu doar în țările estice. Beneficiul datoriei nu este doar capitalul recuperat, ci capitalul reinvestit. Acesta este interesul "datoriei". De exemplu, se știe foarte bine că Ungaria a folosit resurse occidentale pentru a crește consumul intern, ceea ce a constituit o manieră foarte abilă de a folosi bogăția Occidentului pentru a crește nivelul de trai al propriilor cetățeni, iar rambursarea a fost făcută parțial de către ruși. La fel au procedat și polonezii, care și-au rezolvat parte din datorii tot prin ruși. Aft Polonia cît și Ungaria treceau drept aliați fideli ai Moscovei în politica internațională. Din punctul meu de vedere, modul dependent sau inde-

pendent în care și-au abordat politica internațională nu are nici o importanță, pentru că nu aici este puterea. Echipa Kadar a fost foarte inspirată jucînd această carte. România a jucat altă partitură, aceea a independenței naționale, iar aceasta a costat foarte mult. Cantitatea de investiții făcută în ultimii 30 de ani în industrie, urbanizare etc., este uriașă. Este clar că cea mai importantă parte a bogăției naționale a fost consumată de investiții gigantice. Nu mă refer la utilitate, ci la alte aspecte. Să luăm exemplul Clujului. Centrul istoric este relativ mic, dar ceea ce se află în jurul acestui centru este de patru-cinci ori mai mult decît la începutul secolului. Or, ceea ce s-a întîmplat la Cluj s-a întîmplat în toate localitățile din România (orașe, comune mari). Au fost investite fonduri colosale. Că această urbanizare a fost reușită sau nu, frumoasă sau urîță - asta este altă problemă, se respecta dorința comunistă de egalizare. O astfel de urbanizare nu s-a produs în prea multe țări din Răsărit. Și noi avem în Franța un grad ridicat de urbanizare, au apărut cartiere sau ansambluri frumoase și mai puțin frumoase, unele sînt chiar urîte. Am văzut în suburbiile Parisului zone care pot fi comparate cu cartierul Mărăști din Cluj, doar că infrastructura lor este ceva mai bună. În viața suburbană a Vestului european a început să apară un fenomen care în S.U.A. există mai demult: în zonele sărace există ansambluri care au început să se transforme în ruine, infrastructura este complet distrusă și pe acest fundal a început să apară un mod de viață delinquent drept unul normal. Este una din crizele Occidentului, sînt fenomene noi, pe care Europa dinaintea celui de-al doilea război mondial nu le cunoștea.

Aici oamenii își spun: "ne întoarcem în Europa". Se pune problema următoare: mai există Europa pe care o visăm noi? Pentru că am impresia că Europa visată de mulți răsăriteni este cea de dinaintea războiului, care nu mai există, a dispărut din foarte multe puncte de vedere (viața urbană, tehnologizarea, mentalitățile etc.). Una din absurditățile comunismului a fost aceea ca oamenii să trăiască într-un fel de sfere de plastic, împreună și totuși ați de izolați, încît fanfanzia își putea permite orice. Iar ceea ce oamenii visau și visează despre Europa nu mai există de mult, între timp a devenit altceva.

După mine, problema intrării în Europa este puțin absurdă, pentru că România este în lume. În același timp, lumea Nordului dezvoltat a captat toate elementele culturale ale lumii. De exemplu, pentru a mîncă bucătărie chinezească nu trebuie să mergi în China, acest lucru este posibil la Viena, München, București. Această occidentalizare a lumii face ca Europa tradițională să nu mai existe. Europa este lumea, în care existăm cu toții, mai săraci sau mai bogați, mai albi, mai negri sau galbeni etc., toți sîntem în această lume, oriunde simțim acest lucru, mai acut într-o capitală vestică decît la Vaslui sau Botoșani. Regimurile comuniste au vrut să ridice bariere pentru a se dezvolta autarhic, iar cînd aceste bariere au căzut, ansamblul țărilor estice s-a trezit proiectat nu spre Europa, ci spre lume. Aceste țări au de stabilit strategii proprii de dezvoltare, ale căror ritmuri s-ar putea compara mai mult cu cele ale țărilor Americii de Sud decît cu vechile țări dezvoltate ale Europei de Vest. Cultura românească nu este la un nivel prea ridicat - mă refer la cultura maselor, la gradul lor de civilizație, nicidecum la cultura literară. Mă gîndesc din nou la responsabilitate socială, politică, administrativă, intelectuală etc.). Cînd sînt aici, gîndindu-mă la țări cu care s-ar putea asemăna România, îmi vine în minte Argentina, care l-a dat lumii pe Borges.

Interviu realizat de Daniela PROINOV, Cluj

Moștenirea socială

– femei, copii și fe

GAIL KLIGMAN

(urmare din numărul trecut)

Mă voi referi în continuare la modalitățile prin care corpul uman (și în special cel al femeii) a devenit obiect de interes pentru societate, focalizându-i atenția în măsura în care i se accentua vulnerabilitatea. Libertatea de expresie, dobândită în urma colapsului comunismului, a introdus pornografia în viața publică astfel încât piața est-europeană a fost invadată cu materiale pornografice.

Promotorii acestui fenomen reclamă eliberarea corpului femeii în scopul reprezentării lui din perspectivă estetică. Alții sînt de părere că libera circulație a pornografiei este semnul revoltei împotriva moralei dublitate a comuniștilor care au saturat spațiul public cu simboluri partinice. În Polonia, de exemplu, acest fenomen este considerat de o parte a opiniei publice ca o expresie a contestării dogmei catolice care vede în trupul locului în care se originează păcatul. Există însă și voci care – sub influența "feminismului" occidental – definesc acest fenomen ca o formă de exploatare a femeii, și susțin că proliferarea expresiei pornografice în literatură și film este semnul evident al dezumanizării și atomizării sociale lăsate moștenire de comunism.

Catherine MacKinnon, avocat și cercetător al problemelor feministe, consideră că pornografia, în forma ei extrem-dezumanizantă, a fost folosită ca "uncaltă a genocidului" în războiul din fosta Iugoslavie. Ea atrage atenția asupra diseminării în lagărele de internare a pornografiei.

Așa cum au remarcat mulți medici din Europa de Est, una din consecințele stării de dezumanizare moștenită de la sistemul comunist o reprezintă dezinteresul populației față de sănătatea fizică și mentală. Astfel, atitudinea responsabilă a instantelor publice față de ravagiile sindromului imuno-deficitar dobândit, este de dată foarte recentă. Cu toate că istoria tragică a copiilor români bolnavi de SIDA a făcut înconjurul lumii, s-a considerat, atât în România cât și în alte părți, că este vorba de o situație excepțională. Cu toate acestea, numărul îmbolnăvirilor de SIDA pare să fie în creștere în întreaga regiune a centrului și estului Europei. Dinamica alarmantă a fenomenului se datorează condițiilor igienice precare, traficului și consumului în creștere a drogurilor, răspândirii practicilor homosexuale și a prostituției fără "safe sex" (adică, fără măsuri de prevenire a bolilor transmise pe cale sexuală). Prostituția a devenit, pentru o parte a populației feminine afectată de consecințele inflației și ale șomajului, un mijloc de a obține valută forte sau de a-și majora veniturile bănești. Într-un raport recent despre situația femeilor, publicat în *Enciclopedia Politică și Economică a Uniunii Sovietice și Europei de Est*, (1990), se arată că: "banii câștigați prin practicarea prostituției sînt considerați un supliment la venitul regulat". "Faptul că o prostituată câștigă într-o jumătate de noapte echivalentul salariului tău pe o lună, poate să dea idei", mărturisea o profesoară din Ungaria. Trebuie subliniat aici că nu toate prostituatele sînt clasicele "păsări de noapte". De multe ori, femei căsătorite și care au copii recurg la prostituție avînd acordul sotului. A apărut chiar și competiția de vreme ce, spre exemplu, femei din România și Bulgaria "se vînd" în Ungaria, Serbia sau în altă parte, la prețuri mai mici decît cele practicate local. Poate să pară hilară încercarea unui con-

The main issue of the study is about women and children in the transition in the countries of the former Soviet bloc of Central and Eastern Europe are passing through. The analysis underlines the consequences of the impact of the transition to democratic practices ant to free market economy on the women's everyday life. Transition also taken to mean intense struggles in order to shape new identities-be these economic, national, ethnic, and/or gendered. In the same time, it is accompanied by an increasing competition over resources. The competition for and the access to limited resources is tied up with a politics of exclusion, which is operating along different criteria. Some of these ones are largely discussed in the article. A particular emphasis has been shown to those processes and factors which exacerbate the vulnerability of women and children. In all countries of Central and Eastern Europe, the transition has been accompanied by an increasing feminization of poverty, a sharp drop in the political participation of women in the public sphere of governance an increasing female unemployment and of social differentiation, by pronounced changes in reproductive policies and a renewed focus on the role and the responsibility of women as reproducers of body politic; and last but not least, by the commodification of women's body.

Therefore, the study will be structured around three main themes. Firstly, it is appropriate to present a cursory overview of the communist period in order to have a suggestive picture of its legacy for families, women and children. Secondly, it will be analyzed the structural tensions as these impact on the lives of women. Thirdly, the discussion will be focus on the female body as well as bodily practices which shape the "transitional" body politic.

siliu local din Budapesta de a reduce numărul persoanelor care staționează pe trotuarele dintr-o anumită zonă a orașului, proclamînd că femeile care acostează bărbați comit o încălcare a drepturilor omului. Juriștii au arătat că o astfel de reglementare rămîne literă moartă cînd e vorba de "pietoni în minijupe" din perimetrul zonei Rakoczi. (*Budapest Weekly*, 7-13 Oct.) În spatele aparentei anecdote se întrezărește preocuparea pentru efectele nocive ale tranziției. Amploarea pe care a luat-o prostituția este relevantă pentru ușurința cu care "valoarea de întreținere" a corpului poate fi convertită în activități antreprenoriale. Comercializarea sexului femeilor și copiilor cunoaște o dezvoltare rapidă. Cu toate acestea, puțini sînt cei care conștientizează pericolul pe care-l reprezintă SIDA. Astfel, mare parte din femeile care practică prostituția nu-și obligă clienții să folosească prezervativ. Nu împlător, cele mai recente statistici ONU pun în evidență faptul că incidența SIDA-ei este crescută în cazul populației feminine. Cu atât mai mari sînt riscurile cu cît "sex-turismul" este mai prosper, și cu cît comercializarea femeilor și copiilor din Europa de Est reprezintă o "marfă" sigură, mult mai puțin infestată în comparație cu cea asiatică. *New York Times* din 14 Septembrie 1993 titra astfel unul din articole: "În Ungaria, riscul îmbolnăvirii de SIDA crește pe măsură ce scade performanța economică". Lipsa informațiilor despre această maladie și despre măsurile de prevenire contribuie la răspîndirea spectaculoasă, dar insidioasă a acesteia. Cum declara cu nonșalanță o unguroaică de 18 ani: "Dacă clientul meu arată curățel și este unguir, nu-i cer să folosească prezervativ... Pentru că în Ungaria nu există SIDA. SIDA există numai în afara Ungariei".

Această atitudine deși mortală, la propriu, este răspîndită în toată Europa Centrală și de Est. Pericolul este cu atât mai mare cu cît crește numărul persoanelor care se droghează intravenos, în special în rîndul prostituatelor.

Sexul – renegocieri, violență, politică

Trupul femeilor și al copiilor a fost exploatat și în alte moduri decît prin pornografie și prostituție de stradă. Cum am menționat mai sus, comerțul cu sex a înflorit în Europa de Est. El este obiectul unor intense campanii publicitare. "Fierbinte" este, de asemenea, și turismul afrodisiac. Prostituția prin telefon devine o practică tot mai sofisticată și, deși avem încă de-a face cu înregistrări, metoda convorbirii telefonice cu un interlocutor în "carne și oase", și nu cu o bandă magnetică, va fi introdusă în scurt timp. Pentru a ilustra cele de mai sus, voi cita

cîteva titluri din săptămînalul maghiar *International Weekly*, nr. din 7-13 octombrie: "Afaceri fără prejudecăți", "Zsuzsa din Hong Kong vrea să-ți vorbească", "Sectorul VII vrea să micșoreze numărul de pietoni". Comercializarea trupului femeii nu este un efect secundar al dezvoltării capitalismului, ci este parte integrantă a culturii capitalismului, după cum a demonstrat Cynthia Enloe. Libertatea de expresie poate contribui într-o manieră implicată la exploatarea, prin comercializare, a sexului și sexualității. Socialismul și-a propus să subordoneze viața privată a individului propriilor scopuri. Atît sfera publică cît și corpul uman au fost dominate de stat. Tranziția presupune o redefinire a celor două sfere – publică și privată. În consecință, liniile de demarcație dintre ele sînt renegociate. De regulă, bărbații sînt cei care au ultimul cuvînt de spus, indiferent dacă subiectul de negociat îl constituie fie politicile de reproducere, fie protecția forței de muncă, fie prerogativele vieții private.

Aceasta atrage atenția asupra unui aspect critic privind drepturile femeii, nu numai în viața publică cît și în cea privată: violența împotriva femeilor și copiilor. Violența cotidiană este îndeobște înfîlțită sub forma brutalității fizice, acceptată cultural în Europa de Est. Ca urmare a interiorizării normelor patriarhale, violența este considerată aproape ca un "drept natural" al bărbatului. Rapoartele despre Europa de Est și Comunitatea Statelor Independente, consemnează acutizarea violenței împotriva femeilor. În procesul dezintegrării statelor din această regiune și a luptei pentru autonomie, femeile devin tot mai des victimele persecuțiilor politice, în războiul dus în numele drepturilor unor bărbați asupra femeilor altor bărbați. În acest context, violența nu reprezintă un efect rezidual sau secundar ci, mai degrabă, o armă politică, determinată cultural. Persecuția politică a femeilor din fosta Iugoslavie este doar cazul cel mai dramatic și mai bine cunoscut al unei practici istorice comune. Așa cum subliniază MacKinnon, "sexul a fost folosit și altădată – de la cel de-al treilea Reich pînă la Penthouse –, ca să stimuleze, mențină și manipuleze ura etnică; cu toate acestea, lumea asistă pentru prima oară la utilizarea aînt de cinică, de sistematică și fără restricții a sexului ca mijloc de distrugere a unui întreg popor; și aceasta, la un nivel de sofisticare tehnologică și psihologică greu de egalat. "Aș sublinia aici remarcă autorului despre pasivitatea întregii lumi în legătură cu această situație. Aș mai adăuga că violul, în astfel de situații, este reversul prohibirii avortului; și unul și celălalt trimite la reproducerea socială, respectiv la contrariul ei. Amîndouă sînt, de asemenea, strîns legate de identitatea culturală și fac parte din dezvoltarea mai amplă despre națiune, identi-

tate etnică etc. Corpul femeii devine, astfel, un vector al războiului biologic, pentru sau împotriva unei anumite semnificații culturale și finalități politice.

Desigur, întrebuintarea corpului femeii în scopuri politice nu este o noutate. De dată recentă este doar faptul că violența împotriva femeii a fost inclusă "legitim" în sfera politicilor internaționale privind drepturile omului. "Invizibilitatea" drepturilor femeii ca ființă umană a exclus-o din multe din luptele legitime duse de minorități, după 1989. Una dintre consecințele ororilor din fosta Iugoslavie este aceea ca suferințele femeilor, victime în masă ale războiului și cea mai importantă categorie a populației obligată să se refugieze, devenind publice, au atras atenția asupra persecuției politice exercitate după criteriul de sex. Într-un număr recent din *New York Times* era titrat: "Femeile care cer azil în Statele Unite ale Americii largesc definiția curentă a abuzului". Articolul scoate în evidență complicitatea masculină, chiar dacă neintenționată, în victimizarea femeii pentru ca multe guverne sau responsabili cu imigrarea cosideră violul și violența ca acte ce țin de sfera privată. A nu înțelege care sînt interesele politice în asemenea cazuri înseamnă, de fapt, să fii complice la perpetuarea acestei culturi a violenței.

Reproducere și geopolitică

Vulnerabilitatea femeii și copilului, precum și violența fizică la care sînt supuși, au fost puse în evidență și în contextul funcționării pieței internaționale a adopțiunilor. Traficul internațional de copii este aînt consecința comunismului, cît și a greutăților economice ale tranziției. Deși, la începutul perioadei, România era principala sursă de copii de adopțat, acest trafic s-a extins cu rapiditate în Polonia și în Rusia. Americanii și europenii interesați în adopții preferă copiii proveniți din această zonă pentru că sînt albi sau... destul de albi. Adopțiunea reprezintă pentru unii dintre acești copii o formă de ajutor umanitar. Nu mă voi referi în cele ce urmează la adopțiunile legale, ci la piața neoficială pe care unii o numesc "comerț cu carne vie". În România, această cale a fost mai rapidă decît cea legală – întortocheată și plină de capcane birocratice. În același timp, costul celei dintîi a fost mult mai ridicat, arbitrar, iar practicarea ei a fost posibilă prin corupție, coerciție și complicitate externă. Victimele acestui proces au fost, deopotrivă, părinții adoptivi străini și mamele singure și/ori sărace. Femeile defavorizate economic sînt în mod special vulnerabile la astfel de solicitări, iar unele dintre ele consideră că a naște copii nu reprezintă cu nimic mai mult decît

a comunismului (II)

minimizarea sărăciei –

un mijloc de a produce o marfă bine cotată. Dacă ținem cont de spirala vertiginosă a prețurilor, de creșterea șomajului și de scăderea puterii de cumpărare, putem înțelege de ce oamenii au fost tentați să-și vândă proprii copii sau copiii altora. Comerțul cu copii, în special cu copii albi, poate fi foarte profitabil. Nu înșinuăm că toate femeile au renunțat de bunăvoie la copiii lor. Pentru unele mame lipsite de mijloace materiale sau care au dat viață unor copii nedoriti, adopțiile au apărut ca o soluție. Pentru altele însă, consimțământul necesar unei astfel de tranzacții "reciproc avantajoasă" a fost obținut prin forță.

Adopțiile internaționale figurează, într-o taxonomie scolastică, la "politicile reproducției" care sînt centrate, în primul rînd, pe relațiile dintre interesele individuale, locale și globale, și la practici de reproducere și politici sociale. În Europa de Est, dezbaterile despre drepturile și legislația reproducerii sînt la ordinea zilei.

Politicile reproducerii includ teme diverse dar conexe, cum ar fi: dreptul sau interdicția accesului la avort, educație și existența opțiunilor contraceptive, măsuri de asistență socială în condițiile dezvoltării economiei de piață, și instituirea unor drepturi garantate de legi și practici democratice. Toate aceste dezbateri, și în special cele referitoare la avort, pun în evidență nu numai caracteristicile structurale ale "tranziției", similare în întreaga Europă de Est, ci și diferențele care au rezultat din particularitățile sistemului comunist într-o țară sau alta. Astfel, în contrast cu Polonia, Ungaria și Slovacia, unde oficial este valorizată atitudinea pronatalistă, în România, căderea regimului lui Ceaușescu a dus la legalizarea avortului. Dată fiind legătura istorică dintre definiția identității naționale și reproducere, precum și a unui sentiment de angoasă generat de relația dintre "moartea națională" și declinul populației, este de presupus că diferențele în compoziția etnică a fiecărei țări, mărimea și importanța minorităților etnice, vor deține un rol important în dezbaterile despre avort și identitate națională. Spre pildă, una dintre temerile cu mare circulație în Europa de Est invocă creșterea alarmantă a natalității țiganilor în timp ce ratele de natalitate ale românilor, ungurilor, cehilor etc. nu asigură înlocuirea generațiilor sau, în cel mai fericit caz, reproducerea este simplă. Teama pentru declinul populației este în așa fel manipulată încît populația dominantă să fie persuadată de iminența pericolului de a fi înghițită, din punct de vedere demografic, de minorități. Consecința unei atari situații ar fi diminuarea sau anihilarea autorității populației dominante. Cifrele sînt folosite ca evidente ale vigoriei sau decadentei. As menționa că dacă problemele economice ale Europei de Est pot fi comparate cu cele ale țărilor în curs de dezvoltare, tendințele natalității și fertilității sînt asemănătoare celor din Occident. Argumentele teoretice ale acestui proces trebuie căutate în statutul familiei și al națiunii.

Avort și ipocrizie

Într-adevăr, avortul poate fi un mijloc prin care retorica naționalistă găsește audiență, astfel încît apar consecințe implicite pentru grupurile etnice. Avortul este adesea considerat ca o problemă ce ține de populație, aceasta fiind fundamentul pentru reprezentarea națiunii ca o co-

munitate. "Identitatea culturală" sau "autonomia culturală" poate fi amenințată de anumite politici demografice care-și propun să controleze reproducerea anumitor grupuri. Aceasta atrage după sine retorica genocidului. Corelat, "identitatea culturală" hegemonică sau "autonomia" pot fi promovate prin formularea unor politici care asociază în mod explicit, identitatea culturală și practicile de reproducere. "Dispariția națiunii" a fost și mai este un argument folosit împotriva comunismului internaționalist. Fostul dictator al României, Ceaușescu, și-a justificat, parțial, politica pronatalistă represivă, în acești termeni. Interzicerea avortului figura, explicit, în discursul naționalist despre autodeterminare. O amară ironie a făcut ca măsurile de prohibire a avortului, concepute să asigure viitorul națiunii, să ducă la o adevărată tragedie națională exprimată prin cele mai înalte rate ale mortalității infantile și materne din Europa.

Alții, care se declară anticomuniști, văd interzicerea avortului, în prezent, ca un mijloc de a reinstaura "legitimitatea" maternității care, se pare, a fost devalorizată de ideologia profesată de țările socialiste despre egalitatea sexelor ("gender"). S-a recurs, de asemenea, și la o variantă discriminatorie a ideologiei despre drepturile omului, acreditîndu-se ideea că în comunism au fost promovate, mai degrabă, drepturile femeii decît cele ale bărbatului, sotului, și/sau ale societății. Cele mai notorii cazuri de interzicere a avortului pot fi găsite în regimurile în care "drepturile" erau negate în mod flagrant iar "familia" era preamărită. Printre acestea, politica represivă a lui Ceaușescu reprezintă doar exemplul cel mai recent. O atenție deosebită este acordată drepturilor de reproducere – sesizabilă în intensificarea retoricii despre avort – atunci cînd miza o constituie însăși "națiunea". Cum poate fi înșușită sau reprezentată, rămîne o întrebare deschisă. În cazul Europei de Est, asemenea întrebări fac parte din cele referitoare la "vinzarea" națiunii Băncii Mondiale, Fondului Monetar, bisericii catolice etc.

Deși din motive diferite, problema avortului figurează pe agenda politică în aproape întreaga Europă de Est. Pentru români, căderea regimului lui Ceaușescu a reprezentat eliberarea de sub tutela statului paternalist, care a constrîns femeile să facă copii în ciuda standardului de viață tot mai precar. Avortul a devenit, după 1989, legal și ușor de obținut. Mass media occidentală a elogiat liberalizarea întrucît condițiile în care "trăiau" în România copiii nedoriti, făceau din ei niște morți vii. Legalizarea avortului a fost o măsură necesară, dar asta nu înseamnă că nu este lipsită de probleme. La trei ani după liberalizarea avortului, acesta rămîne încă principala metodă de contracepție. La un raport de 3 avorturi la 1 născut viu, guvernul și organizațiile neguvernamentale, asistate de organisme internaționale, încearcă să promoveze măsuri de educație sexuală și planificare familială. Devine tot mai clar, în urma eforturilor depuse în acest domeniu, că statul trebuie să-și asume într-un mod responsabil, protejarea drepturilor și a bunăstării cetățenilor săi.

În alte părți ale Europei de Est, femeile constată că dreptul fundamental de a-și controla fertilitatea este contestat de cei care se prezintă ca promotori ai practicilor democratice. În general, opinia publică se opune măsurilor de limitare a avortului.

Reunificarea Germaniei a ridicat probleme și din cauza politicilor diferite în ceea ce privește avortul. Ipocrizia legislației vest-germane în acest domeniu este demonstrată de practica "turismului" în scopul întreruperii sarcinii. Încercările de a limita acordarea avortului a declanșat proteste în Polonia și Cehia. În Polonia, legislația antiavort, sprijinită de biserica catolică, a impulsionat crearea mișcării feministe. Populației i s-a refuzat un referendum avînd ca subiect proiectul de lege pronatalist, ceea ce pune în discuție problema "selectivității" cu care riturile/drepturile democratice sînt exercitate. Nu întîmplător polonezele au votat, cu ocazia recentelor alegeri legislative, pentru stînga. Opțiunea lor poate fi considerată ca o reacție de respingere a intruziunii statului și bisericii în practicile vieții private. Viața de zi cu zi în Polonia, ca și în alte state est-europene, nu este ușoară și probabil nu se va îmbunătăți într-un viitor apropiat. În ciuda faptului că Polonia este o țară eminentă catolică, avortul rămîne totuși o metodă de control a nașterilor folosită și de catolicii practicanți (situația este, de altfel, valabilă pentru întreaga lume catolică). Femeile investigate cu ocazia diferitelor studii resping avortul din considerente religioase, dar recurg totuși la această soluție. Decizia lor este, în cele mai multe dintre cazuri, determinată de condițiile precare ale vieții cotidiene.

Aceste condiții se agravează de la o zi la alta. Reamintim aici dimensiunile deja discutate în prezentul studiu: demografia șomajului, divortialitatea, emigrația, dubla sau chiar tripla povară a femeii etc. Referindu-se la costul pe care-l implică creșterea unui copil una dintre femeile interviewate declara: "Mă întreb dacă cei care consideră avortul o crimă și mă blamează, s-au oboșit vreodată să calculeze cît costă să crești un copil?... Sotul meu m-a părăsit cînd a aflat că sînt din nou însărcinată. Ce altă soluție am decît să recurg la un avort?". În acest context nu este de mirare că femeile din Polonia au invocat numele lui Ceaușescu în protestele publice. De asemenea, s-a scandat: "Aceasta este Polonia, nu Vaticanul", "Dumnezeu să ne păzească de biserică", "Mai puține biserici, mai multe creșe". Muncitoarele din industria textilă a Lodz-ului au purtat, în cadrul unor demonstrații, pancarte pe care se putea citi: "Dumnezeu ți-a dat un copil; cine îți dă ajutor ca să-l crești?" sau "Polonia a fost înfeudată; polonezele vor fi". Nu este de neînțeles atunci de ce, la 19 septembrie 1993, aceste femei îngrijorate au votat împotriva amestecului bisericii și a statului în viața lor privată. Dacă referendumul despre avort ar fi avut loc, legea n-ar fi fost promulgată. Această posibilitate a fost binecunoscută de politicieni, în marea lor majoritate bărbați, care însă au ignorat realitățile vieții cotidiene și situația femeilor.

Contestarea dreptului la întreruperea sarcinii a contribuit la constituirea mișcărilor feministe în Europa de Est. Acestea pun în discuție publică semnificația democrației și a societății civile. Cui îi servește și cum? Tema avortului a fost, și continuă să fie, diferit asociată cu problematica națiunii, anticomunismului, sexualității, moralității și a drepturilor omului. Controlul reproducerii este esențial pentru identitatea națională și autonomie, indiferent dacă controlul este înțeles ca un control al corpului cuiva (reproducere biologică) sau al corpului politic în general (reproducere socială).

Aceasta explică, într-o măsură, de ce tema avortului este așa de controversată, istoric și comparativ.

Considerăm că, în abordarea acestui subiect, nu trebuie scăpate din vedere realitățile vieții cotidiene. În prezent, femeile din Europa de Est constată că participarea lor în sfera publică politică este diminuată. Această situație poate să fie și o chestiune de opțiune personală, dar și o limitare a oportunităților de participare a femeilor la viața publică și în competiția pentru locuri de muncă. Se poate vorbi de o reală discriminare a femeii pe piața forței de muncă și la locul de muncă. Așa cum am încercat să demonstrăm în această lucrare, feminizarea sărăciei este rezultatul combinării unei multitudini de factori. Statul socialist paternalist și-a anexat prerogativele patriarhale ale organizării familiei tradiționale. Am menționat mai sus că statul socialist a uzurpat drepturile patriarhale în ceea ce privește activitatea feminină și reproducerea, precum și activitatea masculină, determinînd astfel mutații în chiar fundamentele relațiilor sociale. Protestele, pe care colapsul comunismului le-a făcut posibile, deși binevenite, au deschis cutia Pandorei a problemelor sociale. Modelul comunist al relațiilor de dependență a împiedicat atît femeile, cît și bărbații, să-și asume responsabilitatea propriilor lor vieți, nemaivorbind de destinul familiilor lor.

Moștenirea socială a comunismului nu este nici ușoară, nici simplă. La fel cum nici consecințele sociale ale tranziției nu sînt. Comunismul a creat și a întreținut ideea că statul are mari obligații față de cetățenii săi, supoziție care nu se mai regăsește printre premisele fundamentale ale reformei economice. Cu toate acestea democratizarea și trecerea la economia de piață stimulează dezbaterile și redefinirea obligațiilor reciproce dintre stat și cetățeni. Relația dintre organizarea politică și membrii cei mai vulnerabili ai societății – minoritățile sau grupurile etnice, femeile, copiii și bătrînii – este relevantă pentru caracterul corpului politic. (Madison a înțeles că aprecierea democrațiilor trebuie să țină cont de modul în care sînt tratate minoritățile, printre care figurează femeile și copiii). Modul în care problema reproducerii biologice și sociale este abordată de societate, afectează esențial destinele femeilor și ale copiilor. Rămîne de văzut dacă democrația va reprezenta viitorul Europei de Est, sau, măcar, al unei părți a acesteia; rămîne de văzut, de asemenea, dacă femeile și copiii vor beneficia de privilegiile ei. Și pentru că speranța renaște permanent, aș vrea ca ea să fie simbioza dintre moștenirea trecutului și incertitudinile actualei tranziții. Aceasta în loc de concluzie. □

GAIL KLIGMAN is the Ion Rațiu Visiting Chair of Romanian Studies, Department of Government at Georgetown University. She has done extensive research in Romania. Her first two books were on Romanian culture: *Căluș*, University of Chicago Press, with a foreword by Mircea Eliade; and *The Wedding of the Dead*, University of California Press. She is currently writing a third book with Smaranda Mezei, on the political demographic policies and political culture of the former regime.

Reforms, crises and transitions in Central and Eastern Europe (II)

CEZAR BÂRZEA

(urmare din numărul trecut)

Transition also means something else. It is what the ancient Greeks called a situation of "*Krisis*", a decisive state of reappraisal, a moment of reflection, doubt and retrospective assessment which happens periodically in the life of the City. While anomie, as we have seen, is an attitude of disenchantment and affective insecurity, "*Krisis*" is the mobilisation of individual and collective consciences to overcome the malaise and enfeeblement of moral life. The individual is not overwhelmed by the hazards and vicissitudes of any "interregnum". He seeks new certainties, new psychological references, new social codes, new sources of legitimacy. Thus *Krisis* is not only a questioning of fundamental meanings, a review of and break with the past, but also a form of social mobilisation in support of a new collective project. This process, which consists of the emergence of new collective meanings, the re-establishment of symbolic references and the reconstruction of institutional foundations is part of what can already be called the *culture of transition*¹. Educational reforms, as we will see later, are an indispensable instrument in this construction of the culture of transition.

1.3. Transition as an historical trend

Transition is composed not only of an individual, personalised and subjective period, but also of a social and historical period. Seen from the standpoint of collective historicity, the entire evolution of humanity is simply a series of transitions, a continuous movement whose events and facts have no meaning unless they are related to a *trend of history*. This is the central thesis of Hegel's theory of development, whereby, for example, the trend of history is the movement of the spirit towards freedom. Humanity passes through many stages on this long advance towards freedom of spirit. Each stage has a meaning, not in itself, but in relation to the preceding and succeeding stages. These *successive transitions* are the result of the contradictory nature of each historical stage which contains the seeds of progress towards the next stage. More exactly, each stage is defined by its own antinomies, its own contradictions: (a) between identity and change; (b) between the single and the multiple; (c) between quantity and quality; and (d) between continuity and discontinuity. Let us examine the *historical trend* of post-communist transition in this light. To our knowledge, there at least five valid historical interpretations on this subject.

1. According to the first approach, the fall of the iron curtain is equivalent to the *end of history* (Fukuyama, 1989). Western democracy now fulfils all the requisite conditions for becoming a universal system, so that historical development will lose its initial meaning.

It is not impossible that widespread liberalism marks the end of the political cycle of civilisations. Let us take just one example. It is possible that over the next few years Asian liberalism (Japan and the countries of the "Dragons of Asia") will become the other pole of an antinomy opposite western liberalism. Although most European analysts tend to ignore it, there is already in industrialised

Asian countries a hybrid resulting from the crossing of economic liberalism and an authoritarian political strategy. Furthermore, things may become more complex when the "bamboo curtain" of Asian communism falls. We, for our part, are convinced that the fall of this second and last curtain, if and when it comes, will in no way mark "the end of history" proclaimed by Francis Fukuyama.

2. Let us now turn to the second theory which holds that the post-totalitarian transition is essentially a *return to history* (Brzezinski, 1989). The countries of Central and Eastern Europe were diverted from normal development against their will by communism, and this produced, on the historical scale, a discontinuity (all the more patent for being imposed) in relation to their previous development. The local effect of this was to freeze political and social life for almost half a century. As in the tale of the Sleeping Beauty, these countries are now awakening, emerging from a long hibernation and, after finding the second wind of the 1989 revolutions, are finally returning to historical normality.

3. As for the third theory, it is that of *post-industrial convergence* (Pye, 1966; Black, 1966; Huntington, 1968). It borrows a Leninist thesis according to which modernity resides essentially in industrialisation. As a result, so it was believed, when both the western liberal democracies and the "popular democracies" of Eastern Europe reached the same objective - the establishment of industrial society - it would finally become possible for the Soviet system to become more ideologically flexible by giving up its expansionist military policy; the system would in this way be better able to co-operate with the West to resolve global problems connected with post-industrial society. We should note in passing that history has not confirmed this theory, which was rooted in an atmosphere of benevolence towards Brezhnev's normalisation. The abolition of communism is not due to a smooth, mutually accepted passage from coercive industrialisation to the single post-industrial society. It is due to the system's notorious inability to cope with economic, ideological and military competition, which was the West's trump card for years.

4. The fourth theory is probably the most attractive one. Unfortunately, it cannot explain everything. According to this theory of the *diversion of modernity* (Di Palma, 1990; Field, 1974; Besancon, 1977), communism came into being as a doctrine of salvation, in other words as an alternative to the pernicious effects of modernity: the homogenisation of forms of social life, alienation, the cult of reason, the dissolution of traditional institutions, a non-conformist morality, etc. From this point of view, the Communist Party's Manifesto (1848) can be read as one of the first anti-modern programmes.

At the dawn of the twentieth century, when Russia was still in the pre-industrial era, this doctrine of salvation found a favourable terrain and notable support in the anti-western and anti-modern attitude of the traditionalist, slavophile intelligentsia.

Later, thanks to the success of the Soviet revolution, communism became a *programme for the acceleration of history*, a system of *social mobilisation* making it possible rapidly to fill the gap be-

tween Russia and the countries of Western Europe. When one thinks about it, the infamous "campaigns" of emerging Stalinism (electrification, industrialisation, collectivisation, literacy) were part of a perfidious strategy aimed at short-circuiting the industrial revolution that the West had achieved centuries before. At the time, this programme seemed effective, whatever its cost in terms of human lives. In reality, what was happening was what foreign observers called the "Soviet paradox" (Bialer, Ulam) which reached its apogee in the 1980s. The industrial revolution happened, it is true, in record time. Despite, or because of, that, neither the well-being of the population nor the socio-political structures of a modern society really took shape. The Soviet Union remained a pre-modern society while enjoying the formidable prerogatives of a military superpower.

From this point of view, the central objective of the post-communist transition is to recover the lost trend of history and rejoin the normal path of modernity that the Soviet schism had vainly hoped to avoid, or even thwart and eliminate as an historical reality.

5. Finally, we come to the fifth explanation of the historical trend of transition, which is, to our minds, the most interesting one: the *theory of integration in the modern global system* professed, on the one hand, by neo-liberal authors such as Myrdal (1958), Hirschman (1962) and Wallerstein (1974) and, on the other, by theoreticians of modernity such as Nisbet (1969), Tucker (1977) and Xenos (1989). These authors, who are essentially so different, have in common the fact that they affirm the existence of a modern global system able to adjust local and regional malfunctionings by means of a mechanism similar to that of the market economy. They see this as a mode of global interaction which reacts promptly to every imbalance, be it internal or external. In order to facilitate their integration into the *world-system*, the industrial societies should in their turn become increasingly competitive and flexible, not only as regards economic dynamism but also in terms of their ability to adapt social and political structures. According to this theory, the pressure of the modern global system on the Soviet bloc began to be felt during the 1980s. Thus the abandoning of certain spheres of influence and the trying out of a number of limited reforms can be seen as the system's desperate attempts to save itself. The Gorbachev phenomenon and the 1989 revolutions are the most direct consequences of this.

Viewed from this angle, the post-totalitarian transition cannot be reduced to a mere phenomenon of reorientation under the influence of a new ideology or another model of development. It means above all the end of self-isolation and the downfall of a model of polarisation which placed two antagonistic worlds opposite each other. Henceforth, these worlds are required to co-exist within a complex system able to multiply centres of power and perform its regulatory functions from within. In any event, this interpretation seems more optimistic, as it seeks to integrate the countries of Central and Eastern Europe into a global historical movement. In the final analysis, this trend cannot fail to accelerate the transition and reduce its social costs.

1.4. The transition as a process of societal learning

Glancing through the fairly abundant literature devoted to the post-communist transition, one is struck by a degree of *political and economic reductionism*. Analysts are more at home in the ramifications of the struggle for power and in matters of economic redeployment in the various countries than in the, perhaps less spectacular but nonetheless essential, world of mentalities and attitudes, institutional and ideological change, renewal of values and social relations - as though perfectly proper political decisions or well-adjusted liberal programmes were alone sufficient to effect automatically and simultaneously the necessary transformation regarding individual and collective competences.

In reality, the transition is proving more difficult than had been supposed, and that is because the population's *need for the societal learning* was underestimated if not ignored.

A Club of Rome report (Botkin, El-mandjra, Malitza: 1979) refers to a chronic lack of apprenticeship affecting the whole of humanity is noted. This lack becomes flagrant in times of crisis. In so far as they define learning as a process preparing people to cope with new situations, the authors of the report are right in stating that there is such a thing as "societal learning" particular to groups, institutions and organisations. Some of the problems societies are faced with at present arise from the fact that they do not want, or do not know how, to manage the process of societal learning. They demand adaptive-reactive behaviour from the individual when they should be trying to stimulate anticipative-participative behaviour, particularly at a time of historic crisis.

Learning in societies in transition could be depicted as follows:

We are working with a model of transition borrowed from Hopson (1984, p. 139): this model dealt primarily with current transitions and their effects on human behaviour. According to this model, every transition, as a rule, consists of seven phases: (1) the initial shock which produces a reaction of stagnation; (2) underestimation due to the fact that the effects of the change are belittled; (3) discouragement and lassitude once reality is accurately perceived; (4) habituation to the new situation; (5) understanding of the meaning of the change; (6) the search for solutions, particularly for a strategy to overcome the crisis; (7) the end of the transition. The decisive moment is the passage from phase 4 to phase 5, i.e. from habituation to the crisis to an understanding of its meaning, from stagnation to action, or from resignation to change. It is precisely at this critical point that most post-communist countries find themselves today: they are desperately trying to pass this dangerous threshold of discouragement and stagnation. But in the absence of an accurate understanding of the meaning of transition, the dangerous threshold will never be crossed for want of a strategy for social mobilisation.

To achieve this objective, the *political culture* of the population must play

an important part. It consists of a set of images, representations, values and basic knowledge concerning the functioning of political institutions, the relationship between the individual and a State governed by the rule of law, economic and political democracy, etc. According to a definition taken from Brown and Gray (1979, p. 1), political culture lies in the subjective perception of history and politics, beliefs and basic values, the focal points of identification and loyalty, the knowledge and expectations which are the result of the historical experience specific to nations and groups. In short, it is what Vaclav Havel called "the rehabilitation of politics and the learning of democracy".

2. The transition from dictatorship to democracy: models, myths and realities

One of the words most used at present in the countries in transition is "model". This is due to the desire of the new authorities to learn from the experience of other young democracies as well as to their hope that the "crossing of the wilderness" can be shortened simply by means of a well-chosen model. One cannot help noting, however, that systematic analysis of models of transition is fairly rare. Thus we believe that, even in our clearly defined context, it would be useful to review the best-known models of transition which are at present guiding the new decision-makers of Eastern Europe. We will use three sources for this purpose: Milenkovich (1991), Comisso (1991), Karl and Schmitter (1991).

The first-named takes the following models into consideration: the passage from an authoritarian style to western democracies, the Marshall Plan, the peaceful transitions in Korea and Latin America, the model of the "poor relations" of the European Community (the transitions in Southern Europe) and the model of the "rich relation" (the *Einschluss* at work in German reunification). The second author places greater emphasis on the Hungarian model ("The new Economic Policy" at the beginning of the 1980s), the French model (the policy of the mixed economy promoted by the socialist government), the Swedish model (based on monetarist regulation of the market), the "third way" model and the well-tempered Thatcherite model.

Finally, Karl and Schmitter concentrate on four models of transition from dictatorship to democracy: (a) *the pact*, assuming that the elites reach a compromise; (b) *imposition*, when the elites resort to force to establish a new political system; (c) *reform* following a bottom-up movement favourable to political and social change; (d) *revolution*, when it is the population that imposes change by violence. Figure 2, which we have taken from Karl and Schmitter (1991, p. 276), brings out the combinations giving rise to the four models mentioned: compromise-force; elites-masses; players-strategies; unilateral actions-multilateral actions. Applying this grid to the transitions that have taken place in Southern Europe, Latin America and Eastern Europe, Karl and Schmitter identify the following typology: (a) passage to democracy following agreement within the political elite (Venezuela, Colombia, Uruguay and Spain); (b) democracy imposed from above (Turkey, Brazil, Ecuador, Paraguay, Guatemala, Salvador, the USSR and Bulgaria); (c) transition through bottom-up reforms (Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia); (d) transition brought about by revolution (Mexico, Bolivia, Cuba and Nicaragua). The composite cases are not without interest: transition by pact and imposition (Hungary and Chile), by revolution and impos-

sition (Portugal, Greece, Peru and Romania), by pact and reform (GDR).

Among the models examined by Milenkovich (1991) and Comisso (1991) as well as by other writers (Di Palma, 1990; Hankiss, 1990; Lescourne and Lecomte, 1990; Roskin, 1991; Ekiert, 1991), *The New Marshall Plan* and *The Third Way* are most frequently mentioned. The first is regrettably more a wish than a reality. Its realisation, moreover, is far off. The factors involved are the international situation (the exorbitant cost of German reunification and the Gulf War, the economic recession in the West) and the unmanageable scale of such a plan: according to data supplied by the International Monetary Fund, for production and living standards to be harmonised in the two parts of Germany by the year 2000, it would cost 1,133 trillion US dollars, which would mean allocating 66,000 US dollars *per capita* per year for 10 years. A similar programme for the countries of Central and Eastern Europe (excluding the former USSR) would cost 732 billion US dollars *per capita* over 10 years. This far exceeds the resources the West has at its disposal for assistance purposes.

Fig. 1 - The modes of transition from dictatorship to democracy

Envisaging the third way (neither communism nor unrestrained capitalism) amounts basically to accepting several

communist countries: powerful, co-operative trade unions participating in the management and preservation of social peace; charismatic political leaders able to act as a catalyst of national consensus; modern infrastructures; a skilled and disciplined workforce; American financial aid.

b. *Social catholicism* was launched by the famous encyclical of Pope Leo XIII ("Rerum Novarum", 1891). It developed as an alternative social doctrine to liberalism, thanks mainly to Luigi Sturzo. Refusing both liberalism and socialism, social catholicism pleads for moral control of the market: giving trade unions consultative power over the State; dividing the great landed estates among poor peasants in return for the legal compensation of the owners; carrying out administrative decentralisation; enhancing of the Catholic Church's role in the "social question" and bringing workers who had been tempted by Marxism and other materialist doctrines back to Christianity. The model of social catholicism was adapted to the post-communist transition in the encyclical "Anno centesimo" by Pope John Paul II in 1991.

c. *The Swedish model* worked well between 1930 and 1970; it was characterised by a centralised system of social protection. It was the consensus established between the ruling Social-Democratic Party and the Swedish trade unions that made the model viable. Draconian taxation enabled the State to accumulate capital which was then redistributed among the population in the form of services and investment in human resources (education, health, social protection, communications). The Swedish model was amended in 1975 by the Meidner Plan.

Although the possibility of a third way, particular to the post-communist countries is often mentioned, there is so far no sufficiently clear indication that this way has been followed in any of the countries concerned. As Milenkovich aptly says (1991, p. 159), the countries in transition are not trying to implement a theoretical model but are following a policy of survival. In fact, the third way does not even exist. It is often to be

absence of an appropriate culture and previous experience in this field, explanations based on usual, obvious situations come to be favoured, by dint of repetition, they are transformed into *political myths*.

a. *Basic myth*, on the one hand, seek to promote a facile, axiomatic and universally accessible explanation of the origins of a particular phenomenon. As such the "basic" myth takes account only of the events or arguments which serve to give weight to this or that hypothesis about origins; this results in a scenario that is convincing by its very simplicity. Once embedded in the social imagination, basic myths become very stable and are then difficult to dislodge by rational explanations. Let us give two examples of basic myths connected to the process of transition. The first refers to what might be termed the "Yalta complex". This attributes the current problems in Eastern Europe to an initial betrayal, the work of Roosevelt and Churchill. It follows that the West has a moral obligation to come to the aid of the peoples it abandoned in 1945. The second myth also refers to an historical betrayal, but in the opposite direction: this is the "Malta complex" or the treason of Gorbachev who, it is said, gave in to the victorious West without reason and, what is worse, without obtaining any apparent advantage for the communist countries.

b. *Eschatological myths*, on the other hand, do not refer to the premises or origins of transition but to its future. They look at results, ends and means of overcoming the crisis. Let us take the example of the myth of the "return to Europe": this is supposed to reduce the passage from dictatorship to democracy to an exclusively geographical question. Because they are as much a part of Europe as the Western countries, the ex-communist countries should regard their integration into the "Great European Home" as a matter of political will, not as a question connected with economic, legal and social structures.

It would be interesting to undertake a comparative analysis of the results after four years of post-totalitarian transition. Such an analysis is not, of course, very

easy in view of the heterogeneity of conditions, priorities and resources. Notwithstanding this diversity, some common trends are discernible. In what follows, we will attempt to identify their features. □

NOTE

4. For a more thorough study of this subject, we recommend: C. Goldfarb, *Beyond Glasnost: The Post-Totalitarian Mind*, Chicago, University of Chicago Press, 1989.

Extract from the report "Educational Policies in Transition Countries" published by the Council of Europe (Strasbourg, 1993)

ways, if not several models. Three of these are:

a. *The social market economy* ("soziale Marktwirtschaft") conceived by Ludwig Erhard and his adviser Alfred Müller-Armack. According to Dahrendorf, this model was created for the specific conditions of post-war Germany and presupposes clauses which it would be difficult to implement in the post-

heard in official rhetoric like a myth legitimatising the half-reforms imposed by the specific conditions in which transition is taking place.

Furthermore, because of its unprecedented and, so to speak, "mysterious" nature, transition lends itself fairly well to mythical explanations. Daily situations change so rapidly and unexpectedly that even specialists, let alone the man-in-the-street, are taken by surprise. In the

CEZAR BÎRZEA (Born in 1944). Director of the Institute of Educational Sciences (Bucharest). Former UNESCO Expert in Africa and Programme Coordinator at the UNESCO Institute for the Education (Hamburg). Author of 17 books on educational policies published in Romania, France, Spain, Italy, Portugal, Canada, Council of Europe and UNESCO.

Pentru o perspectivă instituționalistă a tranziției

AURELIAN CRĂIUȚU

În comunitatea științifică a economiștilor a devenit tot mai limpede că procesul de transformare a fostelor economii planificate de comandă în economii libere de piață se află actualmente într-o fază problematică. Optimismul inițial a făcut loc treptat estimărilor prudente sau chiar pesimiste, care văd în actuala situație din această parte a lumii un teren minat aflat sub amenințarea unor majore derivate. Este important de subliniat însă faptul că sub semnul întrebării nu se află atât scopul tranziției, economia de piață (devenită adesea, din păcate, un slogan politic, ca urmare a folosirii acestui concept în contexte improprii), cât mai ales căile care conduc spre el. Discuțiile referitoare la dichotomia terapie-șoc versus tranziție graduală nu au făcut altceva decât să sporească confuzia, întrucât cel mai adesea ele au fost nesustținute de argumente științifice, având la bază doar simple motivații politice. Acest fapt a influențat negativ calitatea abordărilor teoretice care fie că au îmbrățișat necritic câteva dintre axiomele economiei neoclaseice, neglijând astfel rolul crucial al cadrului instituțional în procesul de transformare economică și politică, fie că au rămas ancorate în limitele unui marxism degenerativ, adesea reperabil în spatele unor abordări care favorizează un incert socialism de piață desemnat ca o a "treia cale" între capitalism și comunism.

Deși aflate într-o relativă minoritate în sinul comunității științifice datorită diferențelor față de strategiile "oficiale" implementate de FMI și de celelalte organisme financiare internaționale, demersurile teoretice de factură instituționalistă par a căpăta pe măsura trecerii timpului o greutate și o semnificație tot mai mare. După patru ani de încercări, una dintre concluziile cele mai importante este aceea că piața însăși este o instituție care nu emerge spontan din cooperarea liberă a actorilor economici, ci trebuie construită metodic urmînd cîteva principii clar definite și unanim respectate. Lipsa unui fundament instituțional adecvat este în prezent percepută ca fiind cel mai important obstacol în crearea unei adevărate economii de piață în țările din Centrul și Estul Europei¹.

1. Instituționalismul ca teorie economică

Instituționalismul s-a conturat ca un set alternativ de principii în raport cu fundamentele teoriei neoclaseice, mai exact spus ca o încercare de a oferi o explicație mai realistă a funcționării economiilor de piață, luînd în considerare anumiți factori neglijati de analizele economiștilor neoclaseici. Începuturile instituționalismului pot fi trasate în America sfîrșitului veacului trecut². Așa după cum sublinia Anne Mayhew, patru mari idei au contribuit la demarcarea abordărilor instituționaliste de cele neoclaseice: este vorba despre evoluție, cultură, relativism cultural și evaluare instrumentală³.

Cea mai cuprinzătoare definiție a instituționalismului rămîne cea dată de W. E. Atkins în 1932. Potrivit acesteia, cinci mari trăsături sînt definitorii pentru abordările instituționaliste: (a) comportamentele de grup și nu prețurile trebuie să fie în centrul analizei economice; (b) trebuie acordată o mai mare atenție cutumelor și altor legități extraeconomice care au o influență considerabilă, directă sau indirectă, asupra comportamentelor agenților economici; (c) indivizii sînt conduși de

The article highlights some of the basic features of the institutionalist approaches to the economics of transition in Central and Eastern Europe. Special attention is paid to institutionalist critiques of conventional economic policies based on neo-classical theory. Governing the market and creating the new socio-economic environment are also put into scrutiny in order to evaluate their significance for a new economic policy to be implemented in this region. Avoiding to answer whether institutionalist approaches represent a "progressive" or "degenerative" research program, the author concludes that institutionalism might be a valuable complementary tool for devising more realistic and comprehensive economic policies in Central and Eastern Europe.

către motivații care nu pot fi în general exprimate cantitativ; (d) comportamentele economice evoluează în mod constant, ceea ce face necesar ca generalizările teoretice să fie nevoite să specifice permanentele reperele lor temporale și spațiale; și (e) economiștii trebuie să studieze sursele conflictelor de interese în structura socială existentă la un moment dat.

Ceea ce desparte radical abordările instituționaliste propriu-zise de cele neoclaseice este însă faptul că instituțiile sînt considerate a fi cauze ale fenomenelor economice, și nu simple efecte spontane ale acestora. Aceasta explică apoi definirea fenomenelor sociale ca procese evolutive⁴, precum și înclinația economiștilor instituționalisti către explicații holiste care pun accentul nu pe comportamentele și acțiunile individuale, ci pe cele colective. Piața este văzută astfel ca rezultatul unui proces mai mult sau mai puțin conștient dirijat, ca un "proces instituit". Această din urmă expresie aparține lui Karl Polanyi, a cărui celebră carte, *The Great Transformation*, apărută în 1944, a reprezentat un adevărat eveniment în câmpul științelor sociale. Polanyi a încercat să demonstreze cu argumente științifice că notiunea însăși de piață autoreglată este utopică, ajungînd astfel la concluzia potrivit căreia economia de piață implică în mod natural o acțiune reglatoare din partea statului⁵.

2. Pentru o politică suplă de dirijare a pieței

Punctul de plecare al tuturor abordărilor instituționaliste ale transformărilor din Estul Europei este încercarea de a explica și de a corecta deficiențele politicilor economice implementate în ultimii patru ani în această regiune. Strategiile economice bazate pe politicile "convenționale" elaborate în mare măsură după tipare neoclaseice s-au dovedit a fi incapabile pe termen scurt să creeze o adevărată economie de piață. În linii mari, politicile economice puse în practică în această perioadă s-au axat pe următoarele trei direcții: (a) liberalizare economică prin abolirea controlului asupra prețurilor și a producției, (b) macrostabilizare prin intermediul controlului sever al ofertei de monedă și al deficitului bugetar și (c) demararea procesului de privatizare prin vînzarea proprietății de stat.

Încă începînd cu prima jumătate a anului 1992, majoritatea economiștilor de orientare instituționalistă au atras atenția că aceste politici nu pot duce la rezultate încurajatoare, întrucît ignoră cîteva elemente fundamentale, între care crearea cadrului instituțional al economiei de piață ocupă locul cel mai important⁶. În opinia economiștilor instituționalisti, marea iluzie care a stat la baza politicilor implementate în această perioadă și care explică în bună parte eșecul relativ al acestora a fost "eroarea spontaneității", mai exact opinia potrivit căreia simpla eliminare a planificării centralizate și de-

mararea procesului de privatizare vor genera automat o adevărată economie de piață⁷. Cu alte cuvinte, ideea generală a fost aceea că piața poate apărea spontan ca urmare a introducerii prețurilor libere și a eliminării controlului statului asupra aparatului productiv. Așa după cum afirmă Jan Kregel, Egon Matzner și Gernot Grabher în introducerea volumului care sintetizează opiniile grupului de economiști instituționalisti din cadrul grupului AGENDA și care se intitulează sugestiv *Șocul pieței*, "ideea potrivit căreia piața poate fi introdusă în mod simplu prin liberalizarea prețurilor și eliminarea controlului asupra producției și prin crearea proprietății private se bazează pe o fundamentală neînțelegere a modului de funcționare a economiei de piață. Piața nu este un *deus ex machina* și nici o forță misterioasă care operează prin intermediul unei mîini invizibile"⁸. Mesajul economiștilor instituționalisti este acela că piața reprezintă o rețea complexă de semnale și agenți, între care prețurile nu sînt decît unul dintre multiplele elemente constitutive. Piața este întotdeauna cuprinsă într-un cadru socio-economic mai larg, care cuprinde relațiile complexe dintre agenții economici, intervențiile reglatoare ale statului, cadrul legislativ s.a.m.d. Ea nu poate funcționa cu adevărat eficient decît atunci cînd un astfel de cadru socio-economic există deja, furnizînd fundamentul indispensabil oricărei economii de piață.

Întrucît acesta din urmă este marele element absent, prioritatea, în opinia economiștilor instituționalisti, trebuie acordată reconstruirii lui cît mai repede cu putință. Urgența se explică tocmai prin faptul că eficiența politicilor de macrostabilizare depinde funcționarea de existența și consolidarea acestui cadru socio-economic. Succesul economiilor de piață occidentale după cel de-al doilea război mondial s-a datorat în bună parte priorității acordate reconstruirii acestui cadru, în care îmbinarea inițiativei private cu o rațională intervenție publică a jucat un rol esențial. Recentul succes economic al țărilor din Asia de sud-est este o altă dovadă a viabilității unor politici suplă de "dirijare a pieței". Economiștii instituționalisti pledează tocmai pentru aplicarea unor astfel de politici de "dirijare suplă a pieței" în cadrul țărilor din Centrul și Estul Europei cu scopul de a încuraja reconstrucția rapidă a cadrului socio-economic indispensabil unei adevărate economii de piață. Cu alte cuvinte, ei se pronunță pentru un pragmatism economic eliberat de disocieri ideologice sau politice, bazat pe politici active de "dirijare a pieței" în care statului (autorității publice) îi revine un rol proeminent. Două mari direcții pot fi evidențiate în acest context: (a) crearea contextului socio-economic, (b) crearea și dirijarea pieței, plus tranziția de la "distrugerea necreativă" la "creația distructivă" sau tranziția de la declinul economic la crearea condițiilor pentru creșterea economică.

3. Crearea

contextului socio-economic

Lipsa unui context socio-economic adecvat este considerat în prezent drept principala creanță a transformărilor economice din Centrul și Estul Europei. În același timp, ea explică în bună parte randamentele descrescătoare ale reformelor, precum și dificultățile majore în timpinate de factorii de decizie în politicile macroeconomice.

Tranziția de la o economie planificată de comandă la o economie de piață presupune înainte de toate o schimbare totală a contextului socio-economic care afectează, la rîndul său, în mod decisiv comportamentele economice individuale. Orice context socio-economic poate fi redus la patru elemente fundamentale: (a) concepția sau viziunea generală care se află la baza deciziilor și acțiunilor individuale, (b) instituțiile în sensul deplin al cuvîntului (piața, cadrul legislativ, cutumele etc.), (c) remunerațiile care sancționează eforturile individuale și (d) acțiunile politice care încearcă să influențeze toate elementele anterioare.

Există în prezent un relativ consens referitor la importanța pe care o joacă concepția sau viziunea generală care se află la baza deciziilor și acțiunilor individuale. În urmă cu aproape patru decenii, Kenneth Arrow a pus în evidență adevărata semnificație a *bunurilor intangibile* pentru buna funcționare a unei economii descentralizate. Așa după cum sublinia pe bună dreptate un alt specialist, Ken Jowitt, etosul general care caracterizează și predomină în aceste societăți cuprinde cîteva elemente antitetice adevăratului spirit al economiei de piață⁹. Profesorul american este de părere că marea problemă a acestor societăți este lipsa unei "identități publice comune" guvernărilor și guvernaților care să-i plaseze pe toți aceștia pe un același nivel, permițînd astfel apariția unui dialog și parteneriat social adevărat. Lipsa totală a experienței acestui dialog este considerată astfel a fi unul dintre cele mai serioase obstacole în calea introducerii adevăratului etos al economiei de piață și al societății deschise. În acest context, "instituționalizarea virtuților publice"¹⁰ trebuie privită ca o prioritate a politicilor reformiste, iar lipsa unei preocupări susținute în această direcție este în măsură să explice randamentele descrescătoare ale reformelor în Centrul și Estul Europei.

Natura economiei de piață a evoluat în mod fundamental în ultimul secol. Cadrul instituțional postbelic al oricărei economii de piață occidentale include în prezent o serie însemnată de instituții publice ce au un rol activ în economie. În opinia lui Rey Koslowski¹¹, o bună parte dintre instituțiile create în cadrul programului New Deal din anii 30 ai secolului nostru au devenit între timp fundamentale și definitorii pentru o economie de piață modernă. Tocmai de aceea, instituționalizarea unui set de intervenții reglatoare și non-discreționare ale statului în economie trebuie să reprezinte o prioritate a politicilor reformiste.

Instituțiile reprezintă un alt element definitoriu al contextului socio-economic parțial ignorat de economiștii neoclaseici. Însemnătatea lor vine din influența majoră pe care o au asupra comportamentelor economice individuale sau colective. Instituțiile sînt în principal niște cadre, reguli, norme și tipare care modelează ac-

tiunile indivizilor. Cele mai importante dintre ele sînt proprietatea, statul, drepturile individuale, piața, cutumele ș.a.m.d. Ele pot emerge în mod spontan, neplanificat, ca urmare a unei repetate interacțiuni sociale, sau pot fi "construite" în mod conștient după anumite reguli bine definite. Economistii instituționaliști re-proșează abordărilor neoclasică faptul că se referă aproape întotdeauna la instituții ca fiind potrivnice mecanismelor pieței libere (în principal concurenței), uitînd astfel că piața însăși este o instituție creată în urma unei evoluții îndelungate. La rîndul lor, concurența și comportamentele economice nu pot fi analizate independent de contextul în care au loc, pentru motivul că ele sînt profund imbricate în aceasta din urmă depinzînd de tradiții, legi etc. Rolul esențial al instituțiilor în economie derivă din faptul că ele reduc gradul de incertitudine, oferind astfel tipare constante în care acțiunile individuale pot să se desfășoare.

paralel cu mecanismele pieței, trebuie re-construită și proprietatea publică.

4. Crearea și dirijarea pieței

Un alt set însemnat de probleme în care diferențele dintre abordările instituționale și cele neoclasică sînt majore îl reprezintă crearea și dirijarea pieței. Economistii instituționaliști pornesc de la premisa potrivit căreia piața, care este în sine o instituție, nu poate emerge spontan doar în urma eliminării vechilor mecanisme proprii economiei planificate de comandă. Ea trebuie "construită" și "dirijată" metodic, printr-un set de politici macroeconomice care au drept principal obiectiv crearea contextului socio-economic apropiat economiei de piață. Construirea reală a capitalismului secolului 20 pare să reclame mai mult decît simpla eliminare a planificării, liberalizarea pre-

Activitatea acestor agenți intermediari nu este posibilă însă decît într-un cadru legal bine definit și unanim respectat, care oferă tipare repetitive necesare derulării tranzacțiilor cotidiene. Așa după cum a arătat Ronald Coase, într-un celebru eseu, acțiunile acestor agenți intermediari pentru derularea efectivă a tranzacțiilor economice implică un anumit cost care se referă la colectarea informației, luarea deciziilor într-un mediu caracterizat de incertitudine, impunerea contractelor etc. Anumite forme particulare ale pieței pot fi înțelese ca instituții care emerg și supraviețuiesc datorită faptului că reprezintă modul cel mai eficient de organizare a activității economice. Tocmai de aceea crearea pieței reprezintă un lung proces istoric bazat pe o sofisticată activitate antreprenorială, care este la rîndul său facilitată de existența unui "pat germinativ" ce face posibilă apariția unei adevărate clase de întreprinzători. Legat de aceasta, ma-

tuționalistă ar putea deveni simple pre-texte politice în mîna antireformiștilor, care, sub pretextul unei tranziții "graduale" au cel mai adesea în vedere stoparea sau întîrzierea nedefinită a adevăratelor reforme economice. Chiar dacă majoritatea instituționaliștilor se pronunță pentru un "pragmatism luminat"¹⁵ dincolo de orice "inutile" considerente ideologice, se poate detecta în unele dintre propunerile lor o anumită orientare social-democrată cu anumite influențe de sorginte marxistă.

Trebuie remarcat însă că unele dintre punctele de rezistență ale abordărilor instituționale capătă o relevanță tot mai mare pentru actualul cadru al transformărilor economice din Centrul și Estul Europei. Am în vedere aici în special accentul pus și pe propunerile vizînd crearea contextului socio-economic și crearea și dirijarea pieței. Ignorarea totală sau parțială a acestora a condus la simplificări în strategiile economice folosite pînă în prezent. Așa după cum afirmă prof. Anne Mayhew, editoarea celei mai prestigioase reviste de orientare instituționalistă, *Journal of Economic Issues*, elementul absent din "înțelepciunea convențională" l-a reprezentat infrastructura instituțională care va trebui luată în considerație într-o măsură mai mare în viitor. □

NOTE

1. Această teză este pertinentă susținută de economistii instituționaliști din grupul AGENDA condus de Egon Matzner, Jan Kregel și Gernot Grabher, autori ai recentului volum *The Market Shock*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1992. De asemenea, a se vedea excelentul articol al lui Rey Koslowski, "Market Institutions, East European Reform, and Economic Theory", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXVI, No. 3, September 1992, pp. 673-705.

2. Pentru o bibliografie exhaustivă a se vedea Anne Mayhew, "The Beginnings of Institutionalism", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXI, No. 3, September 1987, pp. 971-998 și Maurice Basle, "Mise en perspective de l'institutionnalisme de quelques économistes allemands", lucrare prezentată la colocviul internațional "L'institutionnalisme en question", Marseille, France, Septembrie 1991.

3. Anne Mayhew, "The Beginnings of Institutionalism", pp. 973-980.

4. Charles M.A. Clark, "Spontaneous Order Versus Instituted Process: The Market as Cause and Effect", *Journal of Economic Issues*, Vol. XXVII, No. 2, June 1993, p. 377.

5. Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press, 1957, p. 68.

6. *The Market Shock*, p. 16.

7. *Idem*, p. 16. De asemenea, Anne Mayhew, "Institutional Infrastructure: The Missing Element in Conventional Wisdom" in: *Perspectives in Higher Education Reform*, Volume 2, Knoxville: University of Tennessee, 1993, p. 159.

8. *The Market Shock*, p. 16.

9. Ken Jowitt, *New World Disorder*, Berkeley: University of California Press, 1992, pp. 287-291.

10. *Idem*, p. 293.

11. Rey Koslowski, "Market Institutions", pp. 688-689.

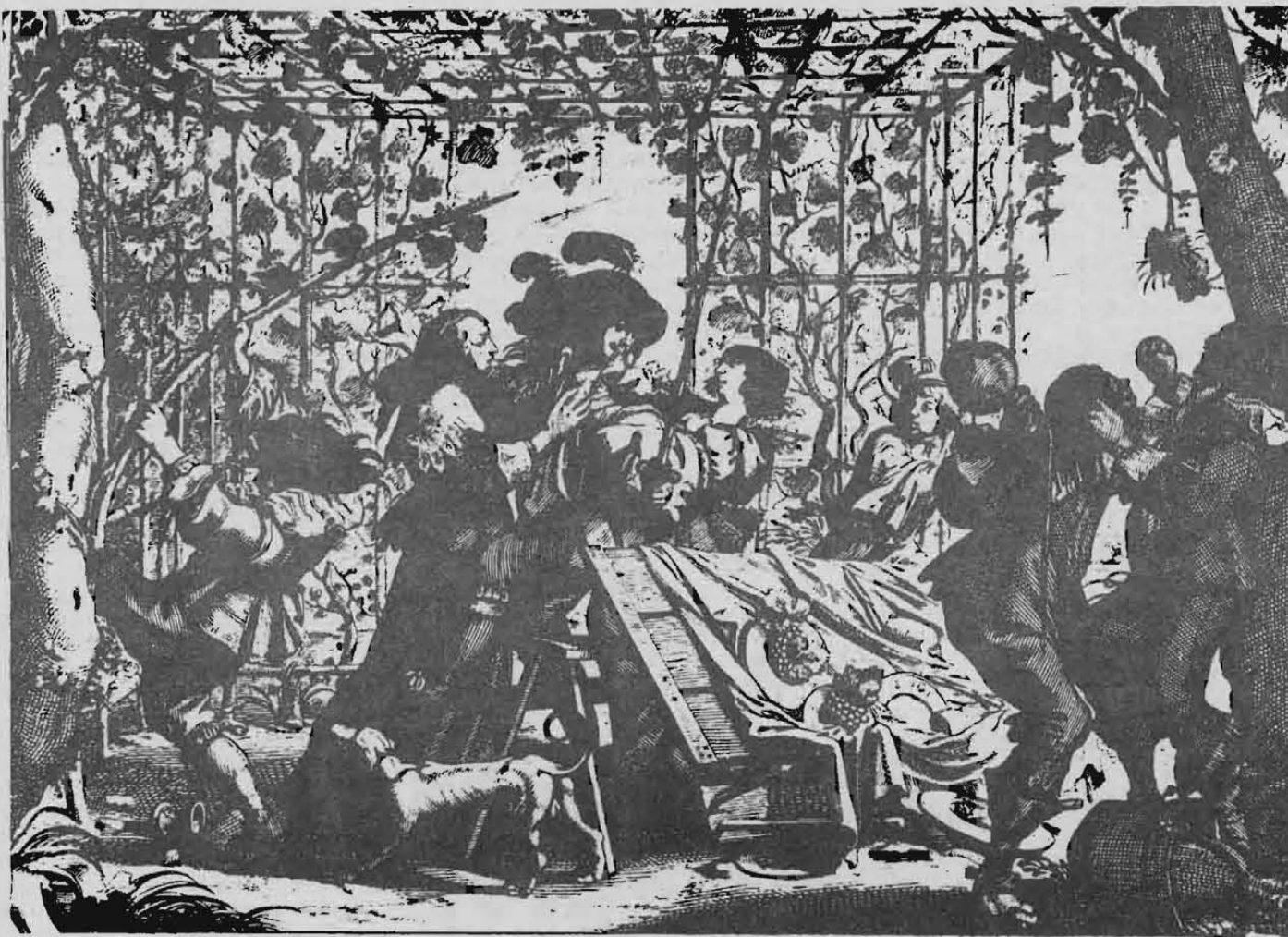
12. *Idem*, pp. 680-685.

13. *Idem*, p. 682.

14. *The Market Shock*, p. 54.

15. *Idem*, p. 39.

AURELIAN CRĂIUȚU is a fellow-researcher at the Institute of National Economy, and lecturer, International Faculty of Human Sciences, Bucharest. Currently, he is studying economics at the University of Tennessee, Knoxville. His book *In Praise of Liberty. Essays in Political Philosophy* is forthcoming.

În sfîrșit, o altă notă definitorie a abordărilor de factură instituționalistă este atribuirea unui rol activ statului în crearea contextului socio-economic necesar introducerii mecanismelor economice de piață. Așa după cum sublinia recent Rey Koslowski¹², una dintre marile confuzii care a apărut în ultimul timp în fostele state comuniste este considerarea din principiu a statului ca un inamic al proprietății private și un adversar al libertăților individuale. Una dintre ideile cele mai interesante ale lui Koslowski este aceea că economiile postcomuniste nu pot conta încă pe existența unui stat și/sau a unei autorități publice în sensul consacrat al cuvîntului. Adevăratele instituții ale statului au fost malformate de către ideologia comunistă, de unde necesitatea reconstruirii lor conform criteriilor proprii unei societăți deschise. Între proprietatea de stat în Vest și proprietatea de stat din Est au existat și mai există încă uriașe diferențe, care fac impropriu orice comparații. La limită, nu se poate vorbi despre existența unei adevărate proprietăți de stat într-un stat comunist, ci doar despre cea a unei "proprietăți comunale"¹³, care nu oferă nici un incetiv pentru o folosire rațională a resurselor rare ale societății. Concluzia cea mai importantă care se desprinde de aici este aceea că în economiile est-europene, în

turilor și privatizarea unei largi părți a sectorului socialist. Ea presupune reconstruirea fundamentului instituțional al economiei de piață care a fost aproape în totalitate distrus în fostele economii comuniste.

Unul dintre aspectele fundamentale ale abordărilor instituționaliste legate de crearea și dirijarea pieței se referă la ceea ce în literatura de specialitate poartă numele de *market-maker*¹³. Piața, afirmă economistii instituționaliști, nu este un mecanism impersonal și nici nu este în mod simplu condusă de o enigmatică "mînă invizibilă". Ea este o instituție și, implicit, rezultatul interacțiunii unui mare număr de decizii individuale. Ca atare, fundamentul pe care este constituită piața îl reprezintă relațiile dintre agenții care cumpără și cei care vînd, cu mențiunea fundamentală că nu toate aceste relații rezultă în tranzacții efective. Aceste relații pot avea loc datorită existenței și activității unei categorii particulare de agenți intermediari (*market-makers*). Nu se poate vorbi cu adevărat despre o economie de piață acolo unde acești agenți intermediari nu există în sensul deplin al cuvîntului. În cazul economiilor din Centrul și Estul Europei nu se poate vorbi încă despre existența reală a acestei categorii, ceea ce afectează negativ calitatea și derularea însăși a tranzacțiilor economice.

Abordările instituționaliste se pronunță pentru o politică industrială activă și dirijată al cărei scop principal trebuie să fie oprirea procesului de "distrugere necreativă" și crearea minimelor condiții pentru reluarea creșterii economice. Aceasta din urmă este văzută, pe urmele lui Schumpeter, ca un proces de "creație distructivă" în care inovației antreprenoriale îi revine un rol proeminent. O altă urgență o reprezintă demantelarea structurii perverse în care sînt prinse întreprinderile actuale sau potențial eficiente, datorită legăturilor lor cu celelalte unități, nerentabile (fenomen cunoscut sub denumirea "puterea rețelei").

5. Concluzii

Este dificil de afirmat în mod tranșant dacă abordările instituționaliste ale tranziției la economia de piață în Centrul și Estul Europei desemnează un program de cercetare "progresiv" sau "degenerativ" în sensul lakatosian al cuvîntului. Faptul că multe dintre punctele de rezistență ale acestor demersuri teoretice s-au constituit ca reacții la politicile convenționale de factură neoclasică ar putea fi invocat în sprijinul caracterului lor "degenerativ". De aici, și acuzațiile de lipsă de originalitate care le-au fost aduse din partea economistilor neoclasiici. Nu putem trece apoi cu vederea faptul că o parte dintre argumentele de factură insti-

Principiile politico-economice ordoliberalale

VIRGIL IONESCU

Aşa cum s-a arătat (vezi Sfera Politicii nr. 11), conceptul fundamental cu ajutorul căruia W. Eucken a soluţionat "marele antinomii" din ştiinţa economică a vremii sale (anume, antinomia dintre istorie şi teorie, altfel spus, dintre individual-istoric şi general-teoretic) este *die Wirtschaftsordnung* (ordoeconomia). Ordoeconomia văzută ca sistem global, ca şi ordosocietatea de altfel, se prezintă, în concepţia marelui economist german, ca o totalitate de ordoforme în care se derulează în concreto orice proces economic, respectiv, orice proces societal.

Ca realitate a procesului istoric, o ordoeconomie globală, ca şi o ordosocietate, nu corespunde perfect raţiunii umane, naturii oamenilor şi lucrurilor, putând fi chiar absurdă. Omul vrea însă să ştie cum este ordoforma concretă şi, în acelaşi timp, caută alta, mai bună. În legătură cu această veche preocupare umană, sesizată încă în antichitate, devine necesară, relevă W. Eucken, luarea în considerare, în ştiinţă, a două noţiuni: una referitoare la ordoforma concretă, nesatisfăcătoare în care oamenii vieţuiesc de fapt, implicând disproporţii, dezechilibru, şi alta referitoare la ordoforma de care ar avea nevoie şi cea justă, implicând proporţii, echilibru. În teoria economică ordoliberală sau, mai precis, în partea sa referitoare la morfologia economică, sînt considerate următoarele două noţiuni: *die Wirtschaftsordnung* (ordoeconomia) şi *die Ordnung der Wirtschaft* (ordinea economică). Ambele noţiuni contin, după cum vedem, doi termeni: *ordo* şi *economie*: dar forma în care se constituie învelişul lingvistic al fiecăruia diferă: aşa se face că, în calitate de cuvînt compus, *die Wirtschaftsordnung* sugerează o configuraţie reală, concretă, pe cînd, în calitate de expresie, *die Ordnung der Wirtschaft* sugerează o configuraţie ideală, tendinţial realizabilă.

Necesitatea politicii economice conforme se afirmă tocmai în cadrul străduintelor îndreptate spre *die Ordnung der Wirtschaft*. Căci aceasta nu se realizează de la sine, ci reclamă o decizie politico-economică globală (izvorită din voinţa liberă a unei comunităţi umane), un ordoprincipiu (altfel spus, un principiu ordonator) ce se evidenţiază într-o constituţie economică (adică, într-o ordoformă de drept economic), care este componentă indispensabilă a ceea ce se cheamă *das Rechtsstaat* (statul de drept), aşadar, o componentă a unei ordoforme politice şi societale.

Principiile constitutive ale politicii ordococonurenţiale

Potrivit considerentelor marelui economist ordoliberal, societatea industrială dezvoltată în epoca noastră poate să-şi însuşească drept ordoeconomie raţională şi demnă de om numai pe aceea care, în structura sa, are ca ordoformă centrală *die Wettbewerbsordnung* (ordococonurenţă). Astfel sînd lucrurile, în mod firesc, o componentă primordială şi fundamentală a politicii economice ce se adevărează în a edifica *die Ordnung der Wirtschaft*, în speţă, în a edifica ordoeconomia preferabilă şi conformă aspiraţiilor umane spre raţionalitate şi demnitate.

Politica ordococonurenţială se desfăşoară pe baza unor principii de drept constituţional economic. Acestea sînt de două feluri: *die konstituierenden Prin-*

Previously the author has analysed the genesis of the concept and classical-liberal and ordo-liberal theoretical basis of the "social market economy"; now, he refers to the ordo-liberal principles of economic policy for the configuration of "social market economy" as a human Ordo.

zipien (principiile constitutive) şi *die regulierenden Prinzipien* (principiile de reglaj). Cele de primul fel sînt în număr de şapte iar cele de al doilea, în număr de patru.

În fruntea setului de principii constitutive, W. Eucken a aşezat crearea unui sistem de preţuri apt-funcţional de concurenţă perfectă, ca un criteriu esenţial al oricărei măsuri politico-economice ce se desfăşoară. Acest principiu, spune autorul, este *das wirtschaftsverfassungsrechtliche Grundprinzip* (principiul fundamental de drept constituţional economic). El este tot atât de important în politica economică pe cît de importantă este o poziţie-cheie în strategia militară aplicată. Lucrul principal în politica economică, atrage atenţia celebrului economist, rezidă tocmai în a face apt-funcţional mecanismul preţurilor. Orice politică economică eşuează dacă nu reuşeşte în această acţiune.

Principiul fundamental nu cere doar

în reglarea procesului economic, în ordoforma bazată pe concurenţă, arată W. Eucken, este valabil principiul potrivit căruia toate strădaniile îndreptate spre realizarea ordococonurenţei sînt zadarnice atît timp cît nu este asigurată stabilitatea valorii banilor.

Economistul german observa că atît inflaţia, cea "deschisă", care se manifestă printr-o creştere inegală a preţurilor, şi cea "stăvilită" (formal desigur!), care generează "pieţe negre" sau schimb natural, cît şi deflaţia, care se manifestă printr-o anumită anumită coborîre a preţurilor, provoacă o deformare a calculului economic în activitatea "economii individuale" (gospodării, întreprinderi), ca urmare a estompării raporturilor de raritate între bunuri (sau servicii), ceea ce, în ultimă instanţă, înlătură capacitatea de reglaj a sistemului de preţuri.

Cît de periculoasă este această evoluţie, a arătat-o W. Eucken însuşi, într-un serial de conferinţe, semnificativ prin ti-

expansiunea creditului. Corelativ acestor perspective, constituţia monetară s-ar întregi cu măsuri suplimentare. Principiul primatului politicii monetare, deşi se sprijină pe principiul fundamental invocat mai sus, este o premisă a acestuia.

Al treilea principiu constitutiv este acela care reclamă *Offene Märkte* (pieţe deschise) sau, sub o altă formulare, *die Öffnung der Märkte* (deschiderea pieţelor).

Analiza desfăşurării procesului istoric dezvăluie că închiderea ofertei şi cererii a constituit metoda principală de contracarare şi chiar de înfrîngere a tendinţei concurenţiale intensive. Ea s-a servit de un larg instrumentar din care au făcut şi încă mai fac parte interdicţiile de import, taxele vamale prohibitive, monopolul comerţului exterior, interdicţiile de investire, interdicţiile de imigrare sau de emigrare şi multe altele.

Deşi închiderea ofertei şi cererii poate să nu înlăture întotdeauna concurenţa, lipsa de pieţe deschise e de rău augur pentru manifestarea concurenţei perfecte, fiindcă: 1) favorizează formarea de monopol; 2) fie şi cînd se naşte concurenţă perfectă pe anumite pieţe, afectează unirea pieţelor iar sistemul global intră în disfuncţionalitate. Aşadar, conchide W. Eucken, pentru constituirea ordococonurenţei este necesară deschiderea ofertei şi cererii. În această privinţă ar putea exista cîteva excepţii, precum aceea a acordării privilegiului exclusiv, de emisie de bancnote, unei bănci centrale.

Cel de-al patrulea principiu constitutiv cere *Privateigentum* (proprietate privată). Cerinţa nu se justifică prin capacitatea vreunei soluţionări a problemei proprietăţii de a soluţiona problema socială, cum s-a crezut în sec. XIX şi la începutul sec. XX, apreciază W. Eucken, ci prin existenţa unei interdependenţe între proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie şi ordococonurenţă. Proprietatea privată respectivă este o premisă a ordococonurenţei, de exemplu, ca temei al deciziilor libere, iar ordococonurenţa este o premisă pentru ca proprietatea privată menţionată să nu ducă la inconveniente sociale şi economice. Pe de altă parte, proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie îndeplineşte o eminentă funcţie ordopolitică şi socială, ca premisă a ordostabilităţii şi a unei ordosocietăţi ce se afirmă în libertate.

Al cincilea principiu constitutiv se referă la *Vertragsfreiheit* (libertatea contractuală). Văzută sub garanţarea sa juridică, ea conţine, ca exercitare de drept, elemente contradictorii, fiindcă poate duce la discriminarea partenerilor de schimb, la poziţii monopoliste. Ca să fie nu numai formală, ci şi reală iar, drept urmare, aptă să fondeze ordococonurenţa, ea trebuie să se coreleze cu concurenţa perfectă; într-o astfel de corelaţie, permite constituirea echilibrului de piaţă, alegerea partenerilor contractuali, negocierea condiţiilor contractuale iar, în cele din urmă, încheierea de contracte individuale libere. Acest fel de contracte conferă un temei întocmirii de planuri "economii individuale", o premisă coordonării acestor planuri şi deci, conducerii globale. Participînd la realizarea cu succes a concurenţei, libertatea contractuală fondează ordococonurenţa.

Cel de-al şaselea principiu constitutiv cere *Haftung* (responsabilitate). E vorba de ceea ce s-ar putea numi o "personalizare" a economiei, reglată de principii: cine are foloase, trebuie să suporte şi eventuale pagube. Într-un sistem ordococonurenţial, responsabilitatea este hărăzită cu numeroase funcţii, precum selecţionarea întreprinderilor şi a persona-

ca anumite acte politico-economice să evite măsuri, precum subvenţii statale, crearea de monopoluri necesare, stoparea generală de preţuri, interdicţii de import ş.a. Nu-i este îndejuns nici să interzică înţelegeri sub formă de carteluri. Şi aceasta, previne W. Eucken, fiindcă nu este primordial de factură negativă. În consecinţă, de multe ori este nevoie de o politică economică normată constituţional care să aibă drept ţel dezvoltarea formei de piaţă a concurenţei perfecte, spre a traduce în concreto principiul respectiv. Un asemenea comportament politico-economic a lipsit în epoca "laissez-faire", deoarece, în acest răstimp, a lipsit şi pe plan ideatic, conceptiv, o ordopolitică economică pozitivă vizînd concurenţa perfectă.

Al doilea principiu constitutiv este *Primat der Währungspolitik* (primatul politicii monetare), care implică *der währungspolitische Stabilisator* (stabilizatorul politico-monetar).

Spre deosebire de ordoforme de tipul economiei administrate central, unde preţurile şi banii nu joacă un rol esenţial

al său: *Unser Zeitalter der Misserfolge* (Epoca noastră de eşec), în care a atras atenţia că inflaţia, nîmicind capacitatea de reglaj a sistemului de preţuri, nîmiceste economia de schimb şi creează o premisă pentru instaurarea conducerii economice centralizatoare.

Printr-o stabilizare a valorii banilor devine însă posibilă captarea, de către sistemul de preţuri, a funcţiei sale instrumentare naturale în reglarea economică globală. Slujirea acestei tendinţe monetare ar putea avea loc printr-o bună "constituţie monetară", altfel spus, printr-o ordoformă juridică adecvată în materie bănească, menită să statueze şi un stabilizator politico-monetar, respectiv, un instrument destinat asigurării stabilităţii valorii banilor, constituit nu doar în funcţie de una sau două mărfuri, recte aurul şi argintul, ci avînd mai multe elemente. Necesitatea acestui stabilizator a fost văzută de economistul german în corelaţie cu evoluţia oscilantă a conjuncturii, care, astfel fiind, pare să genereze continuu instabilitate monetară; în plus, în corelaţie cu creativitatea monetară a băncilor şi cu

lităților conducătoare, realizarea de investiții corespunzătoare, calcularea corectă a costurilor, contracararea puterii economice și, prin aceasta, a constituirii de forme de piață străine de ordoconcurență.

În realizarea principiului, reglementarea juridică a falimentului este chemată să joace un rol de seamă. Orice restricții aduse responsabilității "depersonalizează" economia și societatea modernă, favorizează tendința spre economie administrată central. Ordoconcurența nu devine apt-funcțională decât prin responsabilitate personală, subliniază W. Eucken.

Ultimul principiu constitutiv are în vedere *Konstanz der Wirtschaftspolitik* (constanța politicii economice). Afirmarea acestui principiu conduce la statornicirea unei atmosfere de încredere, de micșorare a nesigurății și a riscului. Fixarea pe un termen lung a impozitelor, a contractelor comerciale, a etalonului monetar prezintă o deosebită importanță pentru realizarea unui calcul economic pertinent; totodată, potențează înclinarea spre investiții. Economistul german ordoliberal s-a asociat lui J.M. Keynes în ce privește propunerea vizând realizarea de noi investiții, ca antidot al depresiei; însă le-a văzut puse în folosul tuturor membrilor societății, prin mijlocirea aparatului de producție.

Relațiile de preț, datele planurilor individuale și așteptările corelative sînt strîns legate de evoluția înclinății spre investiții și a investițiilor. Constatarea datelor favorizează întocmirea de planuri de mari investiții. În ultimă analiză, fără constanța politicii economice nu poate exista o ordoconcurență apt-funcțională.

Principiile constitutive, relevă W. Eucken, sînt principii ale constituției economice. Toate se corelează cu o decizie politico-economică globală, sînt mijloace destinate a realiza această decizie. Ele se caracterizează prin apartenența la un tot; în consecință, aplicarea lor sub egida integralității, iar nu aplicarea izolată, servește scopului lor, care este un scop pozitiv, acela al fondării ordoconcurenței. Fondarea ordoconcurenței concrete conform principiilor constitutive nu elimină totuși ordoformele străine de sistem. Pe de altă parte, însăși concurența perfectă, realizată pe baza lor, nu este lipsită de slăbiciuni și lacune. În plus, ordoconcurența concret-istorică are ca element "întregitor" așa-numita "economie naturală" (desemnată și cu numele de "economie condusă central simplă"), care este incompatibilă cu procesul economic de factură industrială, datorită gradului intensiv al diviziunii muncii în cadrul acestuia. În aceste condiții, politica economică este chemată să opereze corecturi iar această acțiune trebuie să ia în considerație anumite "principii de reglaj".

Principiile de reglaj ale politicii ordoconcurențiale

Primul principiu are în vedere *das Monopolproblem in der Wettbewerbsordnung* (problema monopolului în ordoconcurență). E vorba de a-i da o soluție adecvată, cu valoare de principiu.

Economistul ordoliberal a respins soluțiile propuse sau practicate anterior: etatizarea și controlul lucrătorilor realizat prin participarea la repartiția profitului monopolist. El a obiectat, în legătură cu prima soluție, că nu există o diferență între monopolurile de stat și cele private în comportament economic, amîndouă categoriile urmărind atingerea celei mai înalte cote de venit net prin devierea cererii de la satisfacerea optimă. În plus, etatizarea unește puterea economică și puterea politică, prin această concentrare de putere ridicînd pe cea mai înaltă treaptă dependența diverselor categorii sociale. Nici controlul menționat nu soluționează problema în cauză, deoarece lezează interesele consumatorilor.

Walter Eucken a aderat la ideea supravegherii monopolurilor. Acțiunea a

văzut-o încredințată unui oficiu statal de supraveghere, socotit tot așa de necesar, într-un stat de drept, ca Înalta Curte de Justiție. Ca să nu capete o putere prea mare și astfel să amenințe ordoliberalitatea, oficiul respectiv urmează să realizeze supravegherea prin oficii locale. Reprezentanții oficiilor vor depista, inclusiv în urma unei sesizări guvernamentale sau din partea pîgubașilor, eventuala existență a monopolizării pietelor, ca și manifestarea unor impedimente aduse concurenței (rabaturi neconforme, diferența necorespunzătoare de prețuri, dumping și altele), ghidîndu-se după prevederi legale. Telul acestor prevederi trebuie să fie acela de a ocaziona purtătorilor de putere economică un comportament "ca și cînd ar exista concurență perfectă", adică un comportament "analog-concurențial". De aceea va fi luată în considerație atît o supraveghere curativă, cît și o supraveghere profilactică.

Al doilea principiu de reglaj vizează *Einkommenspolitik* (politica veniturilor). Se preconizează o soluție de principiu prin confruntarea automatismului indiferent-etic al concurenței perfecte în zona formării veniturilor cu exigențele dreptății sociale. Economistul german considera că *die Steuerpolitik* (politica fiscală) ar putea realiza o corectură parțială a inegalităților flagrante în materie de venituri și de putere de cumpărare, prin impozitul progresiv.

Al treilea principiu de reglaj ia în considerație *Wirtschaftsrechnung* (calculul economic). Întrucît acest calcul stă la baza datelor cuprinse în planurile individuale ale întreprinzătorilor, cînd aceste prevederi de plan ar supralicita dăunător resursele, ar deveni necesară o limitare generalizată. Se au în vedere obligații în ce privește timpul de muncă, în general, timpul de muncă al femeilor, în special, eliminarea oricărui monopol al ofertei și cererii de muncă etc.; precum și contracararea exploatarei prădănice a pădurilor, evitarea aglomerării spațial-geografice s.a. Astfel economistul german a anticipat ceea ce unii economiști și oameni politici din R.F.G. numesc "economie de piață ecologică".

Ultimul principiu de reglaj vizează *Anomales Verhalten des Angebotes* (comportamentul anormal al ofertei). De exemplu, în condițiile în care o cădere de salarii este însoțită de o ofertă sporită de muncă, pentru a contracara angajări la salarii anormal de joase, devine necesară fixarea unui salariu minim.

Principiile constitutive și cele de reglaj, arată W. Eucken, stau sub semnul integralității și al complementarității. Fiecare principiu luat aparte capătă un sens numai în cadrul unui plan global de construcție ordoconcurențială și se întregeste unul cu celălalt. Caracterul integral și complementar al principiilor politicii ordoconcurențiale capătă forță de afirmare și în virtutea interdependenței care există în mod natural între diferitele ordoforme ale ordosocietății.

Locul politicii conjuncturale și al politicii sociale

Politica conjuncturală, observă W. Eucken, s-a situat, mai ales de la primul război mondial încoace, în centrul politicii economice și chiar în centrul politicii globale; faptul trebuie pus în seama profundelor schimbări intervenite în diferite societăți. Ideea că statul are de garantat securitatea economică a cîștigat teren tot mai amplu; ca urmare, politica monetară, politica financiară, politica comercială și altele au fost puse în serviciul politicii conjuncturale. Rezultatele nu au fost însă pe măsura așteptărilor; ba, dimpotrivă: crizele, depresiunile, șomajul au ieșit la iveală frecvent. Ca și alți economiști care au acordat atenție acestor fenomene, el a evidențiat legătura depresiunilor economice cu decăderea activității investiționale, dar și cu disproporțiile intervenite în procesul economic. Lipsa înclinății spre investiții și insta-

bilitatea politicii economice, a observat marele economist german, se îngemănează în condițiile depresiunilor; relațiile dintre prețuri, înainte de toate dintre prețurile mijloacelor de producție și prețurile produselor obținute prin folosirea mijloacelor respective, nefiind adecvate, stînjnesc. Procesul economic pierde capacitatea de acomodare, capacitatea de a echilibra rapid disproporțiile (în paranteză fie spus, W. Eucken vede echilibrul și prin prisma unei anumite concentrări a dezechilibrelor); formele de piață monopoliste conduc la o anumită dereglare în sistemul de prețuri; instabilitatea banilor duce la inflații sau la deflații. Politica economică din "epoca experimentelor", intervenind nemijlocit în procesul economic, prin dobînzii mici, expansiunea creditului, comenzi de stat, blocarea prețurilor, controlul devizelor, înlocuirea lipsei investițiilor private prin investiții de stat etc., n-a reușit să înlăture disproporțiile și să parvină la echilibru. Cauzele neajunsului rezidă în ignorarea "mecanismii conducerii" procesului economic (ca mecanism intrinsec acestuia), la care se adaugă derularea politicii conjuncturale ca politică autonomă, eliberată pe cît posibil de condițiile internaționale.

În legătură cu *politica socială*, W. Eucken emite concepția că ea angrenează ordoeconomia globală. De aceea vorbește de *die Politik zur Ordnung der Wirtschaft als Sozialpolitik* (politica privind ordinea economiei ca politică socială). Economistul german a relevat, în repetate rînduri, că în epoca noastră problema socială are altă manifestare decît în secolul trecut iar soluționarea ei reclamă alte mijloace decît cele folosite atunci; fără soluționarea problemei ordototalității economice și societale, soluționarea problemei sociale, sub toate formele sale de manifestare, este de neconceput. Atît în virtutea interdependențelor ordototalității în cadrul societății, cît și datorită achiziționării mijloacelor necesare din acest cadru global, orice politică socială viabilă poate avea succes numai în contextul deciziei ordopolitice globale.

În primul rînd, politica socială depinde esențialmente de randamentul aparatului de producție global. Chiar cea mai bună politică socială conduce la un rezultat nesatisfăcător, dacă productivitatea muncii este mică; fiindcă lipsesc premisele unei aprovizionări corespunzătoare a membrilor societății cu bunurile necesare.

Speranța că dreptatea socială ar putea fi realizată prin introducerea economiei conduse centralizat și socializarea proprietății a eșuat, spunea W. Eucken încă din anul 1950. De aceea, economistul german a legat rezolvarea problemei sociale de edificarea ordoconcurenței iar contururile, considerate labile, ale dreptății sociale le-a pus în raport cu pozițiile de putere pe piață, ca factor important al diferențierii veniturilor și averilor.

Walter Eucken a apreciat că o componentă primordială a politicii sociale o constituie dizolvarea insecurității sociale (și, în contraparte, instalarea securității sociale), insecuritate care, după părerea sa, a crescut în epoca noastră, în virtutea dublei dependențe a oamenilor, de complexitatea procesului economic global și de complexitatea raporturilor lor parteneriale. Șeful Școlii de la Freiburg a acreditat și o componentă specială, sugerînd, în consecință, o *constituție a gospodăriilor casnice* (și deci, instalarea securității sociale în cîmpul "economiei naturale"), o *constituție a întreprinderii* (implicînd dreptul cogensiunii), precum și o *constituție a pieței muncii* (care să încalce echilibrul de putere în acest domeniu, să diminueze șomajul și să împiedice exploatarea).

Forțele motrice ale politicii economice și sociale

În cartea sa de politologie economică, W. Eucken a inclus în aceste forte,

mai întîi *die Ordenen Potenzen* (Potențele Ordonatoare); în speță, statul, știința și biserica.

După părerea marelui economist ordoliberal, cea mai importantă trăsătură a evoluției statului în vremea noastră o constituie *creșterea activității statale în dimensiune, concomitent cu scăderea autorității statale*. Aceasta a dus la o anumită dezagregare a statului, într-o dublă formă: pe de o parte, grupurile interesate îi determină politica, pe de altă parte, anumite competențe statale au fost preluate de către grupuri de putere.

Data fiind interdependența generală a ordototalității în ordototalitate, între ordoeconomic și ordostat există de asemenea această corelație. Politica economică are nevoie, în consecință, de un *stat apt-funcțional*, respectiv, de un stat de drept, care, ca "potență ordonatoare", și în armonie cu principiile constitutive și de reglaj, prezentate mai sus, va urma următoarele principii politico-statale: 1) *desființarea grupurilor de putere sau limitarea funcțiilor lor*; 2) *configurarea ordototalității economice și nedirijarea procesului economic* (ceea ce înseamnă că, principal, activitatea politico-statală se circumscrie exclusiv în cîmpul *cadru-lui* desfășurării vieții economice).

Ordoeconomia și ordostatul au nevoie ele însele de o "potență ordonatoare", care este *știința*. Științelor sociale le revin două sarcini: a) să cerceteze lumea reală istoricește existentă; b) să stabilească corelații esențiale ale realității și să încerce să emită judecăți asupra ordototalității economice și societale, soluționarea problemei sociale, sub toate formele sale de manifestare, este de neconceput. Atît în virtutea interdependențelor ordototalității în cadrul societății, cît și datorită achiziționării mijloacelor necesare din acest cadru global, orice politică socială viabilă poate avea succes numai în contextul deciziei ordopolitice globale.

Biserica reprezintă și ea "o potență ordonatoare". În legătură cu aceasta este reținut principiul "subsidiarității" din doctrina socială catolică, menit să accentueze înflorirea persoanei (și, de bună seamă, ca fundament al carității, să împiedice căderea în mizerie a acesteia).

În fine, coordonarea intereselor individuale și intereselor globale reprezintă, de asemenea, o sarcină ordopolitică în edificarea unei ordosocietăți raționale și demnă de om.

Concepția teoretico-economică și politico-economică ordoliberală, în sinteza sa euckeniană, s-a convertit larg în funcționarea "economiei sociale de piață", după cum se va putea vedea într-un număr viitor al revistei de față. □

BIBLIOGRAFIE

1. Walter Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Herausgegeben von Edith Eucken und K. Paul Hensel, 6. Auflage, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, XXV + 398 p.
2. Walter Eucken, *Unser Zeitalter der Misserfolge*, Fünf Vorträge zur Wirtschaftspolitik, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1951, II+72 p.
3. Walter Eucken, *Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin, Heidelberg, New York, Springer-Verlag, 1965, passim.
4. François Bilger, *La pensée économique libérale dans l'Allemagne contemporaine*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1964, passim.
5. H. Jörg Thieme, *Soziale Marktwirtschaft. Konzeption und wirtschaftspolitische Gestaltung in der Bundesrepublik Deutschland*, Hannover, Herausgegeben von der Niedersächsischen Landeszentrale für Politische Bildung, 1973, p. 21-26.

VIRGIL IONESCU a graduate in Philosophy at Bucharest University, Ph.D. in economics at the Academy of Economic Sciences Studies of Bucharest. He authored studies and volumes on the history of Romanian economic thought and contemporary economic doctrines.

Securitate euro-atlantică

Cunoaștere și acțiune

VALENTIN STAN

Sensibilă la orice încercare de a duce România mai aproape de structurile euro-atlantice, o parte a *mass-media* din țara noastră, încrezătoare și "bine intenționată", lansează imnuri de slavă unor acțiuni ce par spectaculoase la prima vedere, dar care nu exprimă, în realitate, nici nivelul de pregătire al statului român pentru integrare, nici capacitatea politică de a realiza și nici gradul de competență profesională a celor abilitați să coordoneze acest proces. Recenta semnare a documentelor "parteneriatului pentru pace", de către ministrul de externe român, este un exemplu elocvent în acest sens.

Se bate multă monedă, în ultima vreme, pe ideea aderării României la NATO și pe trecerea ei prin faza tranzitorie, spre acest obiectiv, a "parteneriatului pentru pace". Dar puțini se întreabă: Sînt liderii politici și "tehnicienii" acestei tranziții spre NATO adepții *filosofiei* Alianței Nord-Atlantice cu privire la securitate, fără de care "parteneriatul pentru pace" este doar o vorbă goală? Sînt specialiștii MAE capabili să "gestioneze" relația politică dintre țara noastră și Europa instituționalizată, pe baza unei afinități deplină de teze și principii, în ceea ce privește securitatea? Vin românii, în această relație cu NATO, cu voința și competența de a colabora efectiv sau cu ignoranța și emfaza rece a "epocii de aur", nealterate de trecerea celor patru ani de la momentul decembrie 1989?

Iată întrebări la care răspunsul este relativ simplu de dat, dar numai dacă ni le punem. Este suficient a analiza comparativ conceptul de securitate promovat de structurile euro-atlantice și cel "uzitat" oficial de Ministerul Afacerilor Externe al României pentru a testa starea noastră de compatibilitate cu NATO și Europa.

Securitatea și instituțiile euro-atlantice

Sfera semantică a conceptului de securitate a înregistrat o evoluție deosebit de importantă, în ultimii ani. Dacă, într-o perioadă mai îndepărtată, conceptul de securitate se referea la un ansamblu restrîns de factori, cu precădere de ordin militar și teritorial, el se impune astăzi printr-un sistem coerent de componente supuse echilibrului sistematic și indicînd lărgirea semnificativă a sferei sale de cuprindere.

Riscurile și amenințările la adresa securității unui stat sînt considerate a fi nu numai de ordin militar, ci și de ordin economic, social și politic. Mai mult, conceptul strategic al NATO ia în considerare, ca o amenințare la adresa securității membrilor alianței, rivalitățile etnice și disputele teritoriale din zona Europei Centrale și de Est, în care se află și România. La Reuniunea la nivel înalt a Consiliului Nord-Atlantic de la Roma, din 7-8 noiembrie 1991, s-a arătat foarte clar că:

"Riscurile pentru securitatea Alianțelor pot, mai puțin probabil, să rezulte dintr-o agresiune organizată împotriva teritoriului Alianțelor, ci, mai degrabă, din consecințele adverse ale instabilității ce poate să apară datorită serioaselor dificultăți economice, sociale și politice, inclusiv rivalitățile etnice (subl.n.) și disputele teritoriale cu care se confruntă multe țări din Europa Centrală și de Est". Aceste dificultăți pot "să conducă la crize periculoase pentru stabilitatea europeană și chiar la conflicte armate ce ar putea implica puteri din afară sau s-ar putea revărsa în țările NATO, avînd un efect di-

The Romanian government is asserting its commitment to a process of Euro-Atlantic integration which is a priority for Romania, in the new international political environment. But if one takes into consideration the negative way Romanian governmental institutions, such as the Ministry of Foreign Affairs, react upon the new developments of the Euro-Atlantic concept of security, or the critical attitude about NATO of some officials and government political supporters, one can grasp the sore reality. Those who decide on the fate of Romania, in international relations, are still prisoners of that communist mentality Romanian people fought against, in December 1989. Unfortunately, their struggle to eliminate incompetence and ignorance from the high ranks of decision-making bodies is still to be continued.

rect asupra Alianței¹.

La 19 iunie 1992, la Bonn, Declarația Reuniunii Extraordinare a Consiliului de Miniștri al Uniunii Europene Occidentale, cu statele din Centrul Europei, a confirmat noul concept strategic al Alianței Nord-Atlantice, prin textul său de la paragraful trei: "... securitatea, în sensul său cel mai larg, include nu numai aspectele militare, dar și cele politice, respectul pentru drepturile omului și libertățile fundamentale (subl.n.), la fel ca și aspectele economice, sociale și de mediu".

De altfel, încă de la 5 aprilie 1991, noua abordare a conceptului de securitate fusese consacrată de rezoluția 688 a Consiliului de Securitate, care a pus respectarea drepturilor omului în relație directă cu asigurarea păcii și securității internaționale (capitolul VII din Carta ONU). Rezoluția amintită a autorizat intervenția unei coaliții multinaționale în Irak, pentru a împiedica represiunea populației minoritare kurde de către autoritățile de la Bagdad și a adus o contribuție importantă la consolidarea teoriei cu privire la faptul că "problemele drepturilor omului sînt o preocupare internațională"² și că nerespectarea lor reprezintă o amenințare la adresa securității tuturor statelor, nu numai a celor învecinate cu statul în care acestea sînt încălcate.

În documentele Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, este reliefat pericolul pentru securitatea globală reprezentat de *naționalismul agresiv* din anumite state și se consideră că problematica drepturilor omului și, în general, "problemele dimensiunii umane sînt fundamentale pentru conceptul cuprinzător de securitate al CSCE"³.

Documentele Consiliului Europei semnate în octombrie 1993, la Viena, de șefii de stat și guvern din statele membre, conțin aceeași concepție cuprinzătoare cu privire la conceptul de securitate, în deplină concordanță cu evoluțiile din cadrul ONU, care au dus la lărgirea conceptului de amenințare la adresa păcii și securității internaționale.⁴

Apare evident că noțiunea de securitate a înregistrat o evoluție dinamică și deosebit de complexă, implicînd, în totalitate, aspectele legate de respectarea drepturilor omului și ale persoanelor aparținînd minorităților, ca și celelalte aspecte ale dezvoltării societății umane la sfîrșitul secolului al XX-lea. Conform clasificării reputatului analist Barry Buzan, există cinci dimensiuni ale conceptului de securitate: politică, militară, economică, socială (se includ aici problemele drepturilor omului și protecției minorităților) și a mediului.⁵

Securitatea și "elaborările" MAE român

Ministerul Afacerilor Externe al României are însă o cu totul altă concepție despre securitate. Reacționînd prompt la o serie de alegații ale lui Lajos Für, ministrul apărării al Ungariei, exprimate la 14 februarie 1992, în localitatea Miskolc, cu privire la un pretins pericol ce ar amenința pe cetățenii români de etnie ma-

ghiară din România, pericol ce ar afecta "securitatea națiunii ungare", MAE român a dat publicității o declarație în care respinge alegațiile demnitărilor ungare. Această poziție a MAE român este absolut justificată, dar, din nefericire, în declarația sa din 21 februarie 1992, este inclusă și o definiție a securității, așa cum este ea văzută de oficialii români: "... securitatea națională... înseamnă, pentru orice țară, apărarea teritoriului național, a independenței și suveranității de stat exercitate în acest teritoriu. Nu s-a pus niciodată pe plan internațional, în conformitate cu principiile dreptului internațional, problema extinderii securității unui stat la zone din alte țări sau la populații care locuiesc pe teritoriul altor țări".

Această definiție a securității enunțată de MAE român, la 21 februarie 1992, intră în flagrantă contradicție cu litera și spiritul Rezoluției 688 a Consiliului de Securitate, din 5 aprilie 1991 (deci, anterioară declarației MAE) și cu noul concept strategic referitor la securitate și riscurile ei, conținut în documentul Reuniunii Consiliului Nord-Atlantic de la Roma, din 7-8 noiembrie 1991 (deci, anterior declarației MAE). Sintagma din declarația MAE după care "nu s-a pus niciodată, pe plan internațional, problema extinderii securității unui stat la zone din alte țări sau la populații care locuiesc pe teritoriul altor țări", după ce, cu un an înainte, o coaliție de state, ca urmare a unei Rezoluții a Consiliului de Securitate ONU (688), intervenise departe de teritoriul lor, pentru a apăra o populație minoritară (kurdă) din alt stat, a cărei represiune de către autoritățile centrale ale statului respectiv amenința pacea internațională și securitatea în regiune, demonstrează o gravă ignoranță și lipsă de profesionalism, o evidentă negare a spiritului și gândirii europene, în materie de securitate.

Sesizînd această inconsecvență ridicabilă și ignoranță evidentă în materie de cunoaștere a noilor evoluții în domeniul securității, ministrul ungar al apărării a punctat imediat în favoarea sa, marcînd diferența dintre Ungaria și România în înțelegerea conceptului de securitate și, deci, în apropierea lor de structurile euro-atlantice. El a acordat un interviu postului de radio BBC în 27 februarie 1992 și, referindu-se la declarația MAE român, a oferit, la rîndul său, o definiție a securității în perfectă concordanță cu elaborările NATO și ONU în materie: "Securitatea regională - a arătat ministrul ungar - nu este pur și simplu o chestiune militară, ci depinde de un context mai larg, în care intră atît drepturile omului, cît și problemele ecologice".

Este inutil a mai menționa cine se plasa mai aproape de filosofia NATO și a Europei în materie de securitate sau cît de străină le este ea specialiștilor din MAE român. Acești specialiști sînt înclinați, de obicei, să-și ascundă ignoranța și incompetența sub masca "patriotismului" declamativ și a *bunelor intenții*. Orice devine, astfel, util pentru a "apăra" țara. Ceea ce n-au aflat, încă, acești specialiști, este că numai cu bune intenții și patriotism o țară se poate distruge foarte repede. Imperii mari și puternice au fost șterse de pe hartă din acest motiv. Sigur,

dacă parlamentul român, celelalte instituții abilitate ale statului de drept decid că filosofia NATO și spiritul european în materie de securitate sînt contrare intereselor naționale, atunci specialiștii MAE ar avea "dreptate". Dar, deocamdată, continuă să fie valabil un program de guvernare a României care prevede "adaptarea politicii externe, ca și a acțiunilor interne în sprijinul acestei politici, la spiritul european, dominant în Comunitățile Europene (Uniunea Europeană, după intrarea în vigoare a Tratatului de la Maastricht - n.n.), Consiliul Europei, Uniunea Europei Occidentale (UEO), precum și la opțiunea euro-atlantică promovată în cadrul Alianței Nord-Atlantice (NATO și CSCE)".

Tot pentru a ascunde gravele carențe din activitatea de politică externă în direcția integrării euro-atlantice a României, se fac auzite "voci" influente, care susțin că țara noastră nu este în competiție cu nimeni în apropierea sa de instituții ca NATO sau Uniunea Europeană. În acest sens, se afirmă că "parteneriatul pentru pace", propus de Alianța Nord-Atlantică, ar fi o formulă la care participă toți partenerii NATO, din Centrul și Estul Europei, într-o manieră absolut nediscriminatorie.

Bineînțeles că NATO nu trebuie și nu are nevoie să facă discriminări. Discriminarea o vor face tocmai țările din Estul și Centrul Europei, care vor marca singure diferența între ele, apropierea de NATO făcîndu-se "la un ritm și scop determinate de capacitatea și dorința statelor participante, în mod individual (subl. n.)"⁶. Acest lucru a fost foarte bine înțeles de toți ceilalți parteneri ai NATO și este suficient a-l cita doar pe unul dintre reprezentanții statelor respective, în sensul indicat, ministrul de externe al Ungariei, Géza Jeszenszky:

"Noi sperăm că participarea noastră la acest proiect va constitui o școală bună, că cei mai buni elevi vor putea promova (subl. n.) într-o clasă superioară și vor deveni, deci, membri cu drepturi depline ai NATO"⁷.

Așadar, numai "cei mai buni elevi" vor promova spre NATO, în nici un caz aceia care rămîn corigenți la materia securitate, ca să nu mai vorbim și de alte "discipline". Dar, poate România să-și permită luxul de a fi un "elev" mai puțin bun decît Ungaria sau altă țară din "grupul de la Visegrad", în această competiție vitală pentru interesele de securitate românești? Cui folosește menținerea ignoranței și incompetenței în MAE român?

Voința politică și integrarea euro-atlantică

Dincolo de aceste "inconsecvențe" de proporții, există, totuși, disponibilitatea profesională și voința politică pentru a merge într-adevăr spre Europa și spre NATO? Avem serioase motive să ne îndoiim de aceasta. În primul rînd, este greu de presupus că structurile mentalului, moștenite de unii membri marcanți ai conducerii MAE de la defunctul regim comunist, mai pot fi modificate, în sensul promovării "astăzi" a ceea ce ei au respins "ieri".

În perioada 27-29 ianuarie 1993, a avut loc la București, în organizarea Institutului Român de Studii Internaționale (IRSI) și a Academiei Române, în aula forului academic, sesiunea științifică intitulată "România și politica de alianțe. Istorie și actualitate". Au participat la ea și personalități din conducerea MAE, oameni care au prezentat, din punct de ve-

dere științific, orientarea politică a României în perspectiva structurării sistemului de alianțe și integrării sale euro-atlantice. Cu acest prilej, unii înalți funcționari din MAE au exprimat poziția lor cu privire la noile realități internaționale într-o manieră similară vechilor abordări ideologice de bloc. În comunicarea sa științifică, un astfel de funcționar a criticat "apelul la forțe de menținere a păcii, de intervenție rapidă ș.a.", deși acestea sînt cunoscute ca modalități de desfășurare a activității NATO, unele dintre ele fiind înscrise și în programul "parteneriatului pentru pace". Fără a face vreo referire directă la țările NATO, autorul comunicării respective consideră acțiunile menționate ca "poziții ale acelorasi puteri, care, în unele cazuri se pronunță pentru reglementări pașnice, iar în altele apelează la forță".⁸ Trimiterea este mai mult decît transparentă și constituie o critică deschisă la adresa eforturilor NATO de acțiune prin mijloace adecvate, sub egida ONU, dar și a CSCE, pentru stabilirea pericolelor la adresa securității și păcii internaționale. Mai mult, diplomatul român s-a pronunțat, implicit, împotriva unei ordini internaționale "dominată

gure hotarele, dar știu că nimic nu le poate chezași mai bine ca forța noastră militară".¹⁰ Numai haosul care domnește în relațiile dintre Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Apărării Naționale, în probleme fundamentale pentru integrarea euro-atlantică a României, poate genera asemenea "nepotriviri conceptuale".

Oricum, înaltul funcționar MAE era în februarie 1994, cînd au fost scrise aceste rînduri, unul dintre cei mai importanți colaboratori ai ministrului afacerilor externe al României.

În ceea ce privește voința politică de integrare euro-atlantică a țării noastre, este relevantă atitudinea unuia dintre partidele coaliției care a sprijinit guvernul Văcăroiu, asigurîndu-i suportul parlamentar necesar menținerii la putere, Partidul Socialist al Muncii. Acest partid, participînd la constituirea Consiliului Național Consultativ pentru Integrarea Euro-Atlantică, alături de alte partide din România, a semnat protocolul de constituire cu rezerva unei declarații care susține că protocolul respectiv "absolutesc" principiul integrării în structurile euro-atlantice, conferind o imagine unilaterală și restrictivă asupra politicii externe

nistrul de externe a recunoscut cu sinceritate: "Desigur, nu vă pot preciza acum și aici, cum anume va arăta peste cîțiva ani sistemul de alianțe al României".¹¹

Era pentru prima oară în istoria acestui neam cînd un ministru enunța obiective de politică externă, fără să știe ce fel de alianțe va avea România pentru a și le atinge. Este evident că dacă vrei să mergi spre Europa și SUA, alianțe nu poți avea decît cu Europa și SUA, prin sistemul instituționalizat euro-atlantic sau pe bază bilaterală. Doar trei obstacole te pot împiedica de la aceasta și obliga la incertitudine în materia de alianțe:

1) mimarea apropierii de structurile euro-atlantice și, deci, absența voinței de integrare din partea guvernului român;

2) absența voinței de acceptare a României, din partea structurilor euro-atlantice, ceea ce înseamnă că guvernul ori și-a propus obiective imposibile ori a greșit fundamental, nefiind capabil să le promoveze;

3) un obstacol major rezultat din conștientizarea celor două prezentate mai sus.

Oare la care din cele trei variante s-o fi gîndit ministrul Teodor Meleșcanu cînd a admis că nu știe cum "va arăta sistemul de alianțe al României"? Oricare

NOTE

1. NATO Press Service, Press Communiqué S-1 (91) 85, "The Alliance's New Strategic Concept agreed by the Heads of State and Government Participating in the meeting of North Atlantic Council in Rome" on 7th-8th November 1991.

2. Erica-Irene A. Daes, Special Rapporteur, *Status of the Individual and Contemporary International Law: Promotion, Protection and Restoration of Human Rights at National, Regional and International Levels*, United Nations, New York, 1992, par. 245, p. 22, Sales No. E. 91. XIV. 3.

3. *Decisions by the Rome Council Meeting*, 1 December 1993, ch. IV, par. 1, p. 8.

4. Vezi Catherine Lalumière, Secretary General of the Council of Europe, Speech on the occasion of the Interregional meeting organised by the Council of Europe in advance of the World Conference on Human Rights "Human Rights at the Dawn of the 21st Century", Strasbourg, 28 Jan. 1993.

5. Vezi Barry Buzan, "New patterns of global security in the twenty-first century", in *International Affairs*, vol. 67, No. 3, July 1991, p. 431-451.

6. "Partnership for Peace. Invitation issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters", Brussels on 10-11 January 1994, Press Communiqué M-1 (94) 2, p. 3.

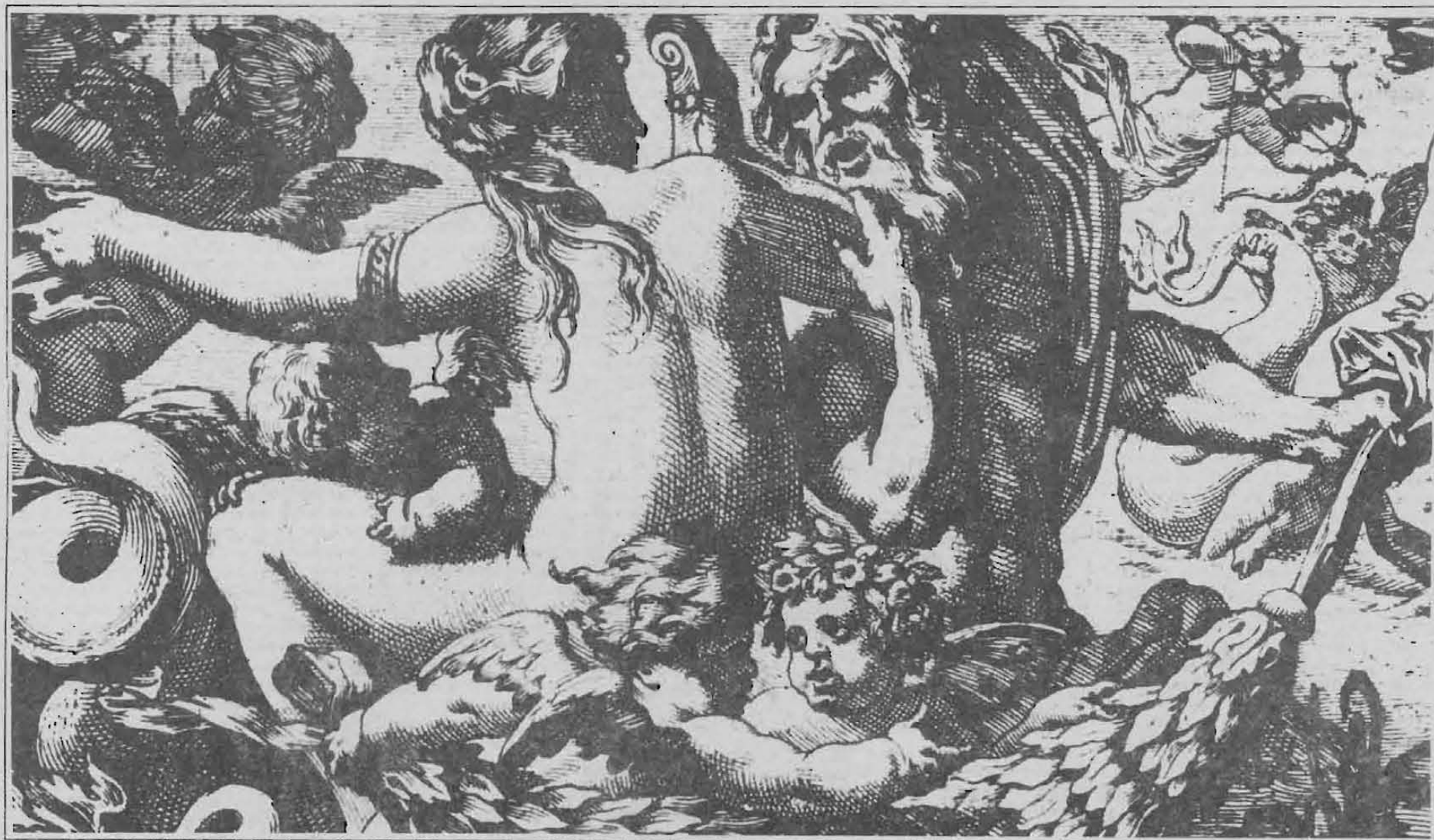
7. *Le Point*, No. 1113, 15-21 janvier 1994, p. 35.

8. Vezi Valeriu Tudor, ambasador, director în MAE, "Raporturile cu țări din alte zone geografice în politica de alianțe a României: țările Asiei", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 230.

9. *Ibidem*.

10. Vezi Nicolae Spiroiu, ministrul apărării naționale, "Alocuțiune de deschidere", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 16.

11. Vezi Teodor Meleșcanu, ministrul afacerilor externe, "Alocuțiune de deschidere", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 12.

de state cu capacități militare - arme nucleare și alte mijloace de distrugere în masă - care le fac de temut în fața celorlalte state ale lumii".⁹ Domnia sa a lăsat penibila impresie că nu este, încă, la curent cu faptul că tocmai arsenalele și forța similară a NATO au ținut la adăpost, atîta vreme, lumea democratică occidentală în fața pericolului unei agresiuni a militarismului bolșevic.

Izbucnirea altor conflicte grave după prăbușirea comunismului în Europa, impune întărirea și nu slăbirea forței Alianței, așa cum au arătat, în repetate rînduri, strategii NATO, într-o formă adaptată, evident, noilor condiții și noilor sfidări. Poziția diplomatului român este o "mostră" clasică a filosofiei "pacifiste" de tip ceașușt, desprinsă din memoria bine conservată a documentelor de partid (bineînțeles, PCR). Această poziție a intrat în contradicție cu teza susținută de ministrul apărării naționale, în cadrul aceleiași sesiuni științifice, care, subliniind importanța forței militare pentru apărarea țării, în prezent, l-a citat pe Titulescu: "Vreau tratate de asistență care să ne asis-

românești". Declarația PSM conține, deci, rezerve la următorul obiectiv înscris în protocol: "... integrarea deplină în structurile vest-europene euro-atlantice reprezintă opțiunea fundamentală a României și aceasta necesită continuarea adaptării și armonizării acțiunilor politice interne în sprijinul acestei orientări...".

O întrebare de logică elementară se impune cu necesitate: Cum putea un guvern să acționeze pentru integrarea deplină a României în structurile euro-atlantice, bazîndu-se pe voturile în parlament ale unui partid ce exprima rezerve foarte serioase cu privire la integrare?

La această întrebare se poate considera că a răspuns, indirect, ministrul afacerilor externe al României, Teodor Meleșcanu. Participînd și domnia sa la sesiunea științifică din ianuarie 1993, organizată de IRSI și Academia Română și referindu-se la prioritățile politicii externe românești, printre care a menționat abia la al "treilea nivel" integrarea euro-atlantică, după relațiile cu vecinii și integrarea subregională (deși, paradoxal, programul guvernului Văcăroiu plasează pe primul loc integrarea euro-atlantică), mi-

ar fi răspunsul, o singură concluzie se impune: România poate să se considere o țară europeană pentru că este așa, poporul nostru poate aspira la un loc demn printre națiunile libere ale Europei pentru că îi merită, tineretul și intelectualitatea acestui neam pot continua să creadă în ziua de mîine pentru că ea va veni oricum, dar momentul "lansării" țării noastre spre Europa, alături de celelalte state din zona centrală a continentului a fost ratat lamentabil. Datorită incompetenței și ignoranței, România nu face parte dintre "cei mai buni elevi". Cei care au condus-o pînă în prezent nu au dorit să uite nimic și cu atît mai puțin să învețe altceva decît ce li s-a predat la învățămîntul politico-ideologic antedecembrist.

Poporul nostru ar fi avut dreptul la mai mult decît un curs de socialism științific cu față umană, iar Europa la mai multă sinceritate. Fie și pentru simplul motiv că noi înșine am fost suficienți mințiți de "istorie" pentru a învăța să prețuim adevărul. Și pentru a înceta, măcar, a ne minți între noi...

ters", Brussels on 10-11 January 1994, Press Communiqué M-1 (94) 2, p. 3.

7. *Le Point*, No. 1113, 15-21 janvier 1994, p. 35.

8. Vezi Valeriu Tudor, ambasador, director în MAE, "Raporturile cu țări din alte zone geografice în politica de alianțe a României: țările Asiei", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 230.

9. *Ibidem*.

10. Vezi Nicolae Spiroiu, ministrul apărării naționale, "Alocuțiune de deschidere", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 16.

11. Vezi Teodor Meleșcanu, ministrul afacerilor externe, "Alocuțiune de deschidere", în volumul editat de IRSI, *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, București, 1993, p. 12.

VALENTIN STAN (born in 1959, in Bucharest). He graduated in 1984 at the Faculty of History and Philosophy, University of Bucharest. Researcher at the Romanian Institute of International Studies.

Cîte ceva despre Africa (IV)

DAN OPRESCU

O constantă a Africii dintotdeauna este excepționala vitalitate a populației sale, faptul că numărul africanilor se înmulțește mult mai repede decât cel al locuitorilor de pe celelalte continente. În ansamblu, Africa sub-sahariană are o rată de creștere a populației de aproape 3% (Indonezia sau Mexico, țări comparabile cu cele africane în măsura în care acum 20-30 de ani se aflau cam la același nivel, au o creștere de 1,7% și, respectiv, 1,9% anual), și numai 62% din copiii africani urmează învățământul primar (față de aproape 80% în Indonezia). Cum creșterea populației este mai accentuată decât cea economică, pînă și puținele țări africane a căror economie nu a dat înapoi sau nu a stagnat au înregistrat un proces de sărăcire. Explicația acestei explozii demografice este multiplă: tradiția africană, în primul rînd, dar și politica pro-natalistă a unor guvernări mioape (o asemenea greșită politică demografică a avut și China în vremea "revoluției culturale" sau România lui Ceaușescu). Tradiția familiei africane este legată de un număr cît mai mare de copii, precum și de acceptarea poligamiei (și nu doar în mediile musulmane), dar și de tolerarea unei poliandrii de factor, împreună, aceste trei tendințe au ca urmare faptul că fiecare femeie africană dă naștere, în medie, la 6-7 copii, de obicei de la 3-4 tați (desigur, altă tradiție, cea a moștenirii pe linie masculină, a contribuit și ea din plin la creșterea numărului de copii).

În ciuda primei impresii, populația africană nu scade pe măsură ce SIDA devine pandemică; în primul rînd, pentru că reacția naturală în fața morții rudelor și partenerilor este o și mai intensă "împuieră". În al doilea rînd, SIDA atinge, în genere, femeile căsătorite cam în jurul vârstei de 21-23 de ani, cînd majoritatea lor au deja 3 copii (neinfecțati); pînă să moară de efectele SIDA, femeia va mai da naștere la 2-3-4 copii, dintre care cel puțin unul va fi neinfecțat și va supraviețui mamei sale.

În genere, o viață de om este relativ ieftină în Africa, din mai multe motive: (1) creșterea unui copil (și a încă unuia etc.) nu este o problemă, investiția părinților în educația copiilor fiind minimă; în plus, există o enormă disponibilitate de forță de muncă ieftină, însoțită în rîndul femeilor (în Africa e ca în Europa secolului al XIX-lea; slujbele sigure, dar prost plătite, poșta, telefoane, învățămînt primar etc. — sînt ocupate de bărbați, femeile fiind "casnice", ceea ce se traduce în a sta în condiții mizerabile la țară, departe de bărbatul ce lucrează sau caută de lucru la oraș, și ocupîndu-se cu creșterea copiilor și cu supraviețuirea; (2) SIDA; (3) numeroase războaie civile, pe bază tribală sau de clan; (4) durata medie a vieții este asemănătoare celeia din Europa secolului al XIX-lea; (5) mortalitate infantilă ridicată (Nigeria înregistrează 167 de morți la o mie de nașteri, în vreme ce Mexico doar 49); (6) bolile, adăugate lipsei de medici și imposibilității de a respecta, în zonele rurale sau în cele de la marginea marilor orașe, cele mai elementare norme de igienă; (7) specificul ideologiilor dominante: (a) credințele în spirite, precum și practicile magice, încurajează un anumit fatalism "mioritic", și (b) felurile militantisme (socialism, panafricanism etc.) au hipostaziat "jertfa", neînsemnătatea individului față de "cauza"; (8) trecutul sclavaj și moștenirea perioadei coloniale.

SIDA este o boală cu tîlc, aproape filosoficească, legînd în mod direct Erosul de Thanatos; ea atinge cel mai important sector al populației dintr-o țară subdezvoltată, cel al forței de muncă activă și al clasei mijlocii în formare (dar și copiii de pînă la 5 ani), aruncînd greul asupra "bătrînilor" (în Africa, o femeie de nici 50 de ani este uzată de muncă și de atîtea nașteri, și are, de multe ori, strănepoti...). Unii moralisti sînt de părere că SIDA e un fel de pedeapsă pentru homosexualitate și droguri (în Europa și America de Nord) sau pentru promiscuitate (în Africa, Caraibe sau getto-urile americane); în orice caz, SIDA nu-i doar o altă boală transmisă pe cale sexuală, ca sifilisul (după începutul secolului al XVI-lea), ori ca tuberculoza, lepra, ciurma

sau gripa. SIDA e o boală complicată și, adesea, paradoxală, iar cei care ar dori, pur și simplu, un "vaccin" contra ei o trivializează nepermis. Cum nepermis este și simplismul celei mai răspîndite "explicații" în Africa a apariției noului virus: SIDA ar fi rezultatul conspirației albilor pentru a-i distruge pe negri, iar în particular CIA nu numai că ar fi produs, în laboratoarele sale, virusul cu pricina, dar l-ar fi și răspîndit în Africa; evident, de cealaltă parte a Atlanticului (ori în Europa) există o altă "explicație", nu mai puțin simplistă: negrii din Africa Centrală au luat virusul de la maimuțele cu care aveau (și au în continuare) relații sexuale. Din această dilemă nu putem ieși, iar a rămîne blocați în ea este semnul abordării celei mai superficiale.

Ceea ce caracterizează Africa, printre altele, este un imens potențial conservator; problema acestui conservatorism este că el implică păstrarea unor structuri economice, sociale, familiale și ideologice ce nu pot garanta, în cel mai bun caz, decât menținerea stării actuale de înapoiere "multilateral dezvoltată", iar nicidecum oferirea soluțiilor viabile pentru prinderea trenului creșterii, cum au reușit țările est-asiatice și cum, tot mai mult, reușesc țările latino-americane. În *Kulturschichte Africas* (ediția I-a în 1933), Leo Frobenius remarcă faptul că specificul african este dominat, în esență, de o anumită rigiditate ("Popoarele Africii sînt voioase, locvace, însuflețite de bucuria de a trăi. Totuși, stilul prin care se exprimă, bogăția lor sufletească este serios și aspru, astăzi, ca și în vremurile demult trecute."), care a contribuit, poate, la succesul african al unor fundamentalisti ca Mao Tse-Dun, Fidel Castro sau Kim Ir Sen, iar într-un viitor previzibil poate contribuie la răspîndirea în Africa a unor forme puritane de islam.

Pe scurt, Africa are preponderent o cultură de tip colonial (sau, mai politicos spus, provincial), în care accesul la o veritabilă viață culturală este unul mediat de fostele metropole (iar în ceea ce privește cultura de masă, ea se găsește, ca peste tot, în directă prelungire a celei americane).

Rigidități, anacronisme, inerție

Pentru destule țări africane, capitalismul nu înseamnă altceva decît amestec străin în treburile interne ale unui stat independent și suveran, investițiile străine sînt de temut deoarece "străinii vor să ne cumpere țara", iar succesul antreprenorial este doar o formă a exploatarei omului de către om; în virtutea inerției, "realizările" din fosta Uniune Sovietică (sau cele din Cuba, Coreea de Nord etc.) sînt ținute încă la mare preț, iar neocolonialismul de tip sovietic (inclusiv cu prezenta trupelor străine pe teritoriul național) este considerat drept ceva acceptabil. Cubanezii ce au luptat în Angola, nord-coreenii — în Zimbabwe, cubanezii și est-germanii — în Katanga s.a.m.d. sînt încă lăudați pentru spiritul lor internaționalist.

Această rigiditate, conducînd la anacronisme și chiar gafe, reprezintă ceva foarte stînjent pentru segmentele liberale ale mass-media și opiniei publice occidentale; pe piața nord-americană, de pildă, este foarte greu să vinzi o imagine favorabilă a Congresului Național African, din cauza poziției proeminente a Partidului Comunist în cadrul acestei organizații-umbrelă. Cînd a fost asasinat Chris Hani, șeful comunistilor din R.S.A., el a fost prezentat de cele mai importante rețele de televiziune din S.U.A. (dar și de *New York Times* și *Washington Post*) doar ca "un proeminent lider al majorității de culoare", iar steagurile roșii, cu seceră și ciocanul, precum și sloganurile rasiste, îndemnînd la violență împotriva populației albe, au fost evitate, pe cît s-a putut, din clipurile acoperind înmormîntarea.

Rigiditatea și inerția contribuie decisiv la faptul că provincialismul cultural african este nu numai atotputernic, dar și multumit de sine. Nu se tipăresc cărțile fundamentale ale umanității, nu se fac traduceri (Goethe sau Tolstoi, Hölderlin sau Cervantes, Dante sau Dostoievski — dar și Marx sau Lenin —

sînt de negăsit în librăriile africane), în schimb, cîte un obscur premiu interafrican sau regional capătă proporții homerice (doar pentru cîteva zile, desigur). Afirmarea limbilor băștinașe a însemnat numai intrarea lor la nivelul administrației, al școlilor elementare și al unei literaturi foarte de consum (pe plan foarte local, pentru satisfacerea nevoii de divertisment a acelor ce cunosc acea limbă și își pot permite să cumpere cartea respectivă). Există numeroși și remarcabili intelectuali africani, mulți cu studii făcute la Oxford, Cambridge, Sorbona sau Harvard, dar ei nu s-au apucat să traducă pe Platon sau Vico, Homer sau Kant, Aristotel sau Freud, Sofocle sau Dante, Hegel sau Kafka, Marx sau Thomas Mann, Proust sau Heidegger, ci au devenit fie miniștri, fie s-au mutat pe păsuni mai înverzite (în ordine: R.S.A., S.U.A., Marea Britanie, Franța etc.).

Ce-i de făcut? Nu-i prea dificil de "trasat sarcini" și de dat "indicații prețioase"; adevărata problemă constă în realismul opțiunilor pe care Africa le are înaintea sa. Pesimistii, scepticii sau cinicii par să fi avut dreptate, pînă acum; în ceea ce privește destinul african; iar cea mai descurajatoare și mai devastatoare teorie despre Africa este cea rasistă. În rezumat, ea ar putea fi astfel prezentată: Africa sub-sahariană este sortită să fie rușinea lumii și tărîmul privilegiat al foametei, molimelor și războaielor civile nu din pricina resurselor naturale (dimpotrivă, față de Asia de Est — Japonia, Coreea de Sud etc. —, toate țările africane sînt potențial bogate, din acest punct de vedere), nu din pricina trecutului colonial (Anglia a fost o colonie romană, peninsula italică o colonie greacă, Norvegia a fost o colonie suedeză, iar S.U.A. — una anglo-franco-spaniolă), nu din pricina fostului război rece (tigrii est-asiatici s-au lansat și au început să prospere pe fundalul confruntării dintre superputeri), nu din pricina lipsei de regim politic democratic etc., ci numai și numai pentru că locuitorii majoritari ai acestei părți de lume sînt de rasă neagră. Negri fiind, ei ar fi esențialmente incapabili de muncă perseverentă, autoimpusă, după cum ar fi incapabili să se autoadministreze (lipsindu-le capacitatea de a planui și de a accepta astăzi sacrificii pentru ca poimîine copiii lor s-o ducă mai bine — o condiție prealabilă ar fi să producă mai puțini copii...), de progres economic și tehnologic ("Cîți negri sînt în istoria matematicilor? Dar a fizicii? Dar a chimiei?"), după cum incapabili ar fi negrii de creație culturală majoră (eventual, recunoscîndu-li-se, condescendent, oarece merite în industria divertismentului și în sport) — "Cîți negri sînt în istoria filosofiei? Dar în cea a muzicii serioase? Dar în cea a picturii? Dar în cea a literaturii, liga majoră, acolo unde stau Homer, Shakespeare, Goethe sau Tolstoi?"; de asemenea, negrii ar fi funcționalmente incapabili să depășească tribalismul și mentalitatea de ghetto sau să accepte o structură a familiei care să favorizeze muncă și acumularea (ca opuse destrucției și degradării) și, prin aceasta, progresul economic și social.

Problema responsabilității

Principalele argumente ale teoriei rasiste sînt (a) invocarea (unilaterală) a istoriei africane de pînă acum și (b) situația economică, socială, culturală și familială a majorității negrilor aflați pe alte continente, și mai cu seamă în S.U.A., Caraibe, America Latină, dar și în Marea Britanie, Franța etc.

Potrivit acestei teorii rasiste, Africa n-a creat nimic, iar ceea ce există acum a fost adus din afara ei (în 1992, într-un interviu, fostul premier al Rhodesiei de Sud, Ian Smith, sublinia faptul că, pînă la venirea englezilor în Sudul Africii, băștinașii nu cunoșteau nici măcar roata... — ceea ce-i adevărat, dar nu-i întreaga poveste); rafinată artă benineză ar fi de sorginte portugheză (deși zona cădea mai degrabă sub influența arabilor...), iar ținele zimbabwene nu pot fi decît... feniciene s.a.m.d. Reacția "neoracistă", negînd orice influență

neaffricană, n-a întîrziat să apară, după 1960: civilizația Egiptului antic fiind geograficește africană, trebuie să fi fost produsă de negri (cf. *Atena neagră*), iar Homer sau Shakespeare, Bach sau Flaubert, Rembrandt sau Kant n-ar fi "relevanți" pentru negri, căci acești mari creatori sînt "bărbați-albi-morți"; Winnie Mandela sau Bob Marley sînt însă O.K.

Și, totuși, ce-i de făcut? O revoluție "de jos" este prea puțin probabilă, iar dacă ea s-ar produce, este mai mult decît sigur că nu ar rezolva problema. Singura posibilitate pe care o întrevăd este asumarea unor noi responsabilități de către elitele africane, mai cu seamă de către noii lideri politici. În Africa este foarte răspîndită ideea și atitudinea potrivit căreia cineva (Natura, Dumnezeu, Statul, Partidul, Președintele, mai nou și O.N.U.) trebuie să aibă grijă de "supuși", să le dea, să le asigure etc.; o situație asemănătoare se întîlnește în Europa de Răsărit și în fosta Uniune Sovietică. Din motive ideologice și practice — politice, liderii africani de pînă acum s-au complăcut (la fel au făcut liderii est-europeni sau sovietici) în cultivarea acestei atitudini, care a devenit baza socio-psihologică a păstrării și întăririi puterii politice (și a celei economice, derivată din deținerea puterii politice). Este foarte greu să fii optimist cu privire la Africa, dar dacă există o șansă ca secolul al XXI-lea să însemne începutul intrării Africii în lume, atunci ea nu poate veni decît dinspre elita politică și intelectuală africană; construirea unei societăți civile, întemeiată pe muncă, disciplină și acumulare, este, practic, singura speranță. Pentru aceasta, clasa de mijloc africană (apartinînd de regulă sectorului public) va trebui să se arate mai puțin dedicată consumului de bunuri de lux (după principiul: "Slujbă cu secretară, șofer și aer condiționat, Mercedes Benz alb și Rolex de aur — repede!"), ceea ce înseamnă să reziste ispitelor la care este supusă orice birocrație. Ceea ce este foarte greu, dar perfect posibil.

Străinătatea, țările bogate adică, vor ajuta Africa, și nu din excesive porniri altruiste; chestiunea este ca ajutorul (plus investițiile reale de capital) să folosească Africii, nu să conducă la îngroșarea cîtorva conturi private la bănci din Elveția sau Bahamas. Și aici, iarăși, responsabilitatea elitei africane este foarte mare. Desigur, s-ar putea scrie *Iliade* întregi despre rolul prostiei omenești în configurarea aliniamenților politico-economice africane (sau ex-sovietice, sau est-europene, sau sud-americane etc.), dar cred că se cuvine să considerăm că prostia (ca și deșteptăciunea, frumusețea, urîtenia, hărnicia, lenea, răutatea, bunătatea s.a.m.d.) este relativ uniform repartizată pe suprafața planetei noastre, și că, deci, șansa ca unii membri ai elitelor africane să caute căi de ieșire din fundătura actuală, dînd dovadă de imaginație politică și impunînd, "de sus", o veritabilă revoluție, de inserție a Africii (sau măcar a unor părți ale ei) în comunitatea internațională și în economia mondială, este o șansă reală. Timpul scadenței a sosit, ba este chiar depășit; rafînd de mai multe ori startul, liderii africani trebuie să știe că, acum, prinderea trenului dezvoltării este mult mai dificilă decît în anii '60, '70 și '80, dar că mîine s-ar putea să fie prea tîrziu. Nu mai există ce scadențe să fie amînite, căci toate popoarele Africii plătesc acum, prin suferințe, miopia conducătorilor lor.

Finalmente, problema actuală a Africii este imperativul libertății reale: să-și asume responsabilitatea și vina, și să-și caute un loc al ei în lumea cea adevărată. □

DAN OPRESCU (born in 1951, in Bucharest). He studied Philosophy and took a Ph. D. in Philosophy at the University of Bucharest. A founding member of the Group for Social Dialogue, he studied at Oxford, England and now he lives in Harare, Zimbabwe.

La sfat cu Moscova

PAUL BLENDEA

Duminică 6 martie a.c. a avut loc în Basarabia (Republica Moldova) un "sondaj sociologic" intitulat "La sfat cu poporul". Cetățenii cu drept de vot au fost chemați la urne pentru a răspunde cu "da" sau "nu" la întrebarea "Sînteți pentru ca Republica Moldova să se dezvolte ca stat independent și unitar în frontierele de la data suveranității ei, 23 iunie 1990, să promoveze o politică de neutralitate, să întretină relații de colaborare reciproc avantajoase cu toate țările lumii, să garanteze tuturor cetățenilor săi drepturi egale conform normelor de drept internațional? Răspundeți prin da sau nu". Potrivit cotidianului *Evenimentul zilei* de marți 8 martie 1994, s-au prezentat la urne peste 66% din cetățenii cu drept de vot. Dintre aceștia, 90% au răspuns prin "da" la întrebare. În timp ce Transnistria a boicotat sondajul, președintele Mircea Snegur a anunțat că l-ar putea transforma printr-un decret prezidențial retroactiv în referendum.

Orice sociolog știe că sondajul este o tehnică ce permite să se facă observații statistice asupra unei *fracțiuni reprezentative* dintr-un ansamblu dat. Despre ce fel de sondaj poate fi vorba atunci cînd sînt chemați la urne toți cetățenii cu drept de vot? Dar nici cu un referendum nu avem de-a face. Un referendum este o consultare a cetățenilor chemați să se pronunțe prin "da" sau "nu" asupra unei probleme importante pentru statul respectiv. Pentru ca un referendum să se încadreze în limitele legalității trebuie ca cetățenii să fie informați corect în privința scopului prezentării la urne și să se supună la vot o singură problemă. Dacă se supun la vot două sau mai multe probleme, cetățenii care au opțiuni diferite, în funcție de problemă, vor fi puși în imposibilitate să-și dea votul. Autoritățile de la Chișinău au solicitat un singur răspuns pentru *cinci* probleme și anume: suveranitatea statală, frontierele, neutralitatea, relațiile cu alte state și relațiile dintre majoritate (români) și minoritățile etnice.

Cotidianul *România Liberă* din 8 martie 1994 reproduce atât argumentele pro- "sondaj" expuse de autoritățile din Basarabia, precum și poziția Ministerului Afacerilor Externe al României.

Autoritățile basarabene susțin că "sondajul" este necesar pentru stabilizarea "situației social-politice și economice, creării condițiilor favorabile pentru consolidarea independenței Republicii Moldova și asigurarea integrității ei teritoriale". Independența Basarabiei se poate consolida numai prin retragerea armatei rusești.

În privința integrității teritoriale putem spune că ea a fost compromisă definitiv în urma pierderii războiului din Transnistria. Ca dovadă, rusofonii transnistreni au boicotat "sondajul". Ministerul Afacerilor Externe al României a dat un comunicat în care se susține că "Pentru noi este numai un exercițiu de sondare a opiniei publice... România va continua să sprijine consolidarea independenței Republicii Moldova, și va acționa pentru integrarea economică a celor două state românești și consolidarea spațiului cultural și spiritual comun". Aceasta înseamnă că autoritățile de la București nu vor recunoaște transformarea peste noapte, prin decret prezidențial, a unui "sondaj" în referendum.

Prin acest așa-zis sondaj autoritățile din Basarabia doresc să-și consolideze legitimitatea deținerii puterii pentru ca la adăpostul ei să continue politica promovată. Nu întîmplător, una din temele "sondajului" este neutralitatea. Acesta este un termen din vocabularul politic al Rusiei care, atunci cînd nu a putut să ocupe o țară, a transformat-o într-un stat "neutr", adică un stat condus de oamenii ei. Cînd Moscova vorbește de un stat vecin neutr înțelege un stat care face politica ei. Credem că acest pseudosondaj a fost inițiat de conducătorii basarabeni în urma indicațiilor primite de la Kremlin și că, în loc să stea la sfat cu poporul, domnul Snegur și colaboratorii săi au stat la sfat cu Moscova.

SEMNAL

MAX WEBER

**Etica protestantă și
spiritul capitalismului**

traducere de Ihor Lemnij, seria
"Sociologie", București,
Humanitas, 1993, p. 278,
2200 lei.

Una dintre cele mai influente
cărți de politologie din lume,
apărută în România la mai bine
de 70 de ani de la prima ediție.

SILVIU BRUCAN
**Îndreptar-dicționar de
politologie**

ediție îngrijită de D. Petre cu ar-
ticole demonstrative de:
Octavian Andronic, Ion Cristoiu,
Andrei Pleșu, Dumitru Tinu,
București, Nemira, 1993, p. 300,
1500 lei.

Volumul constituie o antolo-
gie a articolelor publicate de
autor în presa post-revoluționară,
îmreună cu scurte repere bibli-
ografice și terminologice.

Experiments
Annual Bulletin of the
Workshop for Anthropology
& Communication
published by the WAC, Volume
1, 1993, p.134.

Volum colectiv cuprinzând
eseuri și rapoarte de activitate ale
unor experimentați cercetători
din Miercurea Ciuc, privind
relațiile interetnice din Transil-
vania, dezvoltarea societății
civile și istoria contemporană a
mentalităților.

Rugăm editurile ce lansează volume
cu tematică politică, politologică, is-
torică să trimită semnale pe adresa
redacției pentru a le face astfel cu-
noscute în țară și străinătate.

SEMNAL

Zvonul. Mit și realitate

Zvonul este, conform subtitlului
cărții *Zvonurile* de Jean Noel Kapferer*,
apărută în 1993 la Editura Humanitas
"cel mai vechi mijloc de informare din
lume".

Recunoscându-i atât prolificitatea, cât
mai ales complexitatea și caracterul alu-
necos, Jean Noel Kapferer, profesor la
Școala de Înalte Studii Comerciale de la
Paris și președinte al Fundației pentru
Studiul și Informația asupra Zvonurilor,
cunoscut pentru cercetările sale privind
comunicarea, imaginile și publicitatea,
autor a numeroase studii, articole și
cărți, cum ar fi *Căile Persuasiunii și Co-
pilul și Publicitate*, ne propune prin a-
ceastă carte-eseu să pătrundem în uni-
versul complex al zvonului și mai ales
al tipurilor de lumi pe care el le creează.

În capitolul introductiv al cărții au-
torul nu încearcă să propună o definiție
a zvonului trecând în revistă diferitele
definiții date de Knap Allport, Postman
Peterson și Crist, ci evidențiază carac-
terul complex al fenomenului reflectat
în caracterul incomplet al definițiilor.
Tot aici se combate ideea definirii
zvonului doar ca informație falsă, nefă-
când nici o referire la veridicitatea infor-
mației.

Originea și reverberațiile în social
ale zvonului este dată, după Kapferer,
de sociologul american T. Shabitz:
"Zvonurile sînt știri improvizate
rezultând în urma unui proces de delib-
erare colectivă". El este în același timp
un proces de dispersare a informației și
un proces de interpretare și comentare.
Zvonul este "bursa neagră a informa-
ției", conform lui Kapferer.

Partea I a lucrării, intitulată "Viața și
moartea zvonurilor", începe prin
prezentarea unor exemple de inter-
pretare surprinzătoare, care au dat
naștere la zvonuri: discursul experților,
confidențele, un fapt îngrijorător, o
mărturie, închipuiri, mituri, o
neînțelegere și nu în ultimul rînd manipu-
larea. În aceste condiții, zvonul este
considerat a fi și un mijloc de coeziune
și selecție socială: "Este adevărat ceea
ce înțelegerea colectivă consideră
adevărat". "Zvonul este mijlocul prin
care grupul ne comunică ce anume tre-
buie să credem dacă dorim în continuare
să facem parte din el."

Credibilitatea zvonului, el însuși fi-
ind un amestec de relevanță și ambigui-
tate, este dată la rîndul ei de apropierea
de sursă și fiabilitatea ei. Un alt element
ce conferă credibilitate unui zvon este
sistemul de referință folosit de fiecare
pentru a-l evalua. În aceeași ordine de
idei, conform lui Jean Noel Kapferer,
fiecare zvon își are publicul lui; ba mai
mult decît atât, un zvon poate căpăta un
caracter de perenitate, fiind reactualizat
la distanță de generații de memoria
colectivă.

Partea a II-a a cărții se ocupă de in-
terpretarea zvonului. Profesorul francez
ne reamintește faptul că "adeșori nu
există nici un adevăr inițial. Zvonul este
rezultatul unui proces constructiv. Aflați
în fața unui eveniment ambiguu, mem-
brii unui grup încep să-și bată capul
împreună pentru a defini în mod satis-
făcător realitatea". Mesajul emis de
zvon, care merge la esență, este constru-
it pe simplificare și adăugare de noi de-
talii. Zvonul actualizează totul și com-
primă timpul trecut; cu cît mesajul este
mai complex și mai ambiguu, cu atît se
va putea constata o evoluție a sa.

Fidelitatea față de conținut depinde,
în primul rînd, de tipul implicării publi-
cului în mesaj, rațională sau afectivă.
Zvonul constituie, printre altele, și un
instrument ideal de observație a struc-
turii de adîncime, a opiniei pe cale de a
se cristaliza. În cazul Franței, autorul a
identificat următoarele teme: problema
străinului, teama pentru copii, pierderea
puterii de către adulți, obsesia sănătății
și întoarcerea la sălbăcie.

Partea a III-a a lucrării se ocupă de
folosirea zvonurilor în diferite domenii,
cum ar fi: cel criminalistic, în *show bu-
siness*, *marketing*, în domeniul financiar
și politic. În domeniul *show business*-
ului, caracteristică este dorința de a
poseda o bucată din idol. "Starul nu-și
posedă publicul", relația este inversă.
Starul are îndatoriri față de acesta; nu
este ușor să rămîi starul lui. Mitul tre-
buie menținut. La birou, zvonul joacă
rolul unui barometru al stării de spirit și
perspectivelor diferitelor cariere de la
cel mai mic la cel mai mare. În cazul
zvonurilor financiare, folosite cu abili-
tate, ele pot face diferența între un om
obișnuit și un milionar.

Kapferer consideră faptul că "La Îns-
titutul de Studii Politice nu există nici
un curs despre zvonuri" o greșală
politică, zvonul fiind "o contraputere".
Cercetătorul francez identifică, ca ur-
mare a analizei zvonurilor politice, șapte
teme ce revin permanent, "cele șapte
păcate capitale ale zvonului": 1. tema
mîinii ascunse, a puterii oculte, a soci-
etății secrete care trage sforile puterii; 2.
acordul secret, tema "ce decurge din
mitul teatrului, pe scenă candidații se
ceartă și se insultă, în culise toată lumea
știe, stau la masă împreună și frecven-
tează aceleași adunări". Următoarele
teme sînt banii, sănătatea și sexul. Cea
de-a șasea temă este cea a limbajului
dublu: "adevăratele intenții ale omului
politic s-ar afla în opoziție cu
declarațiile sale publice. A șaptea temă
este imigrația.

Partea a IV-a și ultima a lucrării se
ocupă de problema delicată a înăbușirii
zvonului și a dezmințirii. Analizînd di-
feritele metode și abordări în efortul de
combateră a zvonului, cum ar fi:
tăcerea, concentrarea, publicitatea, de-
vierea țintelor, "demonstrează că odată
create impresiile și sentimentele noastre
devin aproape independente de faptele
care le-au creat, negarea faptelor
neputînd să le elimine". În concluzie, ne
este propusă următoarea clasificare a
zvonurilor: a) după apariție – spontană
sau deliberată; b) după sursă – un eveni-
ment, un detaliu, imaginație pură.

Putem spune deci că, deși "zvonul
este seducător pentru că oferă ocazia de
a înțelege mai bine lumea, printr-o sim-
plificare substanțială și prin aflarea unei
ordini adecvate", tocmai de aceea cartea
lui Jean Noel Kapferer este utilă, fără să
fie spectaculoasă. Ea este însă o lectură
obligatorie pentru toți "manipulatorii"
de opinie publică, ziariști și specialiști
în mass media, și mai ales pentru politi-
cieni și analiști, care pot astfel înțelege
mai bine punctele sensibile și mutațiile
de adîncime ce se petrec în mentalul
colectiv și individual al celor ce cărora
le adresează mesajul lor.

Bogdan POPESCU NECȘEȘTI

*) Jean Noel Kapferer, *Zvonurile, Cel mai
vechi mijloc de informare din lume*, București,
Editura Humanitas, Seria Sociologie, prefată de
Septimiu Chelcea, traducere de Marina Vazaca.

În căutarea
relevanței economice

Recent a apărut la noi, în traducere, o antologie de texte de
filosofie a științei economice*. Prin mijlocirea ei, studenții
care frecventează cursuri de științe economice și de filosofia
științei, filosofii de profesie, economiști și specialiști în alte
științe sociale, precum și cetățenii obișnuiți au posibilitatea să
cunoască o bună parte dintre cele mai reprezentative reflecții
asupra naturii, obiectului, obiectivelor și instrumentarului
metodologic ale științei economice, reflecții care au fost vehi-
culate în țări ale Europei occidentale și în Statele Unite ale
Americii în decursul unui secol și jumătate.

Antologia, după o *Introducere*, menită să pună în temă pe
cititor cu problematica filosofiei științei, a științei economice și
a metodologiei științei economice, conține cinci părți: I. *Discuții clasice* (cuprinzînd texte de-ale lui J.St. Mill, J.N. Keynes, M. Weber, I. Robbins, F. Knight, K. Marx și T. Veblen); II. *Pozitivismul și metodologia economică* (cu con-
tribuții aparținînd lui T.W. Hutchison, F. Machlup, M. Friedman și A. Simon); III. *Ideologie și valori* (unde se in-
serează contribuții de-ale lui G. Myrdal, J. Schumpeter și K. Klappholz); IV. *Probleme și perspective metodologice speciale*
(sub pana lui J. Marschak, J.M. Keynes, L.M. Lachmann și W. Dugger) și V. *Noi orientări filozofice* (conținînd texte ale lui
A. Rosenberg, D.M. Hausman și M. Blaug corelative sesizării
de noi piste de abordare în filosofia științei economice).

Desigur, s-ar putea obiecta editorului american că n-a an-

tologat și alte contribuții europene în materie ca, de exemplu,
cele ale lui J. Rueff din studiul *Des sciences physiques aux sci-
ences morales. Introduction à l'étude de la morale et de
l'économie politique rationnelles* (Paris, 1922) sau cele ale lui
M. Carreras y Gonzales din *Philosophie de la science
économique* (Madrid-Paris, 1881); de asemenea, s-ar putea
obiecta și absența contribuțiilor asiatică, africane și sud-ameri-
cane. Dar aceste obiecții nu afectează decisiv valoarea incon-
testabilă a antologiei. De altfel, editorul însuși a indicat nu-
meroase omisiuni pe care le-a realizat conștient, ceea ce denotă
că s-a străduit să includă, pe cît posibil, majoritatea textelor
afît simptomatice cît și fundamentale.

Filosofia științei economice este o disciplină filosofică
aflată încă în curs de edificare. Demersul de pe pozițiile ei are
o tentă epistemologică, ca și o tentă logic-aplicativă,
metodologică. Deși acest demers este practicat de peste un
secol și jumătate, el s-a intensificat considerabil în ultima
vreme și nu în mod întîmplător, după cum, de altfel, a observat
și D.M. Hausman.

În primul rînd, știința economică se confruntă acum cu o
lipsă de relevanță, ceea ce se dezvoltă îndeosebi în lacunele
de predicție a marilor procese economice perturbatoare și într-o
scădere sau aneantizare a aplicabilității practice a unor teorii.
În legătură cu acest fenomen s-a vorbit și se vorbește de multă
vreme de o nouă criză a științei economice. Omenirea, după o

expresie economic-gazetărească, se află "în căutarea unui nou Keynes".

În al doilea rând, asistăm la o atracție din partea slujitorilor filosofiei științei față de știința economică, fiindcă se crede că teoria economică este modelul pe care ar trebui să-l urmeze toți specialiștii în științele sociale; chestiunile epistemologice și metodologice privind știința economică dobândesc astfel semnificații care depășesc granițele acestei științe.

În concordanță cu chestiunile care preocupă în general filosofia științei, și pentru filosofia științei economice capătă un caracter acut răspunsurile la o serie de întrebări precum acestea: Care este domeniul și care sînt obiectivele științei economice? În ce constă explicația științifică de ordin economic? Ce este o teorie economică? Dar o lege economică? Ce relație există între acestea? Cum se edifică teoriile economice și cum se descoperă legile economice? În ce relație se află enunțurile teoretice cu observația și cu experimentarea? Cum testăm și confirmăm sau infirmăm teoriile sau legile economice? Există similitudini copleșitoare sau deosebiri tranșante între studiul naturii și studiul economiei? Cum se conturează caracterul istoric al răspunsurilor la chestiunile de mai sus de-a lungul evoluției științei economice?

Extrasele din studiile lui J.St. Mill, J.N. Keynes, L. Robbins și M. Friedman sînt cele mai reprezentative pentru vastul chestionar metodologic și epistemologic la care răspund. Un mare număr de texte, de-ale lui K. Marx, J. Schumpeter, G. Myrdal și alții conțin reflecții ancorate în zona relației dintre ideologie și știința economică: corelativ oarecum este prezentă și reflecția asupra devaluării (Wertfrei), scumpă a devalorizării pozitive (Wertfrei) (printre care s-a numărat și celebra economistă engleză Joan Robinson, care a glosat-o în a sa *Economic Philosophy*) și demnă de luat în considerare măcar ca moment metodologic spre a nu se contracara acederea la veracitate. Întrucît știința economică a fost integrată de către unii autori în rîndul "științelor acțiunii", o valoare aparte capătă reproducerea studiului lui F. Knight, *Valoare și pret*. Interesantă este și abordarea științei economice din perspectiva cercetării științifice, spre a descoperi eventuala constituire, prin factorii acestei ramuri de activitate, a matricelor teoriilor economice. La toate acestea se adaugă un mare număr de reflecții, cu caracter epistemologic îndeosebi, axate pe probleme specifice, precum limitele teoriei utilității marginalelor (T. Veblen), construcția de modele economice și econometria (J.M. Keynes) etc.

Nu trebuie să ne așteptăm să găsim în studiile antologate niște rețete privind creativitatea în domeniul științei economice. Procesul acesta este prea complex și, statistic vorbind, s-a dovedit că momentele spontane s-au manifestat ca determinante în crearea de noi teorii economice pertinente, deci în asigurarea progresului științei economice. Cine vrea însă să-și însușească în mod critic sau să slujească temeinic știința economică și progresul ei nu se poate însă lipsi de lărgirea în considerare a reflecțiilor epistemologice și metodologice selectate de D.M. Hausman.

Virgil IONESCU

*. *Filozofia științei economice. Antologie.* Editată de Daniel M. Hausman, traducere de Dorin Stanciu, HUMANITAS, București, 1993, 370 p. Lei 3.500 (Seria Economie).

Barbarii în agora*

1930. Ortega Y Gasset revine la Cătedra de Metafizică a Universității din Madrid. Căderea dictaturii militare a generalului Primo de Rivera îi permite vechiului opozant să-și afirme profesiunea de credință republicană. În 1931, odată cu instaurarea celei de-a doua republici, filosoful spaniol se aruncă în viața politică, ca deputat din partea "Grupării în serviciul Republicii" pe care o fondase.

Anul apariției *Revoltei maselor* ofereea deci, cel puțin pentru Spania, perspectiva democratizării și a liberalizării. Însă contextul istoric și realitatea socială europeană, pe care se bazează discursul filosofico-sociologic al lui Ortega Y Gasset, anulează speranța într-o reală transformare a Spaniei, a Europei. De altfel, "teza" cărții, reflectînd diagnosticul autorului, nu e deloc optimistă: "Lumea suferă azi de o gravă demoralizare care se manifestă, printre alte simptome, printr-o nemăsurată revoltă a maselor și își are obârșia în demoralizarea Europei" (pag. 198). Iar cele două părți ale eseului propriu-zis vor analiza, programatic, simptomul ("Revolta maselor") și cauza ("Cine comandă în lume?"), caracteristici determinante pentru "adeverata chestiune": "Europa a rămas fără morală". Europa este de fapt subiectul major al nelineștilor, al căutărilor, al temerilor și al proiectelor de viitor etalate pe rînd în această carte care, încă din titlu, concentrează atenția cititorului către marele pericol care amenință continentul: înaintarea inexorabilă a omului-masă. Pentru a atenua polarizarea accentuată a discursului său asupra construcției teoretice a noului tip de om și a explicării avansului său istoric, Ortega Y Gasset răspunde la nevoia unei reechilibrări tematice prin "Prologul pentru francezi" și "Epilogul pentru englezi". Dacă în aceste adaosuri ulterioare (1937, 1938) amenințarea masei se estompează, Ortega repune problema în contextul ei inițial. Europa între concept și realitate, între istorie și prezent, Europa națiunilor și a statelor, instituțiile și societatea ei, temeliile și pilonii construcției europene, toate acestea sînt panoramate aici, multe din intuițiile și răspunsurile filosofului spaniol, adesea profetice, interesînd în mare măsură cititorul de azi.

Prima parte a cărții urmărește, în geneza și manifestările ei, "revolta maselor". Metafizica socială pe care o practică Ortega Y Gasset decelează o schemă de funcții sociale în care deținătorii lor uzuali deviază de la comportamentul normal într-un context istoric favorabil. Despre ce este vorba? Societatea, în concepția lui Ortega, este "unitatea dinamică a doi factori: minoritățile și masele", distincția lor nefiind una de clasa socială, ci de posibilitate de răspuns, pe baza unui fundament existențial diferit, la anumite funcții sociale (elaborarea de produse artistice, conducerea societății și decizia politică). Complexitatea acestor activități speciale impune folosirea unor persoane cu înzestrări speciale, "calificate" pentru exercitarea acestor funcții. Cum această calificare cere un humus psihologic deosebit pentru a susține efortul considerabil de pregătire, ea extrage puțini indivizi ("minoritatea") din indiferențierea unui tip generic de om care, repetat înfinit, constituia masa. Omul calificat, sinteză a minorității responsabile, se opune astfel omului-masă, paradigma metafizică a indivizilor incapabili de a ieși din norma mulțimii, străini de nelinești, de eforturi spirituale, de asumarea conștientă a propriului destin.

Noutatea tragică a secolului nostru nu constă în apariția acestui om-masă. Nici măcar dorința lui de a accede la formele superioare de viață ale minorității nu este particulară acestui secol. Cu totul nou și

neasteptat, deși în fapt îndelung pregătit, este răspunsul "vital", de acțiune, la această dorință. Dacă, cu secole în urmă, omul-masă era conștient că pentru a-și transgresa orizontul ontologic trebuia să facă un efort irealizabil în condiția sa inferioară, astăzi, omul-masă a abandonat vechile scrupule care-i paralizau ascensiunea. El invadează pozițiile sociale ale minorității calificate, asumîndu-și, fără a avea pregătirea necesară, activitățile și responsabilitățile proprii odinioară celor puțini. În plus, două dintre caracteristicile acestei "revolte" conțin în ele germenii primejdiilor ulterioare. Mai întîi, ascensiunea maselor la conducerea treburilor sociale nu este gratuită și spontană; ea este justificată de ideologii care o prezintă ca inevitabilă în ordine istorică, preludiu, chiar, al sfîrșitului istoriei. Apoi, că trecerea în prim-planul social nu se mai face în numele înzestrărilor și al calităților ce defineau acest plan; dimpotrivă, omul-masă aduce cu el aici, impunînd-o ca normă, ceea ce, în mod fundamental, îl caracterizează: mediocritatea. Norma socială fiind de-acum încolo existența "ca toată lumea", "tot ceea ce este deosebit, excelent, individual și de elită" va fi nimicit sau procustat de către masă.

Ce a făcut posibilă, la început de secol XX, o asemenea invazie a maselor în prim-planul social? "Cresterea nivelului istoric", a componentelor sale științifice, tehnice, demografice, progresul tehnicilor juridice și sociale (în special "forma superioară de viață publică bazată pe democrația liberală și pe creația tehnică") caracterizează o epocă - începutul de secol XX - greu de calificat ca "decadentă". Roade ale unui "timp de plenitudine" (secolul XIX) lipsit de vigilență istorică și dezinteresat de proiectele de viitor, toate aceste creșteri au un beneficiar aproape exclusiv: omul-masă, recunoscut, de altfel, în europeanul anilor '20. Moștenitor lipsit de griji, născut în bogăție și preocupat doar de cheltuirea ei, omul-masă este un "copil răsfățat" care nu mai cunoaște greutățile și impedimentele vremurilor trecute, dar are în plus o conștiință de stăpîn, nici o instanță exterioră neputîndu-l obliga să-și recunoască vreo limită. Civilizația, artefact trudit de secole de încordare omenească, îi apare ca un produs natural, spontan, de care el se folosește fără să dea socoteală, lipsit de conștiința că ea este o prețioasă moștenire a trecutului și că uzufructul ei incumbă o mare responsabilitate în fața generațiilor viitoare.

Iată cum dezinteresul periculos pentru principiile civilizate, refuzul de a aprecia trecutul, de a-i prelua efortul, modelele și normele facilitează, însoțite mai bine zis, impunerea propriilor norme, noi pentru o Europă de esență liberală: omul-masă nu dă explicații, nu are nevoie de adevăr pentru că nu caută să aibă dreptate; ideile sale - adevărata "acumulare de locuri comune" - impunîndu-se printr-o "acțiune directă" în care violența devine primul argument. Lipsa de norme, de respect pentru celălalt - condiții de existență ale oricărei civilizații - caracterizează un tip uman degradat, necivilizat, barbar. Omul-masă nu este altceva decît "un om primitiv ivit pe neașteptate într-o civilizație îmbătrînită" posedînd "instrumente pentru a trăi intens, dar nu și sensibilitate pentru marile îndatoriri istorice". Iată de ce sintagma pe care Ortega Y Gasset o preia de la Rathenau "invazia verticală (istorică n.n.) a barbarilor" mi se pare mai concludentă pentru realitatea istorico-socială analizată de el.

* José Ortega Y Gasset, *Revolta maselor*, București, Editura Humanitas, traducere de COMAN LUPU

SEMNAL

HÉLÈNE CARRÈRE D'ENCAUSSE

Imperiul spulberat. Revolta națiunilor în URSS

în românește de Alina Ungureanu, Editura Remember, Sic Press Group, Seria "Politica la zid", 1993, p. 315, 1499 lei.

HÉLÈNE CARRÈRE D'ENCAUSSE

Triumful națiunilor sau sfîrșitul imperiului sovietic

în românește de Sofia L. Oprescu, Editura Remember, Sic Press Group, Seria "Politica la zid", 1993, p. 315, 1499 lei.

Prognosticele cercetătoarei franceze s-au dovedit a fi impecabile, aducîndu-i autoarei celebritatea mondială. Întîlnirea cu analizele ei va pricinui cu siguranță publicului român dileme și întrebări, la care va putea răspunde doar istoria.

Evreii din România între anii 1940-1944

Volumul I

Legislația antievrească

Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studii evreiești din România, București, Hasefer, 1993, prefată de Șef Rabin dr. Moses Rosen, volum alcătuit de Lya Benjamin, coordonator științific Sergiu Stanciu, p.485, 1.800 lei.

Este cea mai completă culegere de documente privind legile rasiale și ordinele de exterminare a evreilor în timpul celui de-al doilea război mondial.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimită semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate.

SEMNAL

Două concepte de libertate¹

ISAIAH BERLIN

I. A constrânge un om înseamnă a-l priva de libertate – dar liber de ce anume? Aproape toți moralistii au făcut de-a lungul istoriei omeniești elogiul libertății. Precum fericirea sau binele, natura sau realitatea, înțelesul acestui termen este atât de poros încât nici o interpretare nu pare capabilă să reziste. Dar nu îmi propun să discut nici istoricul acestui cuvânt proteiform și nici cele peste două sute de accepțiuni ale lui recenzate de istoricii ideilor. Obiectivul meu se reduce la examinarea a doar două accepțiuni centrale ce au jucat un rol decisiv în istoria oamenilor și, îndrăznesc să afirm, o vor face și de-acum încolo.

Prima din aceste semnificații politice ale libertății (*freedom or liberty*) pe care o voi califica (ca și mulți dintre predecesorii mei) drept “negativă”, este conținută în răspunsul la întrebarea “Care este câmpul în interiorul căruia subiectul – o persoană sau un grup de persoane – este sau ar trebui să fie lăsat să fie, fără interferența altor persoane?”. A doua semnificație, pe care o voi numi semnificația pozitivă, este implicată în răspunsul la întrebarea: “Pe ce sau pe cine se bazează autoritatea care poate obliga pe cineva să facă sau să fie ceva mai curând decât altceva?”. Cele două întrebări sînt, în mod clar, diferite, chiar dacă răspunsurile la ele se pot, parțial, suprapune.

Noțiunea de libertate “negativă”

Sînt liber, se afirmă în general, în măsura în care nimeni nu interferează sfera mea de activitate. În acest sens, libertatea politică nu este decât aria în interiorul căreia un om poate activa fără ca alții să-l împiedice. Dacă alții mă împiedică să fac ceea ce aș fi putut altfel să fac, nu sînt în întregime liber; iar dacă această arie este restrînsă sub o anumită limită, se poate spune că sînt constrîns, sau poate chiar aservit. Constrîngerea, totuși, nu acoperă toate formele de incapacitate. Dacă spun că sînt incapabil să sar zece picioare în sus sau că nu pot citi pentru că sînt orb sau că nu pot înțelege cele mai obscure pasaje din Hegel, ar fi exagerat să afirm că sînt, într-o măsură oarecare, aservit sau oprimat. Constrîngerea implică interferența deliberată a altor ființe umane în interiorul spațiului în care aș putea, în condiții normale, să acționez! Ești lipsit de libertate politică doar dacă ești împiedicat să realizezi un scop de către alte ființe umane.² Simpla incapacitate de a atinge un scop nu constituie o lipsă de libertate politică.³ Acest lucru este evident de utilizarea unor concepte moderne, precum “libertate economică” și contrariul său, “sclavie economică”. Se pretinde, într-o manieră foarte plauzibilă, că dacă un om este prea sărac pentru a-și permite ceva ce nici o lege nu interzice – o bucată de pîine, o călătorie în jurul lumii, un recurs în justiție – el este la fel de puțin liber de a obține aceste lucruri precum ar fi dacă legea i le-ar fi interzis. Dacă sărăcia mea ar fi un fel de boală care m-ar împiedica să cumpăr pîine sau să-mi plătesc călătoria în jurul lumii sau să-mi pledez cauza în fața unui tribunal, așa cum o infirmitate mă împiedică să alerg, această incapacitate n-ar putea fi, bineînțeles, descrisă ca o lipsă de libertate, și cu atât mai puțin ca o lipsă de libertate politică! Mă pot crede victimă a constrîngerii sau sclaviei doar dacă gîndesc că incapacitatea mea de a obține un anumit lucru se datorează faptului că anumii oameni au făcut aranjamente prin care eu, spre deosebire de alții, sînt împiedicat să am suficienți bani cu care să

pot plăti pentru el. Cu alte cuvinte, această utilizare a termenului libertate este condiționată de o anumită teorie socială și economică despre cauzele sărăciei sau ale neputinței mele. Dacă lipsa mea de mijloace materiale se datorează lipsei mele de capacitate mentală sau fizică, pot vorbi de privarea mea de libertate (și nu doar de sărăcie) numai dacă accept această teorie.⁴ Dacă, în plus, am convingerea că nevoia și sărăcia în care mă aflu au la origine un aranjament specific pe care îl consider nedrept sau necinstit, vorbesc de servitudine sau oprimare economică. “Nu natura lucrurilor ne scoate din minți, ci numai reaua voință”, spunea Rousseau. Criteriul opresiunii îl reprezintă rolul pe care cred că îl joacă alți oameni, direct sau indirect, cu sau fără intenție în frustrarea dorințelor mele. Prin a fi liber în acest sens înțeleg a nu fi amestecat cu alții. Cu cît este mai vastă aria non-interferenței, cu atît mai întinsă este libertatea mea.

Asta înțelegeau filosofiile englezi clasice cînd foloseau acest cuvînt.⁵ Ei se contraziceau în privința largimii pe care aria putea sau trebuia să o aibă. Ei presupuneau că lucrurile fiind așa cum sînt, ea nu putea fi nelimitată, pentru că, dacă ar fi astfel, ea ar genera o stare în care toți oamenii ar putea, fără nici o restricție, să se amestece, să intervină în treburile altora. Iar acest tip de libertate “naturală” ar conduce la un haos social în care nevoile umane elementare n-ar mai fi satisfăcute, unde libertățile celor slabi ar fi suprimate de către cei puternici. Pentru că ei își dădeau seama că scopurile și activitățile umane nu se armonizează unele cu altele, și pentru că (indiferent de doctrinele lor) acordau o mare valoare altor teluri precum dreptatea, fericirea, cultura, securitatea sau diferitelor grade ale egalității, ei erau dispuși să restrîngă libertatea în interesul altor valori și, la urma urmelor, al libertății înseși. Căci, fără ea, era imposibilă crearea tipului de asocieri pe care ei însuși o credeau dezirabilă. În consecință, este asumat de către acești gînditori că spațiul acțiunii libere

al oamenilor trebuie limitat prin lege. Dar, se asumă în egală măsură, în special de către libertarieni, precum Locke și Mill în Anglia, Constant și Tocqueville în Franța, că trebuie să existe o arie minimă de libertate personală care, sub nici un motiv, să nu poată fi violată; pentru că îndată ce ea ar fi încălcată, individul s-ar vedea limitat la o arie prea strîmtă pentru minima dezvoltare a facultăților sale naturale, singurele pentru minima dezvoltare a facultăților sale naturale, singurele care permit urmărirea și chiar conceperea scopurilor variate, pe care oamenii le consideră drept bune, drepte sau sacre. Consecința este că trebuie trasată o frontieră între domeniul vieții private și cel al autorității publice. Locul însă pe unde ar trebui ea să treacă reprezintă o problemă de dispută, chiar de tocmeală. Oamenii sînt, într-o largă măsură, dependenți unii de alții și nici o activitate umană nu este în asemenea măsură privată încît să nu rîste a îngreuna viețile celorlalți într-un fel sau altul! “Libertatea pentru știucă înseamnă moartea pentru plevuști”; libertatea unora depinde de limitele impuse altora. Unora le-a plăcut să adauge: “Libertatea pentru un profesor de la Oxford este un lucru extrem de diferit de libertatea unui țaran egiptean”.

Forta acestei propoziții derivă din ceva care este nu numai adevărat, ci și important, dar fraza în sine rămîne un exemplu de frază politică cu efect teatral. Este adevărat că a oferi unor oameni în zdrențe, analfabeți, nehrăniți sau slăbiți de boală, drepturi politice sau garanții împotriva ingerinței statului în viața lor privată înseamnă a-ți bate joc de condiția lor. Înainte de a înțelege semnificația creșterii libertății lor sau de a face uz de ea, acești oameni au nevoie de îngrijiri medicale și de educație. Ce este libertatea pentru cei ce nu pot să facă uz de ea? Ce valorează ea dacă acele condiții adecvate pentru uzul ei nu există? Trebuie început cu începutul: sînt situații, așa cum declara un scriitor rus radical din secolul XIX, în care o pereche de încălțări valorează mai mult decât operele lui Shakes-

peare; libertatea individuală nu este o necesitate primară pentru orice om. Căci libertatea nu este simpla absență a frustrării de orice tip – o atare considerare a ei ar altera înțelesul acestui cuvînt. Țăranul egiptean are mai întîi și mai multă nevoie de haine și de medicamente decât de libertate personală, dar minimul de libertate de care are nevoie astăzi, precum și plusul de libertate de care va avea poate nevoie mîine, nu sînt specii de libertate ciudate pentru el, ci identice cu aceea de care se bucură artiștii sau milionarii.

Ceea ce tulbură conștiința liberalilor occidentali nu este, cred eu, credința că libertatea la care oamenii aspiră diferă în funcție de condițiile lor economice și sociale, ci faptul că minoritatea care se bucură de ea a obținut-o prin exploatarea imensei majorități a celor care sînt privați de ea sau, cel puțin, prin deturnarea atenției lor de la această injustiție. Credința lor este, și pe bună dreptate, că dacă libertatea individuală este scopul ultim al ființelor umane, atunci nimeni nu ar trebui să fie privat de ea de altcineva; și, cu atît mai puțin, nimeni nu ar trebui să uzeze de ea în detrimentul celorlalți. Egalitate în libertate – să nu fac altuia ceea ce nu vreau să mi se facă; recunoștință pentru aceia cărora le datorez libertatea, prosperitatea și luminarea mea; dreptatea, în cel mai simplu și universal înțeles – iată fundamentele moralității liberale. Libertatea nu este singurul scop al oamenilor. Pot spune, precum criticul literar rus Bielinski, că dacă alți semenii ai mei sînt privați de ea – dacă frații mei sînt sortii să rămîină în sărăcie, mizerie și lanțuri – atunci eu nu o vreau pentru mine însumi. ci o resping și prefer, înfinit mai mult, să le împărtășesc soarta. Dar nimic nu se cîștigă printr-o confuzie de termeni. Pentru a remedia inegalitățile strigătoare la cer sau mizeria întinsă peste tot, sînt gata să-mi sacrific parțial, sau în întregime, libertatea mea: pot s-o fac liber și voluntar; dar, făcînd acest lucru, libertatea mea (și nu altceva) este cedată de dragul dreptății, egalității și al dragostei pentru semenul meu. Pe drept cuvînt, aș fi ros de remușcări dacă, în anumite circumstanțe, nu aș fi gata să fac acest sacrificiu. Însă un sacrificiu nu aduce o creștere a ceea ce este sacrificat – în speță, libertatea – oricît ar fi de mare necesitatea morală sau cîștigul obținut astfel. Fiecare este ceea ce este: libertatea este libertate – nu este nici egalitate, nici onestitate, nici dreptate, cultură, fericire umană sau o conștiință împăcată. Dacă libertatea mea, a clasei sau a națiunii mele se bazează pe nefericirea altor ființe umane, înseamnă că sistemul care promovează această situație este nedrept și imoral. Dar dacă îmi restrîng sau pierd libertatea în scopul de a atenua rușinea unei asemenea inegalități fără ca prin aceasta să sporesc efectiv libertatea individuală a celorlalți, ceea ce rezultă este o pierdere absolută de libertate. Ea poate fi compensată de un cîștig în dreptate, în fericire sau în pace, dar pierderea rămîne, și este o confuzie de valori dacă afirmăm că, deși am pierdut libertatea mea individuală, în sensul “liberal” al termenului, o altă libertate – “socială” sau “economică” – a fost sporită. Rămîne, cu toate acestea, adevărat faptul că libertatea unora trebuie adesea să fie limitată pentru a garanta libertatea altora. Dar, pe baza cărui principiu ar trebui făcut acest lucru? Dacă libertatea este o valoare sacră și intangibilă, un astfel de principiu nu poate exista. În practică însă, unul din aceste argumente contradictorii trebuie să cedeze: nu întotdeauna pentru motive ce pot fi clar explicate sau, lucru mult mai dificil, generalizate în reguli sau maxime universale. Întotdeauna trebuie căutat un compromis practic.

Filosofii cu o viziune optimistă asu-

pra naturii umane și care credeau în posibilitățile de a armoniza interesele umane, precum Locke sau Adam Smith și, cîteodată, Mill erau convinși că armonia socială și progresul sînt compatibile, cu un spațiu larg rezervat vieții private, pe care nici statul și nici o altă autoritate nu au dreptul de a-l încălca. Hobbes și adepții lui, în special gînditorii conservatori sau reacționari afirmau că, dacă vrem să îi împiedicăm pe oameni să se distrugă unii pe alții, făcînd astfel din viața socială o junglă, trebuie instituite bariere mai sigure pentru a ține pe fiecare la locul lui; în acest scop, Hobbes impunea necesitatea lărgirii ariei controlului centralizat și restrîngerea celui individual. Dar și unii și alții sînt de acord că o parte a existenței umane trebuie să rămînă independentă de sfera controlului social. Invadarea acestui domeniu rezervat, oricît de mic ar fi el, ar fi despotism. Cel mai elocvent apărător al libertății și al dreptului la viață privată, Benjamin Constant – ce nu a uitat dictatura iacobină – declara că cel puțin libertatea de religie, de opinie, de expresie și dreptul la proprietate trebuie să fie protejate împotriva ingerințelor arbitrare. Jefferson, Burke, Paine, Mill au venit, fiecare dintre ei, cu o enumerare proprie de libertăți individuale, dar argumentul pentru a menține autoritatea la distanță era, în substanță, mereu același. Trebuie să apărăm un spațiu minim de libertate personală dacă nu vrem să „degradăm sau să negăm natura noastră”. Nu putem rămîne absolut liberi și trebuie să renunțăm la o parte pentru a prezerva restul. Dar renunțarea totală este autodistructivă. Care este, atunci, acest minim necesar? Acela la care un om nu poate renunța fără ca esența naturii sale umane să nu fie grav atinsă. Ce este această esență? Ce norme implică ea? Răspunsurile la aceste întrebări au fost, și probabil vor fi mereu, obiectul unor interminabile dezbateri. Dar, oricare ar fi principiul care justifică independența acestui spațiu de non ingerință, fie că este vorba de legea naturală sau de drepturile naturale, de utilitate sau de imperative categorice, de un contract social inviolabil sau de un alt concept prin care oamenii au căutat să clarifice și să justifice convingerile lor, libertate în acest sens înseamnă libertate (fără de *liberty from*): înseamnă absența ingerinței dincolo de o frontieră mișcătoare, dar întotdeauna identificabilă. „Singura libertate ce merită acest nume este aceea de a urmări propriul nostru bine așa cum înțelegem noi s-o facem”, spunea cel mai celebru dintre campioni ei. Dacă lucrurile stau astfel, constrîngerea este vreodată oare justificată? Mill nu avea nici o îndoială că era. Întrucît justiția cere ca fiecare individ să dispună de un minim de libertate, toți ceilalți indivizi trebuie să fie împiedicați, la nevoie prin forță, de a priva pe alții de ea. Într-adevăr, unica funcție a legii era să prevină astfel de coliziuni: rolul statului era astfel redus la ceea ce Lassalle descria cu dispreț ca fiind funcțiile unui paznic de noapte sau ale unui agent de circulație.

De ce era atît de sacră, pentru Mill, protecția libertății individuale? În celebrul său eseu, el declara că, dacă oamenii nu sînt lăsați să trăiască așa cum doresc, „în modalitățile ce nu-i privesc decît pe ei”, civilizația nu poate progresa; în lipsa unei piețe libere a ideilor, adevărul nu va ieși la lumină; nu ar fi posibilități pentru spontaneitate, originalitate, geniu, pentru energie intelectuală, pentru curaj moral. Societatea va fi strîvită de greutatea „mediocrității colective”. Tot ceea ce este bogat și diversificat va fi strîvît de greutatea tradiției, a eternei tendințe a omului spre conformism, care dă naștere numai la „facultăți atrofiate”, la oameni „înguști și ignoranți”, „imobilizați și denaturați”. „Afirmarea de sine a păgînilor este la fel de valoroasă ca și negarea de sine a creștinilor.” „Toate erorile pe care un om este în stare să le comită, în ciuda sfaturilor și avertismentelor, nu au nici pe departe caracterul extrem-malefic pe care îl are constrîngerea exercitată asupra lui pentru a face ceea ce alții consideră ca

bine.” Apărarea libertății constă deci în scopul „negativ” de a înlătura interferența. A amenința un om cu persecuția că dacă nu acceptă o viață în care alegerea scopurilor nu-i mai este un exercițiu permis; a-i închide în față toate ușile în afara uneia, oricît de măreață este perspectiva către care aceasta deschide sau oricît de binevoitoare sînt motivele celor care au decis aceasta – înseamnă a păcătuși împotriva adevărului că el este un om, o ființă ce trebuie să-și ducă viața așa cum consideră de cuviință. Aceasta este libertatea așa cum a fost ea concepută, în timpurile moderne, de către liberali, de la Erasmus (unii zic chiar de la Occam) încolo. Fiecare pledoarie pentru libertăți civile și drepturi individuale, fiecare protest împotriva exploatarei și a umilinței, împotriva abuzurilor autorității publice, împotriva hipnozei maselor față de tradiții sau propaganda organizată derivă din această concepție individualistă, și foarte controversată, despre om.

Trei remarci referitoare la această poziție pot fi făcute. În primul rînd, Mill confundă două noțiuni distincte. Una este că orice constrîngere, în măsura în care împiedică realizarea dorințelor umane, este, în sine, rea, deși aplicarea ei s-ar dovedi necesară pentru a împiedica altele, încă mai mari. Aceasta este, de fapt, concepția „negativă” a libertății în forma sa clasică. Cealaltă este că oamenii ar trebui să caute să descopere adevărul sau să dezvolte un anumit caracter pe care îl aproba critic, original, imaginativ, independent, nonconformist pînă la excențricitate etc. – și că adevărul nu poate fi găsit, iar un asemenea caracter poate fi educat numai în condiții de libertate. Sînt amîndouă concepții liberale, dar ele nu sînt identice, iar legătura dintre ele este, în cel mai bun caz, empirică. Nimeni n-ar argumenta că adevărul sau libertatea autoexprimării ar putea înflori acolo unde dogma strîbește întreaga gîndire. Cu toate acestea, mărturia istoriei tînde să arate (cum prea bine a evidențiat James Stephen în formidabilul său atac asupra lui Mill în al său *Liberty, Equality, Fraternity*) că integritatea, dragostea de adevăr și individualismul înfocat se dezvoltă, cel puțin la fel de des, în comunități sever disciplinate (precum calvinistii puritani din Scoția sau din Noua Anglie) sau supuse disciplinei militare, ca și în societăți mai tolerante sau indiferente; și dacă așa stau lucrurile, argumentul lui Mill în favoarea libertății ca o condiție necesară a dezvoltării genului uman se prăbușește. Dacă cele două scopuri ale lui se dovedesc incompatibile, Mill pare confruntat cu o crudă dilemă, lăsînd la o parte alte dificultăți create de inconsistența dintre doctrina sa cu utilitarismul strict, chiar în versiunea umană pe care el o dă.⁶

În al doilea rînd, doctrina este relativ modernă. În lumea veche, de-abia dacă se purtau discuții despre libertatea individuală concepută – ca astăzi – ca un ideal politic conștient. Deja Condorcet a remarcat că noțiunea de drepturi individuale era absentă din concepțiile juridice ale grecilor și romanilor; și acest lucru pare valabil și în cazul evreilor, al chinezilor și al celorlalte vechi civilizații descoperite de atunci.⁷ Departe de a constitui o regulă, primatul acestui ideal a fost mai degrabă excepția, chiar și în istoria recentă a Occidentului. Iar libertatea înțeleasă în acest sens nu s-a consuit decît rareori într-un strîgăt de raliere a marilor mase ale umanității. Dorința de a nu fi constrîns, de a fi autonom a constituit un semn de înaltă civilizație, atît în ceea ce privește indivizii cît și comunitățile în întregul lor. Înțelegerea vieții private, a domeniului relațiilor interpersonale ca ceva sacru în propriul drept derivă dintr-o concepție a libertății care, cu toate rădăcinile ei religioase, nu coboară în timp, în forma sa dezvoltată, mai departe de Renaștere sau Reformă.⁸ Cu toate acestea, declinul său ar semnifica moartea unei civilizații, a unei întregi concepții morale.

A treia caracteristică a acestei noțiuni de libertate este și mai importantă pentru că libertatea în acest înțeles nu este in-

compatibilă cu anumite forme de autocratie, sau cel puțin cu absența autogovernării. Libertatea în acest sens se referă în principal la domeniul de control, iar nu ca sursa sa. Așa cum o democrație poate, de fapt, să priveze cetățeanul de un mare număr de libertăți de care el s-ar putea bucura în altă formă de societate, tot așa se poate concepe ca un despot liberal să permită supușilor săi o mare libertate personală. Acest despot poate fi nedrept, poate încuraja cele mai sălbatice inegalități, se poate dezinteresa de ordine, virtute sau cunoaștere; dar din moment ce el nu restrînge libertatea supușilor săi sau o face mai puțin decît alte regimuri, el îndeplinește exigențele lui Mill.⁹ Libertatea în acest sens nu este, cel puțin logic, legată de democrație sau de autogovernare. Autogovernarea poate, la urma urmelor, oferi o mai bună garanție prezervării libertăților civile decît alte regimuri, acesta fiind și motivul pentru care a fost mereu apărută de liberali. Dar nu există o legătură necesară între libertatea individuală și guvernarea democratică. Răspund la întrebarea „Cine mă guvernează?” este logic dinstinct de răspunsul la întrebarea „Pînă unde se anesce guvernul în treburile mele?”. De fapt, în această diferență constă, în cele din urmă, marea contrast dintre cele două concepții asupra libertății: negativă și pozitivă.¹⁰ Căci înțelesul „pozitiv” al libertății iese la suprafață dacă încercăm să răspundem la întrebarea „Ce sînt liber să fac sau să fiu?”, ci „De către cine sînt guvernat?” sau „cine este abilitat să spună ce trebuie sau ce nu trebuie să fiu sau să fac?”. Legătura între democrație și libertatea individuală este cu mult mai subțire decît pare ea multor apărători ai uneia, cît și ai celeilalte. Dorința de a mă guverna singur sau, cel puțin, de a participa la stabilirea mecanismelor prin care existența mea este controlată poate fi la fel de profundă precum aceea de a dispune de un spațiu propriu de acțiune și poate chiar mai veche în ordine istorică. Cu toate acestea, obiectul acestor dorințe este diferit. Dorințele sînt, de altfel, atît de diferite încît au condus în cele din urmă la marea ciocnire de ideologii ce domină lumea noastră. Căci partizanii libertății „negative” vedeau cîteodată în concepția „pozitivă” a ei – nu a fi liber de, ci a fi liber să – nu mai puțin decît o amăgitoare deghizare a unei brutale tiranii.

Noțiunea de libertate „pozitivă”

II. Înțelesul „pozitiv” al cuvîntului „libertate” derivă din dorința fiecărui individ de a fi propriul său stăpîn. Doresc ca viața și deciziile mele să depindă de mine, iar nu de forțele exterioare – de orice tip ar fi ele. Vreau să fiu instrumentul propriei mele voințe și nu al voinței altora. Vreau să fiu un subiect și nu un obiect; să fiu mînat de motive și mobiluri conștiente și care îmi aparțin, iar nu de cauze exterioare. Doresc să fiu cineva, nu să fiu un nimeni; vreau să fiu un om al faptei, apt de a decide propriile mele acțiuni, nefiind doar executantul unor decizii luate de alții în numele meu; avînd propriile mele orientări, iar nu dirijate de natura exterioară sau de alți oameni precum un lucru, un animal sau un sclav incapabil să-și asume condiția sa de om, incapabil, adică, de a concepe scopuri și strategii proprii pentru a le atinge. În esență, asta spun atunci cînd afirm că sînt o ființă rațională și că rațiunea este ceea ce mă deosebește ca ființă umană de restul lumii. Doresc, mai presus de orice, să am conștiința statutului meu de ființă ce gîndește, vrea și acționează, ce îmi asum responsabilitatea propriilor alegeri, capabil să le explic făcînd referire la propriile mele idei și teluri. Mă simt liber în măsura în care cred că toate acestea sînt adevărate, iar aservit – în măsura în care trebuie să recunosc că acestea nu se întîmplă.

Libertatea care constă în a fi propriul tău stăpîn și aceea ce constă în a nu fi

împiedicat de a alege așa cum aleg, pot, la prima vedere, să pară două concepte nu prea depărtate logic unul de altul, două modalități, una negativă și una pozitivă, de a spune aproape același lucru. Cu toate acestea, cele două concepte de libertate au avut o dezvoltare istorică în direcții divergente, nu întotdeauna după o logică riguroasă, pînă cînd, într-un sfîrșit, au intrat în conflict deschis.

O modalitate de a clarifica aceste lucruri este de a examina amploarea pe care a luat-o treptat metafora, inițial inofensivă, a stăpînirii de sine. „Sînt propriul meu stăpîn”, „Nu sînt sclavul nimănui”; dar oare nu sînt (așa cum ar susține platonicienii și hegelienii) sclav al naturii? Sau al pasiunilor mele „neînfrîmate”? Nu e vorba de tot aștea specii ale unui și aceluiași gen – genul „sclav” – unele politice sau juridice, altele morale sau spirituale? Oare nu au trăit oamenii experiența eliberării lor de sclavia spirituală sau de sclavia față de natură și nu au devenit oare conștienți, cu această ocazie, de existența în ei, pe de o parte a unui eu dominator, pe de alta, a unui eu dominat? Acest eu dominator este în mod variat identificat cu rațiunea, cu „natura mea superioară”, cu eul care proiectează și năzuie către ceea ce în cele din urmă îl va satisface, cu eul meu „real”, „ideal” sau „autonom” sau cu „ce am mai bun în mine”; acest „eu” este pus apoi în opoziție cu impulsul irațional, cu dorințele necontrolate, cu natura mea „inferioară”, cu căutarea satisfacțiilor imediate, cu eul meu „empiric” sau „heteronom” luat pe sus de orice adiere de dorință sau pasiune, avînd nevoie de a fi strict disciplinat pentru a putea fi ridicat la înălțimea „adevăratei” sale naturi. Urînd un astfel de raționament, ne apropiem de reprezentarea celor două euri separate de o prăpastie și mai mare: adevăratul „eu” ar putea fi conceput ca ceva mai vast decît individul (în înțelesul obisnuit al termenului), ca un „întreg” social față de care individul n-ar fi decît un element sau un aspect: un trib, o rasă, o biserică, un stat, marea societate a celor vii, și a celor morți, ea și a celor încă nenăscuți. Această entitate este recunoscută atunci ca fiind „adevărul” eu, cel care, impunînd „membrilor” săi recalitanți unitatea voinței sale colective sau „organice” atinge pentru sine, și deci și pentru ei, un grad „mai mare” de libertate. Nu de puține ori utilizarea unor metafore organice pentru a susține constrîngerea unor oameni de către alții în vederea ridicării lor la un grad „mai mare” de libertate a fost denunțată ca implicînd mari pericole.

Dar ceea ce face totuși plauzibil un astfel de discurs, ține de faptul că admitem ca posibil, și cîteodată ca legitim, ca oamenii să fie constrînși în numele unui scop (să zicem dreptatea sau sănătatea publică) pe care ei înșiși, dacă ar fi mai luminați, l-ar urmări; se crede atunci că ei n-o fac pentru că sînt orbi, ignoranți sau corupți. Mi-e ușor atunci să mă concep pe mine însumi în postura de a-i constrînge pe ceilalți pentru binele lor, în interesul lor și nu al meu.

Afirm atunci că știu chiar mai bine decît ei de ce anume au ei, într-adevăr, nevoie. În cel mai bun caz, asta implică faptul că ei nu mi-ar opune nici o rezistență dacă ar fi raționali și la fel de înțelepți ca și mine și și-ar înțelege propriul interes așa cum eu îl înțeleg. Dar pot să merg și mai departe și să declar că în realitate ei năzuiesc la ceea ce, în starea lor de ignoranță, se opun conștient pentru că există în interiorul lor o entitate misterioasă – voința lor rațională latentă sau „autentică” lor „finalitate” – și că această entitate, deși este negată de tot ceea ce simt, fac și spun în mod deschis, este „adevărul” lor „eu” de care eul empiric, sîrac în desfășurarea lui în spațiu și timp, nu știe nimic sau foarte puțin; și că acest spirit interior este singurul „eu” ale cărei dorințe merită a fi luate în considerare.¹¹ De îndată ce mă plasez în această perspectivă, pot ignora cu conștiință împăcată dorințele concrete ale oamenilor sau ale societăților, îi pot in-

(continuare în pag. 32)

(urmăre din pag. 31)

timida, oprima, tortura în numele eului lor "adevărat" cu convingerea liniștitoare că, oricare ar fi adevăratul țel al omului (fericirea, datoria, înțelepciunea, o societate mai dreaptă, realizarea de sine), el trebuie să fie identic cu libertatea lui – cu libera alegere a "adevăratului" său "eu", chiar dacă acesta rămâne adesea îngropat și neexprimat.

Acest paradox a fost adesea denunțat. Una este a spune că știu ce este bun pentru X, în timp ce el însuși nu știe; și chiar a ignora dorințele sale pentru binele său; și cu totul altceva a afirma că el l-a ales *eo ipso*, nu în mod conștient, și nici în comportamentul său cotidian, ci în rolul său de "eu" rațional (pe care eul său empiric îl poate ignora) – "adevăratul" eu fiind cel care discern binele și care nu mai poate fi împiedicat, odată ce acesta e revelat, să-l aleagă. Această monstruoasă substituție de roluri ce constă în a asimila ceea ce X ar alege dacă ar fi ceea ce nu este, sau, cel puțin, nu este încă, cu ceea ce, în realitate, X caută și alege este în inima tuturor teoriilor politice despre realizarea de sine.

Una e să spui: pot fi constrâns pentru propriul meu bine pe care, orb fiind, nu sînt capabil să-l văd – și aceasta ar fi,

o entitate supra-individuală – un stat, o clasă, o națiune sau chiar mersul istoriei însuși – considerată ca un subiect cu atribute mai "atentice" decât eul empiric. Dar concepția pozitivă a libertății ca stăpînire de sine, cu sugestiile sale de om întors împotriva lui însuși, se pretează mai ușor, din considerente istorice (de doctrină și de practică) la această despicare a personalității în două: pe de o parte instanța transcendentă, de control, pe de alta, mînușchiul empiric de dorințe și pasiuni ce trebuie disciplinate și aduse la ordine. Acest fapt istoric a fost determinant. Aceasta demonstrează (dacă mai e nevoie de a demonstra un adevăr atât de evident) că orice concept al libertății derivă direct din concepțiile despre eu, despre persoană, despre om. E de ajuns o abilitate manipulare a definiției omului și libertatea poate să semnifice tot ceea ce manipulatorul are în intenție. Istoria recentă a arătat cu prea multă evidentă că această dezbatere nu este pur academică.

Consecințele ce decurg din această distincție între cele două euri vor fi și mai evidente dacă vom lua în considerare cele două mari forme pe care le-a cunoscut, în cursul istoriei, dorința de a fi autonom – de a fi condus de eul "auten-

tiontează să facă". Legea este întotdeauna o "încătușare", chiar dacă ea te protejează de pericolul de a fi pus în lanțuri mai grele decât cele ale legii, de exemplu, cele ale unei legi mai represive sau ale unei tradiții, ale despotismului arbitrar sau ale haosului. Bentham exprima și el aceeași idee.

6. Iată o altă ilustrare a tendinței naturale a majorității gînditorilor de a crede că toate lucrurile considerate bune trebuie să fie în mod intim conectate sau cel puțin compatibile unul cu altul. Istoria gîndirii, ca și istoria națiunilor este pavoazăată cu exemple de elemente inconsistente sau, în cel mai bun caz, dispartate, dar puse alături într-un mod artificial de un sistem despotice sau unite de primejdia vreunui inamic comun. După ce primejdia trece, conflictul dintre aliați iese la lumină, perturbînd adesea sistemul, cîteodată spre marele beneficiu al omenirii.

7. A se vedea valoroasa analiză în Michel Villey, *Leçons d'histoire de la philosophie du droit*, care descoperă originea noțiunii de drepturi subiective la Occam.

8. Credința creștină (ca și cea iudaică sau musulmană) în autoritatea absolută a legilor divine sau naturale sau în egalitatea tuturor oamenilor în fața lui Dumnezeu este foarte diferită de credința în libertatea de a trăi viața după placul fiecăruia.

9. Într-adevăr, este demonstrabil că în Prusia lui Frederic cel Mare sau în Austria lui Iosif al II-lea oamenii cu imaginație, originalitate și geniu creativ, precum și minoritățile

posibilitățile de acțiune nu sînt entități discrete, precum merele ce pot fi efectiv numărate; b) cît de ușor sau de greu se pot înlăptui aceste posibilități; c) cît de importante sînt aceste posibilități în planul meu de viață, ținînd seamă de circumstanțe, ca și de caracterul meu, atunci cînd sînt comparate una cu alta; d) cît de mult sînt ele închise sau deschise de actele umane deliberate; e) ce valoare acordă variatelor posibilități nu numai agentul, ci sentimentul general al societății în care trăiește. Toate aceste dimensiuni trebuie să fie "întegre", iar o concluzie, nicidecum precisă sau indiscutabilă, să fie trasă în urma acestui proces. S-ar putea foarte bine ca mai multe tipuri și grade incommensurabile de libertate să coexiste, dar ele să nu poată fi comparate cu o unică scală de dimensiuni. Mai mult chiar, în cazul societăților sîntem confrunțați cu întrebări (logic absurde) precum "Oare aranjamentul X ar spori libertatea domnului A mai mult decât ar spori-o pe a domnului B, C și D între ei, luată la un loc?". Dificultăți asemănătoare apar cînd utilizăm criterii utilitariste. Totuși, dacă nu cerem o măsurătoare precisă, putem oferi motive serioase pentru a susține afirmația că supusul de condiție medie al Regelui Suediei este, în general, cu mult mai liber azi decât cetățeanul mediu al Spaniei sau Albaniei. Modelele totale ale vieții trebuie comparate în mod direct în totalitatea concluziilor sînt greu, dacă nu imposibil, de demonstrat. Dar neclaritatea conceptelor, ca și multiplicitatea criteriilor

cîteodată, în beneficiul meu, lărgindu-mi aria libertății mele. Și alta e să afirm: dacă este vorba de binele meu, eu nu sufăr nici o constrîngere, căci eu l-am dorit, conștient sau nu, și sînt deci liber (cu adevărat liber), chiar dacă sărmanul meu corp terestru și mintea mea proastă se opun cu forța și luptă cu cea mai mare disperare împotriva celor care caută, poate cu bunăvoință, să mi-l impună.

Această transformare magică sau scambiorie (pentru care William James îi ironiza, pe bună dreptate, pe hegelieni) se poate face, fără nici o îndoială, la fel de ușor cu conceptul "negativ" al libertății unde eul ce trebuie să rămînă liber de orice constrîngere nu mai este individul cu dorințele și nevoile sale concrete, așa cum este considerat în mod normal, ci omul "real" din interior, identificat în urmărirea unui scop ideal, care nu e nici măcar visat de eul său empiric. Și, la fel ca în cazul eului "pozitiv" liber, această entitate poate fi lărgită pînă la a acoperi

tic": prima, aceea a abnegației în obținerea independenței; a doua, aceea a realizării de sine sau a totalei identificări cu un principiu sau cu un ideal specific în vederea atingerii aceluiași obiectiv. □

NOTE

1. Această lecție inaugurală a fost ținută la Universitatea din Oxford, pe 31 octombrie 1958 și publicată de Clarendon Press în același an.

2. Nu vreau, desigur, să sugerez că și reciproca este adevărată.

3. Helvetius a exprimat foarte clar acest lucru: "Omul liber este acela care nu este în lanțuri, nici încarcerat și nici terorizat ca un sclav de teama pedepselor... nu este lipsă de libertate atunci cînd nu putem zbura ca un vultur sau înota ca o balenă".

4. Concepția marxistă a legilor sociale este, bineînțeles, cea mai cunoscută versiune a acestei teorii, dar ea constituie o componentă importantă în unele doctrine creștine și utilitariste, ca și în toate doctrinele socialiste.

5. "Un om liber", spunea Hobbes, "este cel ce... nu e împiedicat să facă ceea ce in-

de toate tipurile, erau mai puțin persecutați, iar presiunea instituțiilor și a obiceiurilor asupra lor era mult mai mică decât în multe din democrațiile mai vechi sau mai noi.

10. Libertatea "negativă" este un lucru a cărui întindere, în anumite cazuri, este greu de estimat. Ar putea părea că depinde pur și simplu de puterea de a alege între cel puțin două alternative. Cu toate acestea, nu toate alegerile sînt la fel de libere sau, pur și simplu, libere. Dacă, într-un stat totalitar, îmi trădez prietenul sub amenințarea torturii sau dacă acționez astfel din teama de a nu-mi pierde slujba, pot afirma pe bună dreptate că nu am acționat în mod liber. Totuși, eu am făcut, bineînțeles, o alegere și aș fi putut, cel puțin în teorie, alege să fiu ucis sau torturat sau încarcerat. Simpla existență a alternativelor nu este, deci, suficientă pentru a face din acțiunea mea (deși ea poate fi voluntară) o acțiune liberă în sensul curent al cuvîntului. Întinderea libertății mele pare să depindă de: a) cît de multe posibilități îmi sînt oferite (deși metoda numărării acestora nu va putea nicidecum depăși caracterul impresionist, căci

aduse în discuție este un atribut al subiectului însuși, iar nu al metodelor noastre imperfecte de măsurare și nici al unei incapacități pentru o gîndire precisă.

11. "Idealul adevăratei libertăți este ca toți membrii societății umane să aibă în egală măsură puterea maximă de a se realiza", spunea T.H. Green în 1881. Dincolo de confundarea libertății cu egalitatea, această înseamnă că dacă un om alege o plăcere imediată – care (în viziunea lui?) nu i-ar permite să se realizeze cît mai bine pe sine (care sine?) – ceea ce el practic nu era "adevărată" libertate: iar privarea de ea nu i-ar aduce o pierdere semnificativă. Green era un liberal sincer, dar mulți tirani ar putea utiliza această formulă pentru a justifica cele mai oribile acte de opresiune.

Traducere de Laurențiu ȘTEFAN
(după Isaiah BERLIN – "Two concepts of liberty", din volumul *Four Essays on Liberty*, pg. 118-134, Oxford University Press, 1968)